ئامادە کردنی:

تایپی کوردەکا

بۆکان، پاساژی عەباسی ☎ ٦٢٤٣٤٢٥

محەمەد ئەمین شاسەنەم: ٦٢٢١٣٤٠

عەلی جەوشەنی: ٦٢٤٢٩٢١

نووسەر: ئالێن رۆب گرێی

چیرۆکی نوێ،
ئینسانی رێبازی نوێ

« تیۆری رۆمان »

فیپا :
نویسنده : ئالن روب گرییه ،ـ ، ۱۹۲۲ برست فرانسه
قصه‌ي نو، انسان طراز نوـ مترجم : شیربیگي، حسین، ـ ،
۱۳۳۰ــ بوکان
۱۳۸۱ نشر...
۱۱٦صفحه ISBN...
فهرست‌نویسي براساس اطلاعات فیپا (فهرست نویسي پیش از انتشار)
تئوري رمان ـ قرن ۱٤ : الف: عنوان
کتابخانه‌ي ملي ایران..

ناوی کتێب: چیرۆکی نوێ، ئینسانی ڕێبازی نوێ
نووسەر: ئالێن ڕۆب گرێی
بابەت: تیۆری ڕۆمان
وەرگێڕ: حوسێن شێربەگی
چاپ: ۱۳۸۱ تاران
بڵاوکەرەوە:...
ئەژمار: .... بەرگ
نۆرەی چاپ: یەکەم چاپ
ڕووبەرگ : ...
شابك :
ئامادە کردنی

ئەم وەرگێڕانە لە سەر (قصه‌ي نو انسان طراز نو) وەرگێڕانی فارسی محەممەد تەقی غەیاسی چاپی ئەمیرکەبیری تاران کراوەتە کوردی.

ناوەرۆك

١- سەرەتایەك بۆ چیرۆكەكانی ئالێن رۆب گرێی ٤ - ٢٤

٢- چەند یاسای هەڵوەشاوە ٢٥ - ٥٥

٣- چیرۆكی نوێ، ئینسانی رێبازی نوێ ٥٦ - ٦٦

٤- زەمان و وەسف لە چیرۆكی ئەمڕۆدا ٦٧ - ٨٤

٥- لە راستەقینەخوازییەوە تا راستەقینە ٨٥ - ١٠٠

٦- داهاتوویەك بۆ رۆمان ١٠١ - ١١٦

سەرەتایەك بۆ چیرۆكەكانی ئالێن ـ رۆب ـ گرێی

١ـ ژیاننامەی رۆب گرێی، دانەری چیرۆكی نوێ، ساڵی ١٩٢٢ز لە شاری »برێست«ی فەڕەنسا چاوی بەرەو ژیان كردۆتەوە. لە پاش خوێندنی دەورەی ناوەندی ساڵی ١٩٤٢ز دەچێتە زانكۆی كشتوكاڵ و لە ساڵی ١٩٤٥زدا بۆتە ئەندازیار. هەتا ساڵی ١٩٤٨ز وەك كاربەدەست، لە پێكهاتەی نەتەوەیی ئاماریی فەڕەنسا كاری كردووە. ساڵی دواتر، روویكرۆتە لێكۆڵینەوەی ژیانناسی. لە نێوان ساڵانی٥١–١٩٥٠ دا لە پێكاتەی »میوەكانی گەرمیان«دا خەریكی كاركردن بوو و سەفەری مەراكێش و گینە و گوئادلووپ و مارتێنیكی كردووە. هەوەڵ چیرۆكی خۆی بە نێوی »پێنووس سڕەوەكان« لە ساڵی ١٩٥٣دا بڵاو كردۆتەوە.

خۆی دەڵێ لە سەردەمی لاویدا هاموشۆی گۆڕ و كۆبوونەوەی ئەدەبیی نەكردووە، دۆستانی ئەو ئەندازیار بوون و حەوجێ بەوەی نووسەر بێ لە

ناكاودا لـه ناخیـا قـوت بۆتـەوە نەیـدەزانی دەبـێ چـی بكـا ! لـە پـاش بڵـاو كردنەوەی هەوەڵ چیرۆك، وەك راوێژكاری ئەدەبی لە بڵاوكـەرەوەی مینـویی »نیوەشـەو«دا سـەرقاڵی ئیـشكردن دەبـێ، ئـالێن رۆب گریـێ لـە پاشـان روویكـردە سـینەما و هەربەدووسـاڵان چـیرۆكێكی نووسـیوە و فیلمێكـی سـازكردووە. لەگـەڵ بڵاوكردنـەوەی »پێنـووس سـڕەوەكان«دا دەبێتـە سەردەستەی نووسەرانی نوێ.

هاوكات لەتەك ئەودا نووسـەرانێكی دیكـەی وەكـوو میـشێل بووتـۆڕ، ناتـالی سـاڕۆت و كۆلوودسـیمۆن چـیرۆكی كـەم و زۆرلـە هـەمان شـێوازی ئـەودا بڵاودەكەنەوە.

وەلحاسڵ خاڵی هاوبەشی ئەم نووسەرانە لە بەستێنی رەدكردنەوەی شێوازە سـەلەفیەكاندایە »سـوننەتی« فڕێـدانی چـوار چـێوە، كەسـایەتی، چـیرۆك هەڵبەسـتن و زمـان. هـەروەكی لـە بەرچـاوە خـاڵی هاوبەشـی ئەوانـە، بێهاوبەشی‌یە. هەر بەم هۆیەوە وتوویانە: ئەمانە قوتابخانەیەك پێكنـاهێنن، بەڵكوو بە هاوبەشی قوتابخانەیەك تێكدەڕووخێنن.

٢ـ توێژینەوەیێك لەسەر چیرۆكەكانی رۆب ـ گریێ

١ـ»پێنووس سڕەوەكان«

ئـەم چـیرۆكە بیـچمێكی وەكـی چیرۆكەپۆلیـسی‌یـەكانی هەیـە: واڵـاس، ئـەو كارئاگایەی بەرپرسی پرسینەوە لە سەر زەنجیرەیێ پیاوكوژیی سیاسـی‌یـە، دەڕواتە شارێك كە لەوێدا كابراییێك بە نێوی دوپۆن وەبەر گوللەدراوە، بـەڵام هێشتا نەمردووە.لە پـاش رۆژێكـی دژواری پرسـین و هەڵـسووران. والاس بـە جێگەی دۆزینـەوەی قاتـڵ، دوپـۆن دەكـوژێ. دوپـۆن كـە لـە راسـتیدا بـابی واڵاسە، بە دەسـت كوڕەكاراگاكـەی خـۆی دەكـوژرێ. بـەم جـۆرە. خوێنـەر

دەبێ بە یارمەتی زەنجیرەیێ نیشانە و سەمبۆل ئاواتی بگا کە چیرۆکی »پێنووس سڕەوەکان« گێڕانەوەییێکی تازە لە چیرۆکی کۆنارانی ئۆدیپە. یەکێ لەم نیشانانە ئەمەیە کە والاس، لە گەڕەکە جۆراوجۆرەکانی شاردا، دەچێتە دوکانی پێنووس فرۆشێك و قەڵەم سڕوەیەکی دەوێ کە دوو پیتی نێوەڕاستی »دی«یە و لە پاش و لە پێش »دی«دا دوو وشە و دوو وشەی پێوەیە. تائەو کاتەی موریس نووریست ڕاڤەییێکی لە سەر ئەم چیرۆکە نەنووسیبوو خوێنەری فەڕەنسی لە نەهێنیەکانی بێئاگا بوون. هەر بەم هۆیەوە لە ماوەی هەشت ساڵاندا، تەنیا چوار هەزار بەرگ لەم کتێبە فرۆشرا. بڵاوکەرەوەی ئەم کتێبە لە وتووێژێکدا ئاشکرای کرد تاقە خەرجی بەرگگرتنەکەی وەچنگ کەوتۆتەوە. لە هەمان کاتدا، ڕۆژنامەی لۆمۆند، لە ئەستوونی »ڕەخنەی ئەدەبی«دانووسی: ئەو چیرۆکە فەڕەنساییەی بیانی‌یەکان لە پێش ئێمەدا تێی بگەن و بۆئێمەی ڕاڤە بکەن، حەتمەن فەڕەنسایی نیە و ئێمە ئاوەها بەرهەمێکیان پەسەند نیە. پێشوازی لاوەکان لە ساڵانی دوواییدا لەم کتێبە، پێچەوانەی ئەم داواکاریەی سەلماند.

لەم چیرۆکەدا، بیچمی چیرۆك بە بێڕەسەنایەتی و بە ئەنقەست لاسایی کردنەوەیێ لە خەرابترین چەشنی چیرۆکە. لە بەرئەوەی لە »چیرۆکی نۆی«دا بیچم و ململانێ پەڵپێ زیاتر نییە. کاری بنەڕەتی چیرۆکنووسی نوێ لێکۆڵینەوەییێکە لە بەستێنە جۆراوجۆرەکاندا. لە »پێنووس سڕەکان«دا هەموو مەرجەکانی چیرۆکی »پۆلیسی« لە بەرچاوگیراوە و تەنانەت پاڵەوانی چیرۆك لە باتی کەڕەتێ، دوو کەڕەت دەکوژرێ! چونکە دووپۆن بەرلە کوژران بە دەست کارئاگاوە، بە ڕووانینی کارئاگایی کوژرابوو. کە لە بەرچاو بگیرێ. هەرچیرۆکێ، تەنانەت چیرۆکی رئالیستی »واقعگرا« خەیاڵاتێ زیاتر

نیە، لە »پێنووس سڕەوەکان«دا پاڵەوان جارێك لـە سـەرخەیاڵاتی درۆیـین و جارێکی دیکە لە سەر خەیاڵێکی راسـتینە بـە کوشـت دەچـێ. بـەم کـردەوە عاجباتیە، رۆب گرییێ نیشانیداوە بایەخێکی زۆر بۆ بیچم و ململانێی سەلەف (سوننەتی) دانانـێ، بـەڵان لەبـەر ئـەوەی غـەنیم بـەبێ هێـز و بێدەسـەڵاتی دانەنێن، پاڵەوانی خۆی لەبری کەڕەتێ دوو کەڕەت دەکوژێ. لـە »پێنـووس سڕوەکان«دا واڵـاس لـە دەرەوە نیـشان خوێنـەر دەدرێو گشت کـردەوە و جووڵانـەوەکانی بـۆ خوێنـەر بـاس دەکـرێ ـ تەنانـەت ئـەو بەشـەی بـیر کردنەوەکانی والەگەڵ کوشتنەکەدا پێوەندی هەیـە. بـەڵام قـەت رێ نابەینـە عـەقڵ و فـامی ئـەو. چـیرۆکەکە بـە ئاوەڵنـاوی سـێهەم کەسـی تـاك دەگێڕدرێتەوە، بەڵان ریپۆرتەرێك نیە کە گۆمانەکان لە سـەر پاڵـەوان بنێتـە بەردەست خوێنـەرەوە. وەکـی رۆڵـان بـارت دەڵـێ باسـکردنی چوارچـێوەی چیرۆك بەپێی شوێنە، یانی شوێنی چیرۆك، هەر کە پێویـست بـێ، چـۆنیەتی پێ و شوێنی پاڵەوان تا ئەو جێگەی یارمەتی ناسینی رۆحیاتی ئەو بدات، بۆ خوێنەر روون دەکاتەوە. وەکوو ئەوەی خوێنەر بەرەبەرە تێدەگا کە واڵـاس لەمەوبـەر هاتۆتـە ئـەم شـارە و چـەندان بـیرەوەری لـەم شـارە هەیـە. ئـەو لاپەڕانەی کە لە کاتی خوێندنەوەدا دەڵێی پێوەندی لە تەك چیرۆکدا نیە، لە کۆتایی چیرۆکدا چەشنە یادەوەرییێك دێتە بەرچاو خوێنـەری تامـەزرۆ. بـە ویستێکی زۆرەوە دیسانەکە دەست دەکاتـەوە بـە خوێندنـەوەی چـیرۆکەکە تاکوو لە هەر کوتێکی لە شوێنی تایبەتدا چێژببات. لە رۆبگرییێیان پرسـیار کرد بوو ئایا چیرۆکەکەی ئەدەبییە؟ لە وڵامدا وتبووی: سەدی سەد، لە بـەر ئەوەی تەواوەن ساختەچیانەیە!

٢ـ چیرۆکی »بینەر«

ئەم چیرۆكە ساڵی ١٩٥٢ بڵاو بوەوە. پاڵەوان فرۆشندەیێكی گەڕیدەیە بە نێوی ماتیاكە لە بۆ فرۆشتنی سەعاتی دەستی دووچەرخەیێكی بەكرێ گرتووە، دەچێتە ماڵە لاپەڕەكانی دورگەییێك، لە یەكێ لەم ماڵانەدا، وێنەی كیژێكی لاو دەبینێ بە دیوارەوە هەڵواسراوە. بەو دەڵێن ئەم كچە، شوانە و لە قەراخ زەریا مەڕ دەلەوەڕێنێ.

لێرەدا، كتوپڕ گێڕانەوە دەپسێ. لە دوایە دیسانەكە ماتیا دەبینینەوە ئەو بە ئەستەم بۆ مشتەری‌یەكی ژن باس دەكات كە ساعاتێ لەمەوبەر لە كوێ بووە و چی كردووە. لە كاتی گەڕانەوەدا ناگاتە پاپۆڕ، بە ناچار شەوێ لە دورگەدا دەمێنێتەوە. سبەی ئەو رۆژە، تووشی بە تووشی كوڕێ كەوە دەبێ كە بەو دەڵێ ئەوی لە كاتی كوشتنی كیژەكەدا دیوە، بەڵام نەهێنی ئەو ئاشكرا ناكات. لە ئاكامدا ماتیا دەتوانێ دورگە بەجێ بێڵێ. چیرۆكی »بینەر« لە پێچەوانەی »پێنووس سڕەوەكان«ەوە دەست پێدەكا. ماتیا بە پێچەوانەی والاس، لە حەولی پەیدا كردنی راستەقینەیەكدا نیە، ئەو بە پێچەوانە، حەول ئەدا راستەقینەیێك بشارێتەوە.

چیرۆكی »بینەر« لە سێ بەش پێكهاتووە: ١ـ باسكردنی ریپۆرتەرانەو لە دەرەوەی هەموو حەول و تەقەلاكانی فرۆشندەیێكی گەڕۆك. خوێنەر بەرەبەرە پێدەزانێ ئەم دوورگەیە زێدی ماتیایە و ئەو بۆ سەعات فرۆشتن گەڕاوەتەوە بۆ ئێرە. سەفەری سەر زەریای ئەو، دابەزینی ئەو لە پاپۆڕ، ئیجارە كردنی دووچەرخە لە خاوەن گەراجی دورگە، وێڕای گەڕانی ئەو بە وردی باس دەكرێ.

لە تەواوی ئەم باسكردنەدا تەنانەت شتێكی سەیر و سەمەرە نابیندرێ، بەڵام گێڕانەوەی چەند جارەكی و نەخۆشانەی چەند وێنەیێك، پەردە لە

سەر نەهێنی ناخی ماتیا لادەبات. یەكێ لەم وێنانە، كیژۆڵەیێ نیشان ئـەدات كە پاڵی بە ئەستوونێكەوە داوە و سەری بۆ بەرەو پشتەوە خواركردۆتەوە.

٢ــ لـەم بەشــەدا، چـیرۆك رەنگـی كارئاگایانـە بـە خـۆوەدەگرێ. هیـوا و كردەوەكانی ماتیا تێكەڵ دەبن و جیا كردنەوەی خەیاڵات لە راسـتینە دژوار دەبێ. لێرەدا كیژێك دەبینین بە ئەستوونێكەوە بەستراوەتەوە، بە زینـدویی دەسـووتێ و ماتیـاش تەماشـای دەكـات. چـونكە چـیرۆك لــە رووانگــەی پاڵەوانــەوە دەگێڕدرێتــەوە، خوێنــەر ســەری لێدەشـێوێ و هــەتا كۆتــایی كتێبەكە سەرەندەری نەهێنی كوشتنەكە ناكات.

٣ـ كۆی كردەوەی ماتیا وەكوو كردەوەی جینایـەتكارێ وایـە كـە دەیهـەوێ سەر و شوێنی جینایەتێ بسڕێتەوە. ئەو نایهـەوێ ئێمـە لـە نـەهێنی ئـەو بـە ئاگا بین. دەسا سروشتی‌یـە كـە بـە پێـچەوانەی چـیرۆكە سـەلەفیەكان، بـەو جـۆرەی كـە پێویـستە رێ نابەینـە هـزر و ئـاوەزی ئـەوەوە. كـەڕەتی وایـە كـردەوە دەرەكـی‌یـەكانی ئـەو بـاس دەكـرێ و ئـەم وێنانـەی ئـەو دەتوانـێ رووناك كەرەوەی ناخی ئەو بێ. وەك ئەوەی بلێی گەڕانەوەی چـەند جـارەی وێنەكان هۆی دڵەراوكێ زەینی‌یەكانی ئەو نەبێ؟

بلێـی سـەر ئێـشەی پاڵـەوان باسـكردنی نیگـەرانی ئـەو نـەبێ؟ بـەڵام لـەم چـیرۆكەدا هـیچ خـاڵێكی رەهـا هـەبوونی نیـە. وشـەی »دڵـەڕاوكێ«یـان »نیگەران« هـەر كـەڵكی لێـوەر نـاگیرێ. هـەتا ئـەو جێگـەی پاڵـەوان دژ بـە حاڵیبوونی خوێنەرە و نووسەر ئیزنی خۆی نادات لە نەهێنێ پاڵـەوان بـەئاگا بیت. تەنانەت ئەوكاتەی ماتیا دورگەكە بـەجێ‌دەهێڵێ ئێمـە متمانـەمان نیـە كە ئایا ئەم سەفەرە لە جیهانی خەیاڵاتدا بوو یـان بەراسـتی ماتیـا چـوو بـۆ ئەوە دۆرگەیە و كارێكی جێبەجێ كرد.

٣- دڵپیسی

چیرۆکی دڵپیسی ساڵی ١٩٥٧ بڵاوبۆوە. ڕووداوەی چیرۆگەکە لە ماڵێکدا، لە یەکێك لە وڵاتە بەر حوکمەکانی فەڕەنسادا دەقەومێ. پاڵەوانی سەرەکی کابراییێکی بێ نێوونیشانە و گێڕەرەوەی بارودۆخی خۆیەتی. لە نێوان بار و دۆخ و سەربوردا جیاوازی‌یەك هەیە: بە پێچەوانەی چیرۆکی سەلەف، خوێنەر حەوجێ‌یەکی نیە هەتا لە رابوردوی ئەم کابرایە ئاگەداری هەبێ. چیرۆکی ئەمڕۆ گێڕانەوەی دەرونی یا نە »هەڵڕشتنی ناخە« هەر بەم هۆیەوە، ئێمە زووبەزوو لە بارو دۆخی ئێستاکەی ئەو، هەتا ئەو جێگەی خۆی دەری دەبڕێ، ئاگەدار دەبین، ئەو مێردێکی »دڵپیسە« بەخیلە. لەکەین و بەینی ژنەکەی خۆی و کابرایێ بەنێوی فەرانك بە ئازارە. لەم وڵاتە دووروگەرمیانەدا، سەرقاڵی کشتوکاڵی مۆزە، جیرانەکەی ئەویش هەر خەریکی ئەم کارەیە. شەوانەی ناوچەی گەرمیانە و لە ناو ئەو بێدنگی‌یەدا کە تەنیا سەگوەڕ دەیشکێنی، لە هەواییێکی گەرمدا کە دەبێ پەنابەری »ساردی«یە جوراوجۆرەکان بێ. لە نێو و پێ‌نیشان و شوێن و زەمان، ئاگاداری‌یەکی ورد نادرێتە خوێنەر. چ شتێ سروشتی‌تر لەمەیە: کابرایەك، لە کاتێکدا، لە ماڵەخۆی دانیشتووە و بیردەکاتەوە: بڵێی راست بێ کە بۆ خۆی بڵێ: من ئێستاکە لە کوێم و لە چ سەعاتێکدام وبیر لە چ کەسانێ دەکەمەوە؟ ژنەکەی بە »ئا« بانگ دەکات، هەموو پیاوێ ژنەکەی بە نێوە چکۆڵەکەی بانگ دەکات. فەڕانکی جیرانی ئەغڵەب دێتە سەردانی دڵپیس و خێزانەکەی، لە تەك ژنەکەیدا سەبارەت بەو چیرۆکەی هەردووك خوێندوویانەتەوە، قسان دەکەن.

وەها گـەرم وگـۆڕ و پڕهەسـتن کـە دەڵێـی لـە راسـتینەیەکی بەرچـاو قـسان دەکەن. مێردەکە کە ئەم چیرۆکەی نەخوێندۆتـەوە و ناتوانـێ لـە باسـەکەدا بەشداری بکات، بەخیلی هەڵدەستێ و سەبارەت بەوان گۆمانی وای هەیە کـە خۆی لە راست بوونەکەی بەخەبەر نیە. دەسا، خوێنەریش لەم وێنە کالّانە و بێج لە رەنجی دڵ پیس چی دی نازانێ.

چەند نۆکەر و قـەرەواش و کرێکـاریش لـەم ماڵـەدا دێـنودەچـن، بـە قـسەی ئەمانەدا وادەردەکەوێ کە خـاتوو »ئـا« دۆێـشەو نەهاتۆتـەوە بۆماڵـێ، ژنـی جیرانەکەشیان لە نەگەڕانەوەی مێردەکەی بۆ ماڵێ بە پەرۆشە.

چوارچـێوەی چـیرۆکەکە لـە سـەر »شـوێن«ە: ماڵەکـە دارینەیـە، ژووری بگێڕەوەی چیرۆك بچکۆڵەیە و تاقە چـرپاخەوێکی تاکەکەسـی تێدایـە. ژوری ژنەگەورەیە، سەبارەت بە ژوری بگێڕەوە، بەجۆرێك سازکراوە کـە بگێـڕەوە دەتوانێ کارەکانی ئەو بگرێتە ژێـر چـاوەدێری: دایمـە خـۆی دەڕازێنێتـەوە، قژی بە شانە دەکا، نامە دەنووسێ، نامە بۆکێ دەنووسێ؟ چیرۆکەکە چـۆن کۆتایی دێت؟ نابێ وەکوو چیرۆکە سەلەڤیەکان چاوەنواڕی کۆتاییێـك بـێن. چما رەنجی دڵپیسی کۆتایی‌یێکی وەکی داستانە سادەکانی رۆژانەیە؟ ئێمە هەر ئەوەندە دەزانین کە بگێـڕەوە ئێـستا کـە لـە مـاڵی خۆیـدا بـە تەنیایـە، ژنەکەی لەگەڵ کابرای جیران ـفرانك، چۆتە دەرێ، لە تورومبیلە کەسکەکەی ئەو دادەبەزێ و...

لە راستیدا ئەم چیرۆکە دروستکردنەوەی بەرچاوی خەیاڵاتێکە: حالەتێکی وا کـە دەڵێـی لـە دەرەوە دەبینـرێ، دەگێڕدرێتـەوە، کـابرای دڵپـیس لـە تەواوەتی چیرۆکدا نادیارە. بەڵام سۆژەی چیرۆك دایمە ئیـشارەتی هـەبوونی

ئەوە. ئەوەكە دەبینێ و خەیاڵ دەكا، ئاگەداریی خوێنەریش هەر بە قەیرایی ئەوەندەیە كە ئەو دیتوویە و فیكری لێكردۆتەوە.

٤ـ لە پەسێوە پێچەڵاوپووچەكاندا:

ئەم چیرۆكە لە ساڵی ١٩٥٩دا بڵاوبۆوە. شارێكە بە كۆڵانـە هاوشـێوەكانەوە، كە دائیمە بـەفری تیـدا دەبـارێ. لـە پـاش تێكـشكان، سـەربازێك بـە شـوێن كابرایەكدا دەگەڕێ كە باوكی یەكێ لە هاوەڵـە شـەهیدەكانی ئـەوە. سـەرباز لەم كۆڵانە ساردانەدا دەگەڕێ هەتا ئەمانەتێك بداتەوە بەو. ئەم سەربازە كە لە هێرشی دوشمندا بریندار بووە، لە ژووری دوكتورێكدا دەمرێ.

بگێـڕەوەی چـیرۆك بـە رواڵـەت دوكتورەكەیـە و بیـانووی گێڕانەوەكەشـی كەرەسەی ژووری دوكتۆرە. بە تایبەت ئەو تابلۆیەی كە مەیخانەیێ لە پـاش تێكـشكان نیـشان ئـەدات. بگێـڕەوە چـیرۆكەكە لـە خەیاڵاتـدا سـاز دەكـا. هەڵەكانی خۆی راست دەكاتەوە. رێگە ناڕاسـتەكان بـە جـێ دەهێڵـێ و ئـەو چیرۆكەی كە دەبێ سازكرێ دەهلیزێكی زۆر پێچەڵاوپووچە. رێگـەی دەربـاز بـوون لـەم دەهلیـزە، لـە دوایـین لاپـەڕەی كتێبەكـەدا وەبەرچـاو دەكـەوێ. هەڵبژاردن و راستكردنەوەی راڤە، جیهانێگی پڕ لە نیگەرانی و كابووس ئاسا وەدەردەخا. لكاندنی دەلالەتی ئوستوورەیی یا تەنانـەت نمـادین »هێمـایی« بـۆ ئـەم چـیرۆكە، سـانانیە. بلێـی ئـەم چـیرۆكە روونكـەرەوەی روخـساری چیرۆكێ بێت لە رووی پەردەیێ لە ناخی نووسەرێكدا؟ ئەم شتە ئاشـكرانیە. هەوەڵ رستەی چیرۆك ئەم ئاگاداری‌یە بـە خۆێنـەردەدا تـاكوو دەسـبەرداری زەمـان و شـوێنی چـیرۆكەكە بـێ: »ئیـستا، مـن لێـرە بـە تـەنیام.« دەسـا ریپۆرتــەر هــەر »مــن«ە، كــات ئێــستایە، شــوێن ئێرەیــە. بــەڵان چــیرۆك بەرەبـەرە، لەسـەر رووداوەكـان وەكـی ژیـن و ژیـان سـاخ دەبێتـەوە. لـە

لاپەڕەكانی ئاخری ئەم كتێبەدا دەزانین كە ریپۆرتەر دوكتورێكە كە ئامپۆلی لە سەربازەكە داوە. خوێنەر وردەوردە لە سەر لیٚشێواوی و دڵنیگەرانی سەربازەكەدا بەشداری دەدریٚ. لە گۆمانی ئەو بە ئاگا دەبیٚ و وڕێنەكەی دەبیستیٚ.

باس لە سەر ناساندنی سەربازەكە، وەك هەمیشە، لە دەرەوەیە. بەستەییٚ لە ژێر باخەڵی دایە لەژێر چرایەكدا خەوتووە و لەگەڵ كەسێكدا قسان دەكا. ئەو كەسەی دیكە، بۆ خوێنەر، دەبێتە ریپۆرتەری دووهەم و ئەوەی سەربازەكە دیتوویەتی راست دەكاتەوە. بەڵام بڕێجار دوو سەربازەكە تێكەڵ دەبن و لێك كردنەوەیان دژوار دەبیٚ. بڵێی ئەو سەربازەی بەرپرسی گەیاندنی ئەمانەتی هاوەڵەكەی خۆیەتی هەمان سەربازە شەهیدەكە نەبیٚ؟وەك ئەوەی زوو زوو وێنەی كوڕە منالیٚ دێتە بەرچاو و ون دەبێتەوە. هۆی بەرچاوكەوتن و ونبوونەكەی روون نیە. بەشكەم سەربازێك كاتیٚ شەهیدبوون لە بەرەی شەڕدا لە ئاواتی گەڕانەوە بۆ شارەكەی خۆیدا بوویٚ و، ئەم كوڕە منالی ئەوە كە لە شانۆی زەیندا دەردەكەویٚ و ون دەبێتەوە. خاڵی روون ئەمەیە كە ئەم چیرۆكە تەم و مژاوییە هەست بزوێنتر لە زۆربەی چیرۆكە سەلەڤیەكانە. نەهێنی خوێندنەوە لە كۆیدایە؟ لە تێكۆشانی خودی ئێمە بۆ پەیدا كردنەوەی سەرەپەتی هەڵس و كەوتەكان.

بەشداری خوێنەر لە سازاندنەوەی چیرۆك یانی ئەمە. روونتر لە چیرۆكە سەلەفیەكان ئەو چیرۆكانەن كەمناڵان پێیان خۆشە.

ئەو تەم و مژەیان ئەو پەردەڕازەی بە دەوری شێعرەكانی حافزەوە هەیە، هەرمانی حافز بە ئەستۆ دەگریٚ. بەشكەم لەم ڕێبازە وە چیرۆكەكانی رۆب‌گرییٚ سالانی سالٚ بخوێندرێتەوە.

٥- ماڵی جێژووان

ماڵی جێژووان ساڵی ١٩٦٥ بڵاو بۆوە. چیرۆكێكی عام‌خواز و عام پەسەند و لێوان‌لێوی رووداوە. عام‌خوازی، وەكوو هەمیشە، سۆنگەیەكە بۆ قسەیەكی دیكە. ئەم چیرۆكە بە پێچەوانەی چیرۆكی دڵپیسی، كە بە تاك حاڵەتێ بەرتەسك و سنووردار دەكرا و هەر لە ماڵێكدا لە سەر سوژە و شوێنەوە بەربڵاو و زیاد دەبێ. لە هۆنگ‌كۆنگدا پیاوێك بە نێوی »جانسۆن« تاوانبار كراوە كە كەسێكی بە نێوی »مان‌رێ«ی كوشتووە. پێش ئەوەی رابكات بۆ ماكائۆ، دەكەوێتە حەولی ئەوەوە كە خۆفرۆشێكی جوان بە نێوی »لۆرین« لە خاتوو »ئاوا« كە خاوەنی ماڵێكی كەیف و نەهەنگە بكڕێ. حەول ئەدات بۆ ئەم كارە پوول وەدەست خات . لە هەڵسووڕانەكەیدا تووشی »مان‌رێ« دەبێ و ئەمجارە بە راستی دەیكوژێ. ئەم چیرۆكە بە رواڵەت لاسایی كردنەوەیێكی گاڵتەجارانە لە چیرۆكە گشت خوازەكانە. لێرەشدا روب‌گریێ لە بەستێنی سەلەف كەڵك وەردەگرێ تاكوو تەكنیكە تایبەتەكانی خۆی دابین كات. ٦ـ چیرۆكی »پیلانێك بۆ شۆڕش لە نێویۆركدا«: لە ساڵی ١٩٧٠دا بڵاو بووە چوارچێوەی رووداوەكە شاری نیویۆركە. چیرۆكێكە پڕاوپڕ لە كیژانی زیندانی، دوكتورە رۆمی‌یە شێتەكان، لاتوبەرەڵا مەترسی هێنەرەكان«.

لەم چیرۆكەدا، مێترۆی نیۆیۆرك ئەو شۆێنەیە كە هەموو كارێكی تێدا دەقەومێ. نووسەر بە ئاشكرا لە نموونە تازەكانی بێرەحمی و رقو توورەیی و نموودە هەوەساوی‌یەكان و جینایەتكردن كەڵكی وەرگرتووە و وەكی لاپەرەی رۆژنامەكان بە ئەنقەستە لە باسكردنی ئەمانەدا زیادەرۆیی كردووە. ئەم دوو چیرۆكەی دوایی بایەخێ كەمتریان هەیە.

ج ـ تیۆرە ئەدەبی‌یەكانی رۆب ـگرێی

١ـ بەرهەڵست بوونی خوێنەران:

هەوەڵ بەرهەمەكانی رۆب ـ گرێی پێشوازیی گەرمی زۆربەی خوێنەران و رەخنەگرانی ئەدەبی بە خۆوە نەدی. هەستی نامۆیی كە لە خوێندنەوەی ئەم بەرهەمانە بەسەر خوێنەردا دەهات، ئەو جیهانەی كە خاڵی لە ئینسانە، شۆڕشێكی كە لە خووخدەی ئەهلی موتاڵادا پێكدەهات، دژواری‌یەكی تازە بوو. چیرۆكەكانی ئەو نەپاڵەوانێكی بەرچاویان بوو و نە چوارچێوەیەكی روون و كاتێكی دابینكراو. تەنانەت واتایەكی گرینگیش لەم چیرۆكانە هەڵنەدەكرا.خوێنەری ماندوو لە رووداوە راستینەكانی ئەم چاخە، لە چیرۆكدا خۆدزینەوەیەك یان فێربوونێكی دەویێ و كاتێ ویستەكەی خۆی نادۆزێتەوە، لە بەرەوپێشەوە چوون رادەوێستێ و كتێبەكە دەبەستێ. رۆبگرێی، بە نێوی روونكەرەوەی چیرۆكەكانی خۆی، نەك وەكی ئەهلی‌ڕا، وتارگەلێكی نووسی كە دەتوانن یارمەتی دەری خوێنەر بۆ حاڵیبوون لە بەرهەمەكانی بن.

٢ـ وڵامی رۆب‌ـ گرێی:

فورمە تازەكان خوێنەر دەپرسی: ئەو چیرۆكەی نە پاڵەوانی مەعلوومی هەیە و نە داستانی بەردەوام و تەنانەت نە واتای روون و دابینكراویش، بۆ خۆی چیە؟ رۆب‌ـ گرێی دەڵێ: فۆرمێكی تازە. ئەم رۆخسارە حەوجێ‌یەكی بەكەرەسە كۆنەكان نیە. لە بەر ئەوی مەبەستی پێوەندیەكی دیكەی تازە لە نێوان ئینسان و جیهاندایە. ئەو جیهانەی گۆڕاوە و ئەو ئینسانەی ئیتر ئەوەی بوو نەماوە. هەڵوەشاندنەوەی چیرۆكی سەلەف دەلالەتە بۆ دارمانی جیهانێكی دیكە. دەسا چیرۆكی نۆی دووبارە نواندنەوەی جیهانی نوێیە.

ئاوەهــا چــیرۆكێ، ســازاوە لەگــەڵ جیهــانی تــازەدا و بنــەمای فەلــسەفە تێدەپەڕێ.

بازەرگانی ساماندارى ئەمڕۆ،پاساوی هۆكاری و هۆی خۆی لە دەست داوە و ئیدی چیرۆك ناتوانێ هەروەها لە هۆی هەبوونی ئـەودا حـەول بـدات. زانـست وەبەرهێرشی شۆڕشێكی گشتی كەوتووە، فەلسەفەی لـە بنـەما كۆنارەكـەی بێبەش كردووە. دەلالەتی جیهانی دەوروبـەری ئێمـە بیـچكە و عەجالـەتی و دژواز دەنوێنێ و لە هەر كاتێكدا رەسەنایەتیەكی لـە هەمبـەر رەدكردنـەوەی مە. بلێی ئاقڵانە بێ چیرۆك هەروەها پاڵ بەم بنەما لەرزۆكەوە بـدات؟ كـاری هونــەری ئــەمڕۆ پاســاوی راســیتنەكانی »واقعیــت« رۆژ نیــە، ئــەو شــتە، هــەروەكوو هەیــە بڵــاو دەكاتــەوە، بــە بێــڕەنگ و بــێدادوەری. ئــەم بڵاوكردنەوەیە بگێڕەوەی واقیع خوازیيەكی تازەیە كـە خوێنـەر لـە ئیـشكی دووپات بوونەوە و بەردەوامبوون رزگار دەكات و دڵ بـە هیـوای پـڕ و پـووچ خۆش ناكات.

هەمیــشە بەرهــەمی فەلــسەفی ســامانی كــەلتووریان زیــاد كــردووە و، ئــەم زێدەكردنــە هــەموو رۆژێ برێــك زیــاتر لــە رۆژی پێــشوو روخــساری جیهــانی دادەپۆشی، بە قەیرایەكی كە نەیدەهێشت جیهان بناسرێتەوە. چیرۆكی نوێ پەردەی گۆمانـەكان ئـەدڕینێ، جیهـان بـە رووت و قـووتی و لـە یەخـسیریی »شتەكان«دا نیشان ئێمە ئەدات. چیرۆكنووسی ئەمڕۆیی لایەلایـە ناخوێنـێ. نە داواخوازی پێغەمبەریيە و نە چاوەنوارِی ئاوەها چاوەڕوانیەكی هەیە. لـە چیرۆكی نوێدا جیهان نە پووچ و بەتاڵە و نـە واتایـەكی تایبـەتی هەیـە. هـەر ئەوەیەكـە هەیـە. بـەبێ هـیچ زێوەرێـك، برێجـار ناحـەزوجار و بـار جـوان. مەبەستی واقیعخوازی نوێ ئەوەیە كە بلێ تـاكوو ئەمڕۆكـە هـیچ سـەردەم و

چاخێ نێوەرۆكەكەی واقعییەت نەبووە. ئەدەبیات بڵێی ئەو زەرفە بێ كە مەزروفەكەی واقعییەت بێت؟ واقعییەت لە ئەدەبدا وەهمێك زیاتر نیە. راستینەترین بەرهەم ئەوپەڕەكەی هێمایەك بەرەوجیهانە، كە دوورە و جیا لە گومانی ئەدەبی هەبوونی هەیە. وتەیەكی ئاوەها هەڵبەت رەموودەكانی واقیعخوازیی درۆیین ناهومێدو دلسارد دەكاتەوە. بەشەر لە جیهان ورد دەبێتەوە، گوێی ئەداتێ، هەستی دەكات. جارو باریش دەتوانێ باسی بكات ـ نەك راڤە ـ دەسا پێوەندی ئینسان و جیهان یەك لایەنەیە: ئێوە تەماشای گوڵ دەكەن، بەڵام گوڵ لە ئێوە بێ‌ئاگایە. جیهان چیە؟ روخسار و رەهەند و رەنگ، یانی سارد و ئیشك. دەسا جیهان ئەو دوبارە نواندنانەی نیە كە نووسەرانی سەلەف لە بەشەریان دەسەند و دەیاندا بە »شتەكان«. جیهان وەكوو گومان دەبرا روونـاك نیە و كەمترین مانایەكی لێوە دەرناكەوێ. »شتەكان« دەلاقەیێكی داخراون و نیگای ئینسان ئەوپەڕی »شتەكان« نابینێ. چیرۆكی نۆی ئینسانی فڕێ‌نەداوە، ئینسان هەیە، لە جیهاندا لە نێوان شتەكاندا بینەرە و نیگەران. جیهان خۆی بێژەری راستینەی خۆی نیە. حاڵیبوون لە راستینە بە ئینسانە. دەیجا واقیعخوازی نوێ ناتوانێ وەكی چیرۆكی سەلەف خوازیاری بابەت »عەینی یەت« بكات. واقیعخوازی نوێ زەینی‌یە. راستینەی دەرەوە هەمیشە بە نێوان بەرژەوەند و نیگای ئینساندا تێدەپەڕێ و رەنگی ئەو دەگرێ. چما هەر باسكردنێك دەلالەتی هەبوونی ئیدراك و شعووری نیە؟ ئەو هەبوونەی كە دەیبینی، ئەوەی دیویەتی هەمیسان وەیادی دەكەوێتەوە، جیهان گومانێك ساز دەكات كە رۆژێ لە رۆژان هەبوونی پەیدا دەكات، هەر وەكوو زۆربەی گۆمانەكانی باوكانمان بەرگی راستینەیان كردۆتە بەر. كاتی چیرۆكی نوێ، كاتێكی

ئینسانی‌یە. ئاوەها كاتێ لەگەڵ كاتی دابینكراوی سەعاتی دیواركۆدا یانی وەكی رووداوە نووسینی چیرۆكی سەلەڤ پێوەندی نیە. جیهان لە ئاڵو گۆڕی هەتاهەتایی »هەرمان«ی خۆیدا چیرۆكی نوێی پێشكەشی نەوەی نوێ كردووە. رۆژێكیش ئەم چیرۆكە كۆن دەبێت و چیرۆكێكی دیكە جێگەی ئەو دەگرێتەوە. لەگەڵ زەمانی خۆماندا بەرەو پێشەوە بڕۆین و راستینەی تازە لە چیرۆكی تازەدا بدۆزینەوە.

٣- كۆتایی سەردەمی چیرۆكی سەلەڤ »سنتی« بەبەرهەمەكانی بەلزاكەوە، چیرۆكنووسین لە فەرەنسادا گەیشتە تەشقی خۆی. لەم جۆرە چیرۆكانەدا، داستانێكی دلڕفێن، راستەقینە نوێن، لە ماوەی كاتێكی تایبەتدا و لە شوێنێكدا دەگێڕدرێتەوە. كردەوەكان، خووخدەوهەستی پاڵەوانان بە وردی و قووڵ راڤەدەكرێ، ئاوەها چیرۆكێ بێج لە حیكایەت، خاوەنی دەلالەتێكی رۆحی، كۆمەڵایەتی، فەلسەڤیان ئایینیشە. ئەم چیرۆكە لە سەربنەمای یەكیەتی خوێنەر و نووسەر دامەزراوە: نووسەر وادەنوێنێ كە سەربوردێكی راستی دەگێڕێتەوە و خوێنەریش خۆی، مل بۆ راستی چیرۆك دادەنوێنێ. سەركەوتنی نووسەر لە راستینە نواندنی درۆیەكدایە. لە پاش ئەم تەشقە، خانووی چیرۆك بەرەبەرە كۆنە دەبێ و ئەمڕۆكە لە زەینی زۆربەی خوێنەرانی خاوەن بیردا تێكرووخاوە. تۆژینەكانی فام و شعوور رۆژ لەگەڵ رۆژ تازە دەبێتەوە و دیرۆكی سەدەی نۆزدەیی ئیتر پەسند نیە. هەر بەم هۆیەوە خانووی وەها چیرۆكێ تێكچووە، زۆربەی چەمكەكانی چیرۆك، داڕزیوو بە تاڵ و حەتاڵبووە. كەسایەتی كە بناغەی چیرۆكی سەلەڤ بوو، لە زۆربەی بەرهەمە گەورەكانی ئەم چاخەدائاڵ و گۆڕی بە سەردا هاتووە. چیرۆكێكی وەكوو نامۆی ئالبێركامۆ تەنیا لێكدانەوەی خووخدەیی ناكات،

بە »غەسیان« كەڵەكاری سارتر ناكرێ بوترێ چیرۆك. »رووكانتین« پاڵەوانی ئـەم بەرهەمـە، هـیچ لـە پاڵەوانـەكانی بـەڵزاك ناچـێ ئـەوان كەسـانێكی سەركەوتوو بوون كە جیهان لە ژێر دەسەڵاتیاندا بوو. پاڵەوانی نـوێ دوبـارە نیـشان‌دانێكـی سـەردەمی خۆمانـە. ئـەو چـیرۆكەی خوازیـاری راسـتی و راستەقینە بوو، ئەمڕۆكـە كـەس بـاوەڕی پـێ ناكـات. تـەكنیك‌گـەلی وەكـوو بـەكارهێنانی سـێهەم كەسـی تـاك، رابـردووی رەهـا، زەمـانی راسـتەوخۆ و خەتی، درێژەی بیچم و پیلان نانەوە لەتوپەت بوون. چیرۆك یابلێین قایـەت ئـیتر سروشـتی نانوێنـێ، چـوونكە نووسـین پـاكنوێن نـەماوە. لـە چـیرۆكی ئەمڕۆدا حیكایەت هەیە، بەڵام حیكایەتێك خۆی، خـۆی و هـەر حیكایـەتێكی دیكە دەسڕێتەوە. فورم و نێوەرۆكیان جیا لە یەكدی نێو دەبرد، لە حاڵێكدا جیابوونەوەی چیرۆك لە نووسین منالآنەیە و دەستكرد دەنوێنێ.

هونەر كۆیەكی یەكپارچەیە. دەلالەتی قـووڵی چـیرۆك لـە چۆنیەتی نووسـین جیـاواز نیـە و نابـێ لـە چـیرۆكدا بـە دوای كەرەسـەی گێڕانـەوەدا بگـەڕێین. لاسـایی كردنـەوەی پێـشینیان، مـەكربازی شـەڕلاتانیـیە. بەرهـەمی زینـدوو خاوەنی رەسەنایەتی خۆیەتی. بەم هۆیەوە، رێبازی چیرۆكی نوێ رێبـارێكی تازەیە.

٤ـ تێم‌یان دەروونمایەی بەرهەمی نوێ:

بە بـڕوای رۆب‌ـگریێ، چیرۆكنووسـین كـارێكی دوورە پەرێزانەیـە. بـەڵام بـە بـڕوای كارناسـانی ئـەدەب، هـیچ چیرۆكنووسـێك ناتوانـێ خـۆی لـە جیهـان دابڕێ. هەر چیرۆكێ ئاوێنەییێكە كە ناخی نووسەر دەنوێنی و ناخی نووسەر ئاوێنەییكـە بـەرەو ڕووی جیهـان. چـیرۆك روخـسارێكە و هـەر روخـسارێك بینایەكی هەیە. میعماریی هەر خانوویـەك نیـشاندەری سـەلیقە، حـەوجێ و

نیگای سازەندەکەیەتی. جیاوازی سەلەفی روخسار و نێوەرۆك، بەم چەشنە، رەفز ئەبێتەوە. لە پاش دارمانی خانووی سەلەفی- چارەنووسی تاکەکەسیش کەوتە مالّی ئیجازەوە سالاّنی بەر لە چیرۆکی نوێ، لە دەروون روانین، تۆژینەوەی کردەوەی شعوور و خوێندنەوەی بیرگە دەستی پێکردبوو. دیسان دۆزینەوەی جیهانی »شتەکان«، لە بابەت مەوداو نامۆیی یەوە، لە بەرهەمی وەکوو »غەسیان«دا سەرنجی بەرەو خۆی راکێشاوە سەبارەت بەم هۆیە، چیرۆکی نوێ بە سەرنجدان لە جیهانی دەروون و پێوەندی نێوان ئینسان و شتەکان داواکاری درێژەدانە، نەك داهێنان. بەرهەمەکانی مارسێل پرۆست، بیکێت، کامۆ و سارتر لە فەرەنسادا شایەتی داواکاری ئێمەیە. هەنگاو هەلّێنانەوەی رۆب ـ گرییێ لە دووبارە نوواندنی شتەکانی دەورووبەردا، هاوکات لەگەلّ بارودۆخی ئینسانی سەردەمی ئێمەیە. لووسیێن گۆلّدمەن لە کتێبێکدا بە نێوی »لایەنگری لە کۆمەلّناسی چیرۆك« لەبەشی »چیرۆکی نوێ و راستەقینە«دا نیگایەکی زۆر وردی هاویشتۆتە سەربەستێنی کۆمەلّناسیی ئەم چیرۆکانە، زۆربوونی شتەکان لە چیرۆکی نوێدا لە سۆنگەی رووناکرِوانینی نووسەرانی نوێ و سازاوە لەگەلّ پێش‌وێژی فەلسەفەی زانستی دەزانێ.

بە پێی ئەم فەلسەفەیە، جیهانی کاپیستالّست »کالاّپەرست« وردەوردە دەچێتە یەخسیر و دیلیی »شتەکان«: پێدان و وەرگرتن و پێوەندیە کۆمەلاّیەتیەکان دابین دەکات و بایەخی بازەرگانانەی شتەکان دەبنە جێگری داهێنانی تاکەکەسی. خەلّکی زەمانی ئێمە بوونەتە شێت و عەودالّی شتەکان. بێئاگان لەوەی ئەم شتانە جێگەیان بە ئینسان تەنگ کردۆتەوە. ئینسانی ئەم سەردەمە کە لە ژێر کارتێکردنی جادووی کۆمەلّگەی مەسرەفی

دایە، لە بری وەشـوێن کـەوتنی هـۆی ئـەم عەودالّبوونـە، هـەموو رۆژێ برێـك زیـاتر دەبێتـە یەخـسیری ئـەم داوە. دەورەی زالّبـوونی کالّایـە، لـە ئاوەهـا سەردەمێکدا مردنی هیچ کەسێ لە ژیانی ئابووری کۆمەڵدا کـارتێکردنی نیـە. نــەریتی خودکــاری کۆمــەڵی ئــەم ســەردەمە، لــە کــارتێکردنی کــردەوەی تاکەکەسـی کـەم کردۆتـەوە. لەگـەڵ تێداچـوونی بایـەخی تاکەکەسـی لـە کۆمەڵدا، پاڵەوانی چیرۆکیش مانـای خـۆی دۆڕانـدووە. لایـەنی بـێکردەوەی »انفعـالی« خــەڵکی دوڕگــە، لــە چــیرۆکی »بینــەر«دا نمـوودەی ئـەم کـارە کۆمەڵایەتییە. خەڵکی ئەم دوڕگەیە لە راستیدا، تاکوو ئاستی »بینەر«رێكدا کەوتوون بە رای ئەم بینەرانە جینایەت کارێکی حەتمی و سروشتییە. لە بەر ئەوەی قوربـانیی ئـەم جینایەتـە بـە کەسـێکی دژی کۆمەڵایـەتی و بـەرکاری شێواندن ناسراوە. لە قەڵەم سڕەوەکانیشدا، والّاس، لەبری ئەوەی پێشگری لە قەتڵ بکات، خۆی، بە پێچەوانەی ئـەو دەورەی هەیـەتی مـرۆڤ دەکـوژێ. لــەم چیرۆکەشــدا چارەنووســی ئینــسان گالّتــەجاڕی دەســتی گەردوونــەی کۆمەڵە. لە چیرۆکی دڵ پیـسیدا، هەسـت لـە رێـزەیشـتەکاندا دادەنـدرێ و ناتوانین لـە کالّـا جیـای کەینـەوە. دەسـەڵاتی کالّـا دەبێتـە هـۆی داڕمـان و داکشانی هەستو سۆزعاتیفە و خـوزوری ئینـسان تـاکوو ئاسـتی نیگـاکردنی ســنووردار دەکاتــەوە. پالّــەوانی چــیرۆکی نــوێ، جــۆرێ دژەپاڵەوانــە" روخسارێکی تایبەتی نیـە، زیـاتر بـێ نێـوە، خـاوەنی پێناسـەی تاکەکەسـی چــیرۆکی ســەلەڤ نیــە، نــە رابردوویــەکی هەیــە و نــە بیرگەیــەك، خــەڵکی شوێنێکی بەرچاو نیە، دائیمە لە هەڵسووڕاندایە. هەڵسووڕانی تـەم و مـژاوی پاڵەوان بەرەبەرە دەبێتە تەقالا و هەڵبـژاردنی رێ. سەرلێـشێواوی کـەمکـەم لادەچێ و تیشکێ لە تاریکیدا دەدرەوشێتەوەو لە دەهلیزی پێـچەڵاوپووچی

خۆیدا، نیشانە بە جێدێڵێ. تاکوو رێگەی گەڕانەوە بناسێتەوە. بەڵام دەهلیز نیشانەی سەر لێشێواوی‌یەو سەربازی بەپرس‌وجۆ هەرکات زیاتر ون دەبێ. لە »پێننووس سرِوەکان«دا والاس رێبوارێکی تەنیایە کە بە شوێن مەبەستی خۆیەوەیەتی بەڵام هەمیشە، لە شاری منالی خۆیدا، نامۆدەبێتەوە. سەرباری دەهلیز بە شوێن مالێکەوەیە کە کەسێ نایزانێ. چونکە شارەکە تەماوی‌یە و تاسەبارە و خاوەنی کۆلانگەلی راستەو خۆ و وەکی‌یەکە.

ماتیا پالەوانی »بینەر« خۆی دەهلیزی خۆی ساز دەکات تاکوو نەهێنی خۆی تێدا حەشار دات. هەلسووڕان و کۆلێنەوە، هەمیشە نیشاندەری مەیلی بە ئامانج گەییشتنە. لە چیرۆکی پێنووس سرِەوەکاندا، والاس دائیمە و دەرهەم بە شوێن پێنووس سرِەوەیەکی تایبەتدایەو نەرمبوونی ئەم قەلەم سرِەوەیە حەتمەن نمادێکە. بێج لەمە نیگای والاس دائیمە پرِ لە جەزبەییێکە، بە تایبەت ئەو کاتەی تەماشای فرۆشندەییێك بە ناوی ئێڤلین دەکات. بلێی ئیڤلین دایك یان خوشکی ئەو نەبێ؟ بگرە لە بینەردا لێکۆلینەوە و دلەڕاوکێ تێکەل بن. بای‌سێکل لێخورِینی ماتیا جوولانەوەییێکە بەرەو مەیل و پرِ لە مەیل. لە دلێ پیسیدا هام وشۆ و دەنگی هەنگاوەکان پالپشتی فیکرەکانی کابرای دلپیسە. لە »پیلانێك بۆشۆرِش لە نیۆیۆرك«دا قەیرانی هەوەس ۆ شەهوەت دەگاتە تەشقی خۆی و هەر بەم هۆیەوە، دەروونمایەی هەنگاوەکان دالێ بە دالێ دووپات دەبێتەوە و لە بێدەنگی‌دا دەنگ ئەداتەوە و لە نێزیك بوونەوەی تووڕەیی هەوالێ ئەدات. ئاوەها سوژەگەلێك سروشتی‌یە لەگەلێ پرس‌و جۆی کارئاگایانەدا وێك کەوێ. کەش و هەوای تەم و مژاوی چیرۆکەکان یارمەتی ئەفراندنی ئاوەها شوێنێك

ئەدات. ئەو شتەی كە زیاتر لە هەموو شتێ نیگا رادەكێشێ، كورتەیێكە وا رۆب گریێ لە »پێنووس‌سڕەوەكان«ی بە دەستەوەداوە: »باس لە سەر رووداوەێكی تایبەت و بەرچاوو گەورەیە: مردنی پیاوێك. ئەم رووداوە كارئاگایانەیە، یانی قاتلێك و كارئاگایەك و بە كوشتچوویەگی تێدایە. تەنانەت دەوری هەر كامیان دابین كراوە: قاتڵ گوللەیێ بەرەو كوژراو دەتەقێنێ، كارئاگا خەریكی راستكردنەوەی رووداوەكە دەبێت و كوژراوە بە كوشت دەچێ«.

ئەم چیرۆكە، لاسایی كردنەوەییكی بەزمەساتانەی چیرۆكە كارئاگاییەكانە. با وەكوو كردەوەی چیرۆكی نوێ لە بیست و چوار سەعات زیاتر دەخایەنێ. چوونكوو لێرەدا، بە پێچەوانەی چیرۆكە ئاساییەكان، كوژراوەكە بیست‌وچوار سەعات لە پاش گوللە هاویشتن، نەك بە دەستی قاتڵ، بەڵكوو بە دەست كارئاگاوە بە كوشت دەچێ. ئابەم چۆرە، ئەم چیرۆكە پێچەوانەی چیرۆكێكی ئاساییە و رەخنەییێكە لەوان. لە تایبەتمەندیەكانی چیرۆكی نوێدا یەكیشیان ئەمەیە: گرێچن و شێوازی، چیرۆكی نۆێ شوێنی چیرۆكی سەلەفی دەگرێ و دیسانەكە خودی رووداوەكە شتێكی دیكەی لێدەردەچێ و لێی ساز دەبێ.

ئازار گەیاندن بەمرۆ، دیاردەی سەردەمی ئێمەیە و بە دەروونمایەی چیرۆكی نوێ دەژمێردرێ. لە »دڵپیسی«دا بەرژەوەندە دڵتەزێنەكان بە توندی و وردییەكی نەخۆشانەوە لە روانگەی دڵ پیسیگی بێحوزورەوە بەربڵاو دەبێتەوە. لە »پیلانێك بۆ شۆڕش لە نێویۆركدا« چەند پرس و جۆی كارئاگایانە هەیە كە زۆربەیان كۆتاییەكەیان ئیعدامە. لەم پرس‌و جۆیانەدا، پێداگرتن لە سەر ئەشكەنجە زیاتر لە وڵامدانەوەیە و توندترین تام و

چێژەکان بە دوای ئازارەکاندا جێ‌بەجێ دەبن. چیرۆکی نوێ لە بنەڕەتدا لێکۆڵینەوەیەك دەژمێردرێ. خوێنەر ناتوانی بێ‌راڤەکردن لەم رووداوانە تێپەڕ بێ. چیرۆك وەکوو ئاوێنە دەنوێنێ، بینەر راڤە و دادوەری دەکات.

سەرچاوە: کتێبی" قصەنو، انسان طرازنو مقالەی درآمد بر داستان‌های روب‌گریی (سەرەتا بۆ چیرۆکەکانی روب گرییێ) نوشتەی محمدتقی غیاثی

پەراوێز: هەموو ئەو نووسەرانە و ئەو وشە زانستی و ئەدەبیانەی لە نێوەرۆکی وتارکەدا هاتوونەوە، ناسراوتر لەوەن لە سەریان بدوێین. »وەرگێڕ«

چەند
یاسای هەڵوەشاو

رەخنەی سەلەفی خاوەنی وشەگەلی تایبەت بە خۆیەتی. باوەکوو جەخت دەکات کە سەبارەت بە ئەدەب بە پێی یاساکان دادوەری ناکات، بە پێچەوانەوە: داواکاری ئەوەیە فلان یافیسار بەرهەم بە دوور لە نەریتی قوتابخانەکان دەخاتە بەر رەخنە و لە سەرداب و باوە سروشتی‌یەکان وەکوو ئاوەزی »ساخ« و »سۆزی دڵ« خۆشی دەوێن. بەڵام هەر ئەوەندەی دەوێ شیکارییەکانی رەخنەگران بە برێك سەرنجەوە بخوێنینەوە هەتاکوو زۆر زوو رایەڵەیەك لە وشەگەلی تایبەت ئاشکرابن. ئەم وشە تایبەتانە مشتی ئاغەیان دەکەنەوە، نەریتی قوتابخانەییش لە نێوان رەخنەی شیکاری ئەواندا دەردەکەون. بەڵام ئێمە وەها بۆ بیستنی وشەگەلێکی وەکوو »پاڵەوانی چیرۆك ـشوێن‌ـفۆرم ـ ناوەرۆك‌ـ مەبەست ـ هونەری چیرۆکنووس و چیرۆکنووسە راستینەکان« رەمموودە »معتاد« و دیوناس بووین کە لە بۆ رزگار بوون لە تانوپۆی ئەم وشانە هەوجێمانیە تێکۆشانەو دەبێ تێکۆشین هەتا بۆمان دەرکەوێ ئەم جەختە نیشاندەری بیروبڕوایەك سەبارەت بە

چیرۆکە. ئەم بیروبڕوایە لە پێشڕا کۆ بۆتەوە و جەماوەریش بە بێ سێودوو دەیسەلمێنن" بە وردی هەربەم هۆیەوە بڕوایەکی داڕزیوو باتڵە. دەسا وەکوو داوادەکرێ، باسی »سروشتی بەرهەم« لە گۆڕێدا نیە.

لەمە مەترسی هێنەرتر، رەنگە ئەم زاراوە بێ وا بۆ نێولێنانی ئەو بەرهەمانەی کە لەم نەریتە لە قەوارە دراوە بەولاوەتر دەچن، زۆر زۆر دەکار دەکرێن. بۆ وێنە وشەی »پێشڕۆ« بە هەموو رووالەتی بەبێ مەبەستی خۆیەوە، زۆرجاران کاتێ دەکار دەکرێ کە رەخنەگر دەیانەوێ، لەو پەڕی سانایی و سانا ژماردن، ئێخەی خۆیان لە دەست ئەو بەرهەمانەی کە بۆی دەچێ زەبرێك لە شەڕەڤی ئەدەبی عامخواز بدەن رزگار بکەن. لە گەڵکوو نووسەرێك دەست لە بابەتی کۆنە و گەندەڵ هەڵدەگرێ و تێدەکۆشێ شێوازی تایبەت بە خۆی بخولقێنێ، لە کات و ساتدا مۆرکی »پێشڕۆ« بە روخساریەوە دەچەسپێنن.

بە پێی یاسا، واتای کاری ئەو ئەمەیە کە ئەو نووسەرە هەندێ لە سەردەمی خۆی لە پێشترە، ئەم شێوازەش لە سبەیڕا رێبەرانی جەماوەر لاسایی دەکەنەوە. بەڵام بەکردەوە، خوێنەر کە فەوری سەر لە چۆنیەتی کارەکە دەردێنێ، فیکری بەرەو لای چەند لاوێکی ڕیشن دەچێ کەوا دەم بە پێکەنین دەچن هەتا کوو لە ژێر کورسییەکانی فەرهەنگستاندا نارنجۆك و تەقتەقۆك بتەقێننەوە" ئەویش هەر بەو مەبەستەوە تاکوو هەراوزەنایەك سازکەن، یان ببنە هۆی سەرسوڕمان و ترساندنی ساماندارانی بە رێز.

هەر لە بەر ئەمەیە کە بەڕێز هێنری کولووئار- کە پیاوێکی زۆر سەنگین و لە سەرەخۆیە- بەبێ کەمترین بەدخوازییەوە دەنووسێ:»ئەم لاوانە دەیانهەوێ لکی ئەم درەختەی وا ئێمەی لە سەردانیشتووین بە مشار بیبڕنەوە.«

لە راستیدا زۆر لە مێژە ئەو لکە درەختەی ئەوان باسی لێوەدەکەن هەر بە هۆی تێپەڕ بوونی زەمانەوە، ئیشك بووە. چما ئەم لکە درەختە پووك بووە و ڕزیوە، تاوانی ئێمە چیە؟ ـ هەمووانی ئەو کەسانەش کە بێ هیوا خۆیان بەم لکە درەختەوە هەڵواسیوە هەر ئەوەندی دەویست تاقەجارێك تەماشای لکی هەرە بڵندی ئەم دارە بکەن تاکوو بزانن زۆر لکوپۆپی تازە شین بووی سەوزو بە هێز و سەرخۆش و بەگەشەو نەشە لە مێژە لەوێدا قوت بوونەتەوە. ئوولیس[1] بەرهەمی جۆیس و کۆشك[2] نووسراوەی کافکا ئێستا لە سیسالانیان تێپەڕاندووە. کتێبی »تووڕەیی و زەنازەنای«[3] فاکنەر بیست ساڵ لەمەوبەر وەرگێڕدراوەتەوە سەرزبانی فەڕەنسی »شەست و چەندساڵ لە ئێستا دا= وەرگێڕ« بەرهەمگەلێکی زۆری دیکەش بە دووای ئەم کتێبانەدا بڵاو بوونەتەوە. رەخنەگرانی پاك تینەتی ئێمە، بۆ ئەوەی ئەم دەقانە نەبینن، هەرجارەی چەندوشەیەك لە وشە جادووییەکانی خۆیان هێناوەتە سەرزبان: »پێشڕۆ« »ئەزموونگای چیرۆك«، »چیرۆکی دژە چیرۆك« یانی: چاوەکان بقووچێنین و بەرەو بایەخە ساخەکانی نەریتی ئەدەبی فەڕەنسی وەگەڕێین.

١ـ پاڵەوانی چیرۆك: سەبارەت بە پاڵەوانی چیرۆك زۆر قسەو باسان کراوە" بەڵام هەی مەخابن، لەوە دەچێ ئەم هەودایە تاڵێکی دووردرێژ بێ و ئەم

[1] - ئوولیس: کەڵە کاری جەیمز جۆیس نووسەری ئیرلەندی لە رۆمانەکانیدا وشاکاری بە نێوبانگی رۆمانی مودێڕنی سەدەی بیست

[2] - کۆشك: رۆمانی بە نێوبانگی فەرانتس کافکا نووسەری سەدەی بیستی چێك

[3] - تووڕەیی و زەنازەنا: رۆمانی زۆر نێوداری ولیەم فاکنەری ئامریکایی و لەرۆمانە نێودارەکانی مودێڕنی سەدەی بیست

وتەیە بەبێ کۆتـایی بێـت. نەخۆشـینی پەنجاسـاڵانەی پاڵـەوان و لـە پاشـان سەرەندەر کردنی مردنەکەی ـ کە چـەندان کـەڕەت بـە دەسـت رەخنـەگرانی هەرە زەبەر دەسـتی ئێمـەوە لـە پـەرتووکی مردووانـدا تۆمـارکراوە، هێـشتا نەیتوانیوە ئەم مردووە لەو پلە و پایەی وا سەدەی نـۆزدە پێـشکەش بـەوی کردووە، بێنێتە خوارەوە. ئـەم مـردووە بـاوەکوو لـەمرۆدا مۆمیـایی کـراوە، بەڵام هێشتا بە هەمان وەزن و قورسی قـەوارەیی و بەدەڵـەوە، لـە نێـو ئـەو بایەخانـەی رەخنـەی سـەلەفی بـە سـەریاندا هەڵـدەڵێ، بەلەنجـەو لار دێ و دەچێ و ئیفادە دەفرۆشێو رەخنەگرانی سەلەفی تەنانـەت لـە چیرۆکنووسـی »بەڕاستی«ش هەر لەوێدا دەگـەڕێن: »... چـوونکە چیرۆکنووسـی بەڕاسـتی سەرقاڵی ئافراندنی پاڵەوانەکان دەبێ...«.

بۆ سەلماندنی درووستی و بایەخی ئەم رووانگەیە، دەلیل هێنانەوەی ئاسایی دەهێننـــە گـــۆڕێوە: »بـــەلزاك بابـــەگۆڕیۆی[1] بـــۆ بـــەجێ هێـــشتووین، دەستایۆفێـسکی داهێنـەری برایـانی کارامازۆفـە[2]، دەیجـا چیرۆکنووسـینی لەمەو دووا یانی: زیادکردنی چەند روخسارێکی ئیمرۆیی لەکۆشکی روخسارە مێژووییەکانی ئەدەبی ئێمە.

هەمووان واتای قارەمان دەزانن. قارەمان »ئەو«ێکی ئاسایی بـێناونیـشان و ئاشکران و بکەری سانای ئەو کردەوەیەن کە بـە هـۆی فرمـان »فێعـل«ە وە دەردەبـڕدرێ، نیـە. قارەمـان دەبـێ خـاوەنی نـاوی تایبـەتی خـۆی و چـما بگونجێ، دەبێ خاوەنی دووناو، یانی ناو و ناوی بنەماڵەیی بێت. دەبێ دایـك

---

[1] - بابە گۆڕیۆ: رۆمانی بەلزاك، رۆماننوسی نێوداری شێوازی ریئالیزمی فەڕەنسی سەدەی نۆزدە

[2] - برایانی کارامازۆف: رۆمانی دەستایۆڤیسکی رۆماننووسی سەدەی نۆزدەی رووس

و بابی هەبێ، دەبێ ببێتە میرات بەری میراتی ئەوان. دەبێ خاوەنی پێشە و کارێك بێ. خاوەنی ماڵ و مناڵ و سامانێکی زۆریش بێ باشترە. لە گشتی ئەمانە گرینگتر، دەبێ خاوەنی خووخدەیەکی تابیەت بێ، دەبێ روخسارێکی هەبێ کە بەدەرخەرەوەی رۆحی ئەو بێ، دەبێ خاوەنی رابردوویەك و پێشینەیەك بێ هەتا فلآن و فیسار کردەوەی ئەو بسەلمێنێ. لە بەر ئەوەی رابردووی ئەو پێكهێنەری کردەوەکانی ئێستاکەی ئەوە. خووخدەی ئەو رەگ وریشەی کردەوەکانی ئەوە. خووخدەی ئەو دەبێتە هۆی ئەوەی دژەکردەوەی ئەو لە هەر رووداوێکدا بە چەشنێکی مەعلووم بێ. خوووخدەی پاڵەوان مەیدان بۆ خوێنەر دەرخسێنێ تاکوو سەبارەت بەوی دادوەری بکات" یانی خۆشی بۆیت، یان نەفرەتی لێی هەبێ. پاڵەوان دەتوانێ لە سای خوووخدەی خۆیدا ناوەکەی بداتە کەسانێکی وەکوو خۆی. وەکوو تارتۆف[1] پاڵوانی مۆلێیر کە سەمبۆلی جامەلووسکێ و ریایی کردنە. دەڵێی جەماوەر چاوەڕوانی بەڕسمی بوونی ئەم »غوسڵی تەعمید«ەن. پاڵەوان دەبێ هەم تاك بێ و، هەم هەتا شوێنی بەرزی چەمکێکی فەلسەف هەڵکیشێ. خاوەنی تایبەتمەندییەکی کارا بێ، هەتا بێغەنیم بێ" لە گشتی بوونێکی تەواویش بەهرەمەندبێ تاکوو لایەنی کۆمەڵایەتی بەخۆوەبگرێ. بۆ پێکهێنانی برێك دەرەتان، بۆ ئەوەی هەست بەرزگارییەکی زیاتر بکردرێ، دەتوانین پاڵەوانێك هەڵبژێرین کە بەڕواڵەت لە یەکێ لەم یاسایانە ملهوڕی بکات: مناڵێکی لە سەرەڕێ دۆزراوە، بیکارەیەك، شێتێك" یان دەکرێ کابرایەك هەڵبژدێرێ کە سروشتی وازوازیبوونی ئەو جاروبار شتی سەیر و

---

[1] - تارتۆف= قارەمانی مەنفی و دووڕوو و چل چاپی شانۆی مۆلیێر، شانۆنامەنووسی سەدەی ١٨و١٩ی فەڕەنسی

سەمەرە پێك بێنێ. ئەڵبەت ناكرێ لەم كارەدا زیادەڕۆیی بكردرێ" چوونكە ئەم رێگە، رێگەی تێدا چوونەو هەمان رێگایەكە كەوا یەكڕاست دەگاتە چیرۆكی ئەمڕۆ.

لە راستیدا هیچكام لە دەقە بایەخدارەكانی سەردەم لەم بارەوە دەگەڵ پێوانەكانی رەخنە، یەك ناگرنەوە. چەند كەس لە خوێنەران ناوی بگێڕەوەی »رشانەوە«[1] ی ژان پۆل سارتەر یان ئاخێوەری[×] »نامۆ«[2]ی ئالبێركامۆ یان لە یادە؟ بڵێی لەم دەقانەدا نموونەیەكی ئینسانی هەبێ؟ بڵێی بەپێچەوانەوە، هەڵەیەكی گەورە نەبێ كە ئەم دەقانە لە بۆ هەڵسەنگاندنی خووخدەی پاڵەوانان لە بەر چاو بگرین؟ بۆ وێنە بڵێی چیرۆكی بڵندی »سەفەر بۆ ئەوپەڕی شەو«[3] بەرهەمی سێلین لە راستیدا تەرخانی وەسفی پاڵەوانێك بێت؟ چما بەڕێكەوت بێ كە هەر سێكی ئەم چیرۆكانە لە زبانی یەكەم كەسی تاكەوە دەگێڕدرێنەوە. بیكێت لە مەودای چیرۆكێكدا ناوو رووالەتی پاڵەوانەكەی دەگۆڕێ. فاكنەر بە ئانقەست ناوێك لە دوو كەسی جیاواز دەنێ.

---

[1] - رشانەوە= رۆمانی نێوداری قوتابخانەی »رەسانەیەتی هەبوون =وجود«ی ژان پۆل سارتەری فەڕەنسی

[×] ئاخێوەر= بەمانای راوی و بێژەر و بگێڕەوە و »گوینده«، بۆ یەكەم جار لە بەڕێزان رەهبەر مەحموودزادە و خالق یەعقووبیم بیستووە.»وەرگێڕ«

[2] - نامۆ=رۆمانی ئالبێركامۆ، نووسەری خاوەن نوبێلی فەڕەنسی و خاوەن بەرهەمگەلی تاعوون ـ یاغی و...

[3] - سەفەر بۆ ئەوپەڕی شەو= رۆمانی رەش بینانەو قووڵی فیكری سێلین نووسەری فەڕەنسی

بۆ وێنە »کاف« پاڵەوانی چیرۆکی »کۆشك«ی کافکا هەر بەر یەکەم پیتی ناوەکەی قنیات دەکا" ئەو هیچ شتێکی نیە" بنەماڵەی نیە" روخساری نیە" گومان بۆی دەچێ هەر »مەساح= ئەندارەگری زەوی«یش نەبێ.
نموونە زۆرن. لە راستیدا »پاڵەوان سازان« بە واتای سەلەفی ئەم وشە، ئیتر بێج لە خۆلقاندنی پاڵەوانگەلی خەیاڵی و پووك ناتوانن کارێك بکەن. وای لێهاتووە کە ئیدی لە مرۆدا خۆیشیان بروایان بەم پاڵەوان پەمۆیانە نیە. چیرۆکی خاوەن پاڵەوان، لەراستیدا ئیی سەردەمی رابردوو بوو. ئەم چیرۆکانە لە تایبەتمەندییەکانی دەورەیەکی داڕووخاوە: ئەو دەورەیە، دەورەی تەشقی »هێزداریی تاك« بوو. بەڵکەم ئەم کارە بە پێشکەوتێکدا نەندرێ، ئاشکرایە کە ئەم سەردەمە، حەتمەن سەردەمی »تۆماری ژمارە«یە. لە بۆ ئێمە، چارەنووسی جیهان چیدی پێوەندی بە خۆرهەڵات و خۆرئاوای چارەنووسی چەندکەس یا چەند بنەماڵەوە نیە. لە راستیدا ئیدی جیهان خودی خۆیشی ئەو »خاوەنیەتی تاکە کەس«یە نیە کە میراتی پشتاوپشت و شیاوی سکە لێدان بوو" راست چەشنی داوێك: باسی ناسین لە گۆڕیدا نەبوو، بەڵکوو باس لە سەر خاوەن بوون و داگیرکردنی ئەو بوو. لە سەردەمی دەست ڕۆیشتنی ساماندارانی دەورەی بەڵژاکدا بە بێ گۆمان خاوەن ناو بوون زۆر گرینگ بوو. خووخدە زۆر بایخدار بوو. بە تایبەت کە ئەم خووخدەیە زیاتر وەکی چەکێك لە شەڕێکی تەنبەتەندا دەکاردەکرا، هیوای سەرکەوتن دەهاتە گۆڕێ. هێزو زاڵبوونێك بوو لە جیهانێکی ئاوادا کەوا کەسێتی تاکە کەس هەم مەبەستی هەرچەشنە توێژینەوەیەك بوو، خاوەن روخسارو کەسێتی بوون بایەخی هەبوو.

لـەمڕودا، جیهـانی ئێمـە متمانـە بـە خـۆ بـوونێکی کـەمتری هەیـە، بەڵکـەم بێئیفادە بوونێکی زیاتریش دەر دەبڕێ" لە بەر ئەوەی ڕەفـزی دەسـتەڵاتی تاکەکەسـی کردۆتـەوە. بـەڵام پلەخوازییـەکی زیاتریـشی هەیـە، چـوونکە دەڕوانێتە ئەوپەڕی جیهانی خۆی. وەسفی تاك و تەراتاییەتی ئینـسان جێـی خۆی داوەتە ئاگـەدار بـوونێکی بـەربڵاوتر کـە لـە لایـەنی »بەشـەر ناوەنـدی جیهانە«ی کەم کردۆتەوە. لە بەر ئەوە چیرۆك باشترین ئێشکچی رابـردووی خۆی، یانی پاڵەوانی نەماوە و، دوو دڵ و وەسواسی دێتە بەرچاو.

چما چیرۆك نەتوانێ لە سەر لاقەکانی خۆی راوەستێ، هۆیەکەی ئەمەیـە کـە ژین و ژیانی چیرۆك، پێوەندی دەگەڵ ژیانی کۆمەڵگایەکی داڕماوەوە هەیـە. بەپێـچەوانەوە: چـما سـەرکەوێ، ڕێگایـەکی تـازە لـە بەرپایـدا دەکرێتـەوە، دەگەڵ مزگێنی دۆزینەوە و داهێنانە نوێیەکان.

٢ـداستانی چیرۆك:

بۆزۆربەی خوێنەران و تەنانەت بۆ ڕەخنـەگرانیش، چـیرۆکی بڵنـد لـە پـێش هەر شتێکدا »داستانێك«ە.چیرۆکنووسی »بەڕاستی« ئەو کەسـەیەوا دەگـەڵ »داسـتانوتـن«دا دیونـاس بـێ. تـام و چـێژی حیکایـەت گێڕانـەوە، کـە چیرۆکنووسـی لـە سـەرەتاوە بۆکۆتـایی چـیرۆك دەبـرد، دەگـەڵ کـاری نووسەریی ئەودا تێکەڵ دەبـێ. داهێنـانی روو داوەی بەهەسـت و سەرسـووڕ هێنەر و شانۆ ئاسا، هەم جوانی کاریەتی و هەم ئەرکی ئەوە.

بـەم هۆیـەوە، ڕەخنـەی چـیرۆك زۆر کـات بەگێڕانـەوەی کورتـەی داسـتانی چـیرۆکەوە کۆتـایی پێـدێ.ڕەخنـەگر، بـەو پێیـە کـە دەئەسـتوون یـان دوو ئەستوونی لە بەر دەسەڵاتدا بێ، داستانی چیرۆك شیکاری دەکـات و کـەم و زۆر سەبارەت بە بەشە گرینگەکانی ئەو" یانی سەبارەت بە گـرێ پووچـکەی

چیرۆك و ئاكامی كۆتایی بیچم و پیلانەكەی بیروڕای خۆی دەردەبڕێ. ئەو دادوەریەی سەبارەت بەكتێب دەكردرێ، بە تایبەت هەڵسەنگاندنی یەكیەتی و پێوەندی بیچم و شەپۆلانی پیلانەكەی و سەنگ و سووكی ئەم دووانە، ئەو چاوەنوارڕی و سەرسوڕمانەیە كە بیچم و پیلان بۆ خوێنەری تامەزرۆی پێكهێناوە. بۆشاییەك لە گێڕانەوەدا، رووداوێكی بەبێ پێوەندی سەلبی، پچڕپچڕ بوون و دابڕانێك لە داستاندا و دووپات بوونەوەیەك، دەبنە لاوازیی گشتی و گەورەكانی كتێب. هەڵقوڵین و راست و پاكی چەشنی گێڕانەوەش بایەخدارترین هێزی چیرۆك دەژمێردرێن. بەڵام هەرگیز باس لە سەر چۆنیەتی نووسین ناكردرێ. چیرۆكنووس هەر سەبارەت بە دەكاركردنی پسپۆڕانەی زبان، چەشنی دڵخوازی دەربڕین و زبانی نەخشین و هێزی بەرچاو هێنەریی ئەو وەسف دەكردرێ.

بەم چەشنە، چۆنیەتی نووسین ئامێرو گوێرە دەربڕینێك زیاتر نیە. ناوەرۆكی چیرۆك، هۆی هەبوونی ئەوە و ئەو مەبەستەی لە چیرۆكدا حەشاردراوە، هەر ئەو داستانەیە كە چیرۆكنووس دەڵێ. دەیجا هەر لە خوێنەری هەژڵەوە»هەژڵ = جیددی«، یانی ئەو كەسانەی دەیسەلمێنن كە چیرۆك نابێ هەر سەرقاڵبوون بێ، هەتا خوێنەرانی گەندەڵترین چیرۆكە گەمژە ئەویندارانەكان و پۆلیسیەكان، یان چیرۆكی وڵاتانی دوور، هەمووان خوویان بەوە گرتووە كە لە چیرۆك، چاوەنوارڕی تایبەتمەندی یەكێ تاكبن. ئەمە بەس نیە كە داستان پێكەنینی، عالییان سەرنجڕاكیش بێ. لە بۆ ئەوەی چیرۆك لە پاڵپیشتی هەقیقەتی ئینسانیش كەڵك وەربگرێ، دەبێ بتوانێ خوێنەری خۆی پێمل كات كە بەراستی لەم پاڵەوانە راستەقینانە قەوماوە. خوێنەران چاوەنوارن كە چیرۆكنووس هەر بە گێڕانەوەی ئەو

ڕووداوانــەی کــە خــۆی دیتوویــە قــەوماون، قنیــات بکــات. مەرجنامەیــەگی سەرپێیی لە نێوان خۆێنەر و نووسەردا دادەنـدرێ: نووسـەر وا دەنوێنــێ کـە بڕوای بەم داستانە هەیە وا خەریکە دەیگێڕێتەوە، خوێنەریش لە یادی خۆی دەباتەوە کە ئەم بابەتانـە سـەرپاك سـاختە و پاختەیـەو، وا دەنوێنــێ ئـەوا سـەروکاری دەگـەڵ بەڵگـە، ژیاننامـەیان داسـتانێکی راسـتەقینەیە. دەسـا، گێڕانەوەی بـاش، یـانی چـوواندنی نووسـراوە لـە سـەر بیـچمێکی لەبـەرەوە دارڕژاو کـە جـەماوەر خۆویـان پێگرتـووە و ئـەم بیـچمە لـە پێـشترا دارڕژاوە، پێشدادوەری خوێنەرە سەبارەت بە راستی و راستەقینە.

بەم پێیە، تازە بوونی بـارو دۆخـەکان، ڕووداوەکـان و دابڕانـە گـتوپڕەکـان هەرچی بن، دەبـێ گێڕانـەوە وەکـوو ئـاوی رەوان، بـەبێ لەمپـەر بخۆشـێ و بـڕوا. دەبـێ بـازدانی وەهـای هــەبێ کەنــەتوانن بــەری بگـرن و بــە جارێـك هـاودەنگی پێـك بێنـێ. کـەمترین گومـان یـا بیـچکۆلەترین نامۆییـەك کـە لـە گێڕانەوەدا دەرکەوێ »بۆ وێنــە دوو بابــەتی دژادژ و کــەم پێوەنـدین« ئیـدی داستان خوێنەر دەگەڵ خۆیدا نابات کتوپـڕ خوێنــەر بـە خـۆی دەڵـێ: ناکـا کڵاوم بکەنە سەر؟ هەڕەشەش دەکات هەمیسان بەرەو »بەڵگـە راسـتەکان« دەگەڕێتەوە. لەبەر ئـەوەی کـاتی خوێندنـەوەی ئـەو چـیرۆکانەی شـایەتمان راستینەی چیرۆکنووسە، خوێنەر مەجبوور نیە سەبارەت بە »راسـتی ئاسـا« بوونی بابـەت بکەوێتـە گۆمانـەوە، لێـرەدا لـەبری سـەرقاڵ کردنـی خوێنـەر، دەبێ متمانەی بدەینێ.

چما چیرۆکنووس بیهـەوێ گۆمـان و تـەم و مـژ سـازکات، دەبـێ هەمیـشە وا بنوێنێ کە سەبارەت بە چیرۆك زیاتر لـەوەی دەیڵـێ زانستی هەیـە. وشـەی »دابڕینێك لە ژیان« نیشاندەری بەربڵاو بـوونی ئـەو ئاگەدارییەیـە کـە بـەڕای

جەماوەر، ئەو لە پێش ئافراندنی چیرۆك و لە پاش ئەودا هەیەتی. ئەو دەبێ لە ناو هەمان ماوەدا کە وەسفی دەکات، وا بنوێنێ کە بێج لـە رۆحـی بابـەت شتێکی دیکە پێشکەشی خوێنەر ناکات، هەروەها وابنوێنێ کە چما خوێنـەر بیهەوێ، ئەو زیاتر لەمەش لە سەربوردی پاڵەواندا، بەشداری بکـات" لـە بـەر ئەوەی کەرەسەی چیرۆك دەبێ، لە گوێرەی راستی، کانییـەکی هـەڵقوڵاوبێ. داستانی چیرۆك دەبێ راستەقینە ئاسـا، رەوان، هەڵبـژاردە، شـیاوی دیـتن و بـێ سـنووریانی سروشـتی بـێ. تەنانـەت چـما بیـسەلمێنین کـە هێـشتا لـە پێوەندەی نێوان ئینسان و جیهاندا بارودۆخێکی سروشتی هەیە، بە داخـەوە ئەمـە ئیـدی روونو ئاشـکرایە کـە نووسـین، وەکـی هەرقەوارەیـەکی دیکـەی هونەری، لە داهێنانەکانی ئینسانە. هێـزی چـیرۆکنووس هـەر لـە مەدایـە کـە دەخولقێنێ، ئازادانە و بەبێ وێنەش دەخولقێنێ. چیرۆکی نوێ خـاوەن ئـەم رەسـەنایەتیبە بەرزەیـە کـەوا خۆووخدەیـە »ئانقەسـتە«و ئاشـکراو بـە مەبەستەوە سازدەکات، بەوچەشنەی کە ئاکامی ئافراندن و خەیاڵات کردنـی دەبنە بابەتی کتێب. بەبێ گۆمان، ئەم ئاڵوگۆڕە تەنیا لایەنێك لە ئـاڵوگۆری گشتی ئەو پێوندییـەن کـە ئینـسان دەگـەڵ شـوێنی ژیـانی خۆیـدا هەیـەتی. گێڕانەوە، هەر وەکوو رەخنەگرانی فەرهەنگی و بە هاودەنگی دەگەڵ ئـەوان زۆربەی خوێنەرانی ئێمە لە بەر چاوی دەگـرن، نیـشاندەری نەریتێکـە. ئـەم نەریتــە، کـە دەتــوانین نـاوی »سروشـتی« بـدەینێ، پێوەنـدی بـە گـشت نــەریتێکی تایبەتــەوە هەیــە. ئــەم نەریتــە، ئــاوەزخواز و قــەوارە ســازە و پــــشکووتن و گەشــــە کردنەکــــەی هاوکــــات دەگــــەڵ زاڵبــــوونی چــــینی تێروتەسەلدایە. یەکەم نیـوەی سـەدەی نـوزدە، دەگـەڵ سـەرهەڵدانی کەڵـە کارەکانی بەلزاکدا، بووە شـایەتمانی روخـسارێکی تایبـەتی گێڕانـەوە، کـەبۆ

زۆربەی جەماوەر بەهەشتی و نبووی چیرۆکنووسین بوو. لەو دەورەدا چەند متمانەیەکی بەرچاو باو بوون: متمانە" بە تایبەت بۆ بەراوردی ورد و گشتی شتەکان. مەبەستی هەموو توخمەگشتییەکانی گێڕانەوە، وەکوو: دەکارکردنی بەوردی رابردووی رەها، سێهەم کەسی تاك" کەڵك وەرگرتنی بێ مەرج و رەها لە پرۆسەی درێژەی زەمان" بیچم و پیلانی هێڵێکی ئاسۆیی" بازنەی بەداب و نەریتی کێشەکان و ئەوینەکان" مەیلی هەر رووداوێکی سەلبی بەرەو ئاکامێکی روون و... ئەمە بوو کە وێنەی جیهانێکی بەردەوام، یەك گرتوو و دەگەڵ یەکدا، بەردەوام، یەك لایەنە و تەواوەن شیاوی ناسین باوێتە زەینەکانەوە.

چوونکە حاڵیبوون لە ئەوپەڕی جیهان گۆمانی تێدا نەبوو، گێڕانەوەش دژوارییەکی پێك نەدێنا. بەم هۆیەوە، نووسین دەیتوانی پاكئاسا بێ.

بەڵام لە هەمان سەرەتای کاری فلووبێڕ[1]ەوە، تەواوەتی ئەم بناغە و بینا پتەوانە، بەرەبەرە لەرزۆك بوون. ئەوەتانێ لە پاش سەدسالێ، تەواوی ئەو نیزامە لە بیرەوەرییەك زیاتر نیە. ئێستا دەیانهەوێ بەزۆری، چیرۆك لە زیندانی ئەم بیرەوەرییە و ئەو نیزامە گەندەڵەدا راگرن. بەم هەمۆوە، هەر ئەوەندی دەوێ لەم باسەدا، چیرۆکە بایەخدارەکانی سەرەتای ئەم سەدەیە بخوێننەوە هەتاکوو بۆیان دەردەکەوێ چما بیچم و پیلانی چیرۆك هەر لەم ساڵانەی دووایيدا لێك بڵاو بۆتەوە، ئەوە ئیدی زۆر لە مێژە بناغەی گێڕانەوە

[1] - فلووبێر= گۆستافلووبێر، نووسەری سەدەی نۆزدەی فەرەنسی، ئاڵاهەڵگری چیرۆکی نوێ و خاوەنی بەرهەمگەلی: خاتوو بوواری ـ خاتوو ئارنۆ، سالامبۆ و...

پێکناهێنێ. گومانی تێدانیە کە ئیجاباتی داستان بۆ پڕووست[١] بایەخێکی کەمتری بوو هەتا بۆ فلووبێر" بۆ فاکنەر کەمتر ئەوتۆیی هەبوو هەتا بۆ پڕووست" بۆ بیکێت[٢] کەمتر گرینگ بوو هەتا بۆ فاکنەر. لەمەو بەدووا، قسە و باس لە شتێکی دیکەیە -قایەتخوانی- لە بنەرەتڕا ئیدی ناگونجێ و نەماوە. دیسانەکەش، هەڵەیە بێتوو داوابکرێ کە ئیتر لە چیرۆکی نوێدا رووداوێك ناقەومێ. بە بۆنەی ئەوەوە پاڵەوانانی سەلەفی لە چیرۆکدا نەماون، نابێ بووترێ دەوری ئینسان لەم چیرۆکانەدا سڕدراوەتەوە.

بە شوێن بینای تازەی گێڕانەوە گەڕاندا نابێ بە هەنگاو هەڵێنانەوەیەك لێکدەینەوە بۆ سڕینەوەی هەرچەشنە رووداوە و هەرچەشنە کێشە و هەر چەشنە قەومانێك. لەبەر ئەوەی بەرهەمەکانی مارسێلپڕووست و فاکنەر لیپاولیپی داستانن. ئەڵبەت لە بەرهەمەکانی فاکنەردا، بڵاو کردنەوەی ناوەرۆکەکان و ئاوێتە کردنی ئەمانە پێکەوە پێوەندی زەمانی تێکدەدات و لە بەرهەمەکانی پرووستدا، داستان لە مێعماری زەینیی زەماندا، دەتوێتەوە. بەچەشنێك کە زۆر کات وادەنوێنێ کە بەربڵاوبوونی نێوەرۆکەکان، داستانی ناوگێڕانەوەکان، کە بەرەبەرە دەردەکەون، هەمدیسان دەیانخنکێنێ یان دەیان سڕێتەوە. لە بەرهەمەکانی »بیکێت«یشدا رووداوەکان کەم نین. بەڵام دەڵێی ئەم رووداوانە بەردەوام

---

[1] - پڕووست: نووسەری سەدەی بیستی فەڕەنسی، خاوەنی رۆمانی »بە شوێن زەمەنی لەکیس چوودا«و...

[2] - بیکێت: ساموئێل بیکێت نووسەرو شانۆنامەنووسی ئیرلەندی، خاوەنی خەڵاتی نۆبێل وبەرهەمگەلی - چاوەڕوانی گۆدۆ- مالۆن دەمرێ و...

سـەرقاڵی رەفـزی یەكـدین. بـە چەشـنێك كـە كۆپلەیـەك بـۆی دەچـێ هـەم هەواڵێكی تێدابێ و هەم رەفزی ئەم هەواڵە بكاتەوە.

وەلحاسڵ، چیرۆكی سەردەم بەبێ داسـتان نیـە، بـەڵكوو داسـتانی چـیرۆكی سەردەم بەبێ متمانە و بەبێ حەسانەوە و بەبێ پاكی‌یە.

لە پاش ناوهێنانی ئەم پێشینیانە نێودار و بەرێزانە، چـما ئیـزنم هـەبێ بـاس لە بەرهەمەكانی خۆم بكـەم، سـەرنجی خوێنـەر بـەرەو ئـەوە رادەكێـشم كـە چیرۆكی »قەڵەم سڕەوەكان« و چیرۆكی »بینەر« هەر دووك خـاوەنی كێـشە و رووداوی روون و ئاشـــكران. بـــێج لەمانـــە ئـــەم دوو چـــیرۆكە خـــاوەنی توخمگەلێكن كە بە گوێرەی ئاسایی »هەست بزوێن« یان پێدەڵێن. چما ئەم چـیرۆكانە لـە هـەولێرا بـەرای بـڕێ لـە خوێنـەران »بـێ تـام و چـێژ« بەرچـاو كـەوتبێتن، بلێـی هـەر بـە سـۆنگەی ئەمـەوە نـەبێ، بزاڤـی نووسـین لـەم چیرۆكانەدا گرینگتر لە بزاڤی كێشە و جینایەتـە؟ بـەڵام روون روون لـە بـەر چاومە كە چەند دەساڵی‌تر ـبەڵكەم زوورتریش ـ ئەو كاتەی شێوازی نووسینی ئێمە سەلمێندراو لێی خاڵی بوون، بووە خـاوەن پێـشینەی فەرهـەنگی، كـاڵ دەبێتەوە و لە دیتن دەكەوێ. ئەوكاتە، چما نووسەرانی لاو ویستیان كارێكی تازەتر بێننە ئاراوە هەمدیسان ئەوان تاوانبار دەكەن كە خـەیاڵ و خولیایـان نیـە و چـیرۆكەكانی ئێمـەیان وەك نموونـە نیـشان ئـەدەن و پێیـان ئـەڵێن: »تەماشـا بكـەن لـە سـاڵانی هـەزار و نۆسـەد و پـەنجادا چـۆنیان ئەفرانـدنی داستان دەزانی!«

ـ لەبەر ئەوەی رەخنەگرانی ئەوزەمانە هەست دەكەن لە چیرۆكی نووسەرانی لاودا رووداوێك ناقەومێ ـ

٣ـ بەرپرسایەتی:

ئـەوا کـە قایـەتخوانی لـە بـۆ سـەرقاڵ کـردن بۆتـە کـارێکی لـە خـۆڕایی و داستان‌سازکردن بۆ بڕوا پێ هێنان بەرگۆمان کەوتووە، چیرۆکنووس بـیر لـە رێگەیەکی دیکە دەکاتەوە: داستان وتن بۆ فێر کردن.

ئەوەندەکەسانی لە سەرەخۆو هەژڵ »جیـددی« بـە چیرۆکنووسـیان وتـووە: »من ئیدی چیرۆك ناخوێنمەوە، چیرۆك بۆ ژنان باشە چون کـارێکی دیکـەیان نیـە، مـن راسـتەقینەم پێباشـترە...« چـیرۆکنووس ئەوەنـدی قۆڕیـاتی ئاوابیستووە، ئەوەتانێ رووی کردۆتە ئەدەبی فێرکردن. لانی کـەم ئـەو لـەم بوارەدا بە تەمای وەچنگ هێنانەوەی قانەکانە»امتیاز«. راستەقینە ئەوەندە لاڕێ بەرەو تەماوی و دژوازە کە هەمووان ناتوانن ئامۆژگاری لێوەفێربن.

کاتـێ قـسەی سـەلماندنی شـتێك لـە گۆڕێدایـە، وەکـوو داماومـانی ئینـسانی خوانـەناس یـا راڤـەی سـۆزەکانی ژنـان، یـان پێکهێنـانی هەسـتی پێوەنـدی چینایەتی، هەمدیسان داستانی ساختە و پاختە قەدرو قیمەت و بایەخ پەیدا دەکاتـەوە، چـوونکە داسـتان رازی کـەرەوەتـرە. لـە بـەر چارەڕەشـی، داستانیش چی دی کەسێك رازی ناکـات" لـە بـەر ئـەوەی لایـەنی داسـتانیی چیرۆك بەرگومان کەوتووە بەڵکوو بەپێچەوانەوە: بۆی هەیە ببێتە هـۆی بـێ بایەخی دەروونناسی و ئاکاری سۆشیالیستی و ئایین.

ئەوکەسەی پابەندی ئەم بڕوایانـە بـێ، پـەرتووکی بڕوانامـەی پـێ باشـترە و ئەوان بە متمانەیەکی زیاترەوە دەخوێنێتەوە.

هەمیسان ئەدەب بەشتێکی پەڕت نێوبردکرا. تەنانەت چیرۆکی بڕوانامـەییش بەخێرایی بە چەشنێك ئەدەبی نـەفرەت لێکـراو ناسـاندرا. بـەم دۆخەشـەوە، چەند ساڵێ لەمەوبـەر دیرۆکـی بڕوانامـەیی لـە لایـەن »چـەپ«ـەوە لیباسـی »بەرپرسـایەتی« لـە بـەر کـراو گیـانێکی تـازەی هاتەوەبـەر. لـە وڵاتـە

سۆشیالیستی‌یەکانیش بەرەنگ و روویەکی ساویلکانەترەوە »راستەقینە خوازی سۆشیالیستی« خۆیەکی نیشان‌دا. ئەڵبەت، بیرۆکەی پێوەندی نێوان گۆڕانکاری هونەری و شۆڕشی رامیاری و ئابووری لەو بیرۆکەیانەیە کە بە چەشنێکی ئاسایی زوو بە فیکردا دێ. ئەم بیرۆکەیە کە لە هەوەڵڕا لە باری سۆزەوە زۆر خەڵەتێنەر و لەبەر دڵانە، لەباری هەڵسەنگاندنیشەوە دەڵێی بێ‌بناغە نەبێ. وێڕای ئەمەش، ئەو کێشەیەی کە ئاوەها نەزم و نەریتێ سازدەکات، گرینگ و دژوارە. ئەم چەشنە کێشەیە حەیاتین و بەڵام جێ‌بەجێ نابن. لەسەرەتای کاردا، پێوەندییەکە ئاشکرا دەنوێنێ. لە لایەکی دیکەوە قەوارە هونەرییەکان ـکەلە زەمانە جۆراجۆرەکانی مێژووی گەلاندا پێکهاتوون، بەڕوواڵەت پێوەندییان بە فلان و فیسارچەشنی کۆمەڵایەتی، یان بەزاڵبوونی چینێکی کۆمەڵایەتی تایبەتەوە، یان بەکردەوەی زۆڵم و زۆر یا گەشە کردنی ئازادی و رزگاری‌یەوە هەیە. بۆ وێنە بێ کەڵك نیە کە لە وڵاتی فەڕەنسا دا سەرنج بدرێتە پێوەندی نێزیکی تیراژێدییەکانی راسین »نووسەری سەدەی حەڤدە« دەگەڵ پیاوماقووڵایەتی دەرباریدا، یان پێوەندی چیرۆکەکانی بەلزاك بە سەرکەوتن وزاڵبوونی بۆرژواوە.

لەبەر ئەوەی لە لایەکی دیکەوە، تەنانەت تاقمێ لە میانەڕۆکان وای بۆ دەچن کە هۆنەر مەندانی گەورەی سەردەم، لە نووسەرانەوە بگرە هەتا شێوەکاران، زۆربەیان سەربەپارتە پێشکەوتخوازەکانن (یا لەسەردەمی خولقاندنی کەڵەکارەکەیاندا سەر بەوان بوون) بەم هۆیەوە پەنا دەبەنە بەر بیچمی پڕلە هەستی خوارەوە. هونەر و شۆڕش شانبەشانی یەکدی دەڕۆنەپێشەوە“ دەگەڵ مەترسی گەلی وەکی یەکدا بەرەو ڕوو دەبن“

سەرکەوتنی وەکی یەکیان دەبێ“ لە ئاکامدا دەگەنە تەشقێك »تەشق= اوج«.

بەداخەوە لە مەیدانی کردەوەدا ئاوانیە. لانی کەم، ئەو شتەی لەمڕۆدا دەتوانرێ بووترێ، ئەمەیە کە راستییەکانی ئەم کێشەیە بەم سانایيەش نیە. هەمووان دەگەڵ شانۆگاڵتەجارِیەکان یا خەم و خورپەسازەکاندا کە لە پەنجا ساڵ لەمەوبەرەوە لە کاری هەرچەشنە پێوەندییەکی دڵخوازی ئەویندارانە و ماقووڵدا خەرابکاری و کارشێواندنیان کردووە دیوناسن.پێمل بوونەکان و دانیشتن و لاچوونە داڵ بە داڵەکان، جیابوونەوە پڕ زەناو هەراکان، بەکافردانان و زیندانەکان و خۆ کوشتنەکان چۆن لە یاد دەچنەوە؟

چۆن دەکرێ بۆ نموونە ئەو بەڵایەی بە سەر شێوەکاریدا هاتۆوە لەووڵاتانەی لەواندا شۆڕش سەرکەوتووە- لە بەر چاو نەگیرێ؟ چۆن دەکرێ پێبکەنین لە ئاستی ئەو بوختانانەی وەکوو »لاڕێ یی«، »بێمەبەستی«، روخسارخوازی کە لە لایەن تێکۆشەرترین شۆڕشگێرانەوە لە گرینگترین بەرهەمە هونەرییەکانی سەردەمی ئێمە ئەدرێ؟ چۆن نەترسین لەو رۆژەی بە داوێکی ئاواوە بین.

ئەڵبەت بە ئانی بڵێین تاوانبار کردنی سەرۆکە نالایقەکان، کاغەزبازی ئیداری، بێ سەودای ئەستالین یان گەمژەیی پارتی کومۆنیستی فەڕەنسا کارێکی زۆر سانایە. بە ئەزموون دەزانین کە لایەنگری لە هونەر، لە هەمبەری هەر سیاسەت پیشەدایان لە نێو هەر دەستە و کۆمەڵەیەکی پێشکەوتنخوازدا، کارێکی ئاسان نیەو دەبا راست و بە بێ تۆێکوڵ پێی پێدا بنێن کە: شۆڕشی سۆشیالیستی لە هونەری شۆڕش گێڕانە بە گومانەو

لە هەموو شتێ خەراپتر، نەسەلماوە کە لەم کارەدا لە هەڵەدایە. لە بەر ئەوەی لە روانگەی شۆڕشەوە، دەبێ هەموو شتەکان دەست بدەنە دەستی یەك و راستەو خۆ بەرەو مەبەستی ئارمانجی و ئاکامی بڕۆنە پێشەوە: ئەم مەبەستە، رزگار کردنی زەحمەت کێشانە. وتمان هەموو شتێ" یانی ئەدەب و شێوەکاری و هونەرو... لە حاڵێکدا بە بڕوای هونەرمەند، یان بە پێچەوانەوە: وێڕای هەبوونی پتەوترین باوەڕی رامیاری و وێڕای مەیلی خەبات، هونەر ناتوانێ وەکوو کەرەسەیەك بڕواتە خزمەتی مەڕامێکەوە کە وڵاتێکی بێسنوورتر و بەربڵاوتری هەیە، باوەکوو ئەم مەرامە عەداڵەتخوازترین و سۆزبەخشترین مەڕامیش بێ. هونەرمەند هیچ شتێ لە کارەکەی خۆی بە بەرزتر نازانێ و زوو تێدەگا: هونەرمەند ناتوانێ بخولقێنێ، مەگەم بۆ »هیچ«. کەمترین فەرمان حوکم لە دەرەوە هونەرمەند لە عەرز ئەدا. کەمترین ئاوڕدانەوە لە فێرکردنی جەماوەریان تەنانەت سەرنجدان بۆ هەواڵ ناردن و مەبەست لە روانگەی ئەودا زەحمەت پێدانێکی لە ڕادەی وزە هێنان بەدەرە. خۆشەویستی ئەو سەبارەت بە پارت و تێفکرینە گەورەکان هەرچی بێ، کاتی ئافراندن و داهێنان هەر دەتوانێ بەرە و کێشەی هونەرەکەی بگەڕێتەوە. لە حاڵێکدا، تەنانەت ئەو کاتەی هونەر و کۆمەڵگا، لە پاش پشکووتنە لە چەشنی یەکدییەکان هەمبەر قەیرانە هاوتەریبەکان دەبن، دیسانەکەش ئاشکرایە کە ئەو کێشەیەی بۆ هەرکامیان دێتە گۆڕێوە، ناکرێ بە چەشنێك چارەسەرکرێن. بەبێگومان لە داهاتوودا کۆمەڵناسان لە چارەسەرکردنەکانی هونەری و کۆمەڵایەتیدا وێکچوونگەلی تازە ئەدۆزنەوە، بەڵام لەهەر دۆخێکدا، ئێمە دەبێ بە

تەواوەتی پاکی و ڕوك و راستی‌یەوە پێی لێ‌بنێین کە خەباتی کۆمەڵایـەتی و خەباتی هونەری پێکەوە جیاوازن.
ئەمڕۆکـەش وەکـوو هەمیـشە، لـە نێـوان رووانگـەی هونــەری و رووانگـەی کۆمەڵایەتیدا دوژمنایەتییـەکی راسـتەوخۆ هەیـە. یـا دەبـی بیـسەلمێنین کـە هونەر خۆی بە تەنیا بایەخێکی نیـە، لـەو دۆخـەدا، شـێوەکاری و ئـەدەب و پەیکەرەسازی و موسیقا دەتوانن بچنە خزمـەت مەبەسـتی شۆڕشـگێڕانەوە. لـە دۆخێکـی ئـاوادا، هونــەر کەرەسـەیەکە. یـانی شـتێکی وەکـوو هــەنگی ماتۆڕی، کەرەسەی کاریان ماشینی کشت و کاڵ. کەلـەم حاڵـەدا تـەنیا هـەر بەکارهاتنی راستەوخۆیی و کایتی ئەو مەبەستەو بەس.
یاوەکوو نا: هونــەر بـە نێـوی هونـەر، درێـژە بـە هـەبوونی خـۆی ئـەدا، لـەم حاڵـەدا لانـی کـەم لـە رووانگـەی هونەرمەنـدەوە، هونــەر وەکـی گـرینگترین مەبەستی سەرزەوی دەمێنێتەوە. لەم گۆشە نیگایەوە، هونەر لـە هەمبـەری خەباتی رامیاریدا، بەبێ‌ڕا، بێ‌کەڵکە و تەنانەت روك و ڕاست دوواکەتوو دێتـە بەرچاو. سەرەڕای هەمووی ئەمانە، دەزانین کە لـە مێـژووی گەلانـدا بەتـەنیا هەر ئەم هونەرە بەرواڵەت بێ‌ڕایـە جێگـەی خـۆی لـە شـانی یەکیەتیـەکانی کرێکاران و مەتەرێزەکاندا ئەدۆزێتەوە.
ئێستا هەر ئەم شێوازە ئینسانی“ بەڵام خەیاڵپەروەرانەی قسەکردن لە سـەر چیرۆك، پەردەی شێوەکاری یا پەیکەرەسـازی لـە ئاکامـدا بـە زەرەدی هـەم شۆڕشە، و هەم هونەر لەبەر ئەوەی لە ژیـانی رۆژانـەدا، ئـەو چـیرۆکە و ئـەو پەردەیـەو ئـەو پەیکەرەیـە نـاتوانن بەقـەدرایی مـان گرتنێـك، شۆڕشـێك‌یـان هاواری تووڕەیی زوڵم لێکراوێ دژ بە زاڵمێك کاریگەربن. لەم سـاڵانەدا، هەڵـە گــەلی ئــاوا، ئــەویش بــە نێــوی راســتەقینەخــوازی سۆشیالیــستی‌یــەوە،

زۆرقــەوماوە. هــەژاری کــامڵی هونــەری ئــەو بەرهەمانــەی کــە زیــاتر لــە بەرهەمەکانی دیکە خۆیـان سـەربەم قوتابخانەیـە دەزانـن، لـە هـەر کاتێکدا بەرهــەمی هەڵکــەوت و ڕێکــەوت نــین: چــەمکی بەرهــەمێك کەتــەنیا هــەر بــۆ دەربڕینی تاقە بابەتێکی کۆمەڵایەتی، رامیاری، ئابووری یا ئاکاری خولقاوە، لە درۆیەك زیـاتر نیـە. »بـێ کەڵکـە بـوونی بەرهـەمی دژ بـە کۆمەڵایـەتی« و سەردێڕی »هونەر بـۆ هونـەر« وەکـی ناحـەزترین جـوێن دەکـار دەکـرێ. لـە گــەڵکوو قــسەو باســێکی بــێج لــە خــەباتی چــینایەتی یــان شــەڕی دژ بــە کولۆنیالیزم دەکەین، دام و دەزگای ترساندن و مەترسی هێنـەری خۆیانمـان بەرچاودا ئەدەن. ئێمە دەبێ جارێك و بۆ هەمیشە ئـەم بۆختانانـە بـە هـەژڵ »جیددی« نـەگرین و لـە هەراوزەناکـەی نەترسـین. وێـڕای ئەمـەش، تـەواوی تیئــۆرەی ئــەدیبانی شــۆڕەوی کــە »راســتەقینەخوازی سۆشیالیــستی« پێدەڵێن، بە تەواوی حەوا دراوو مەحکوم نەبوو. لەبـەر ئـەوەی بـۆ وێنـە لـە ئەدەبیشدا دژبە ئـەو فەلـسەفە ناڕاسـتەی کـە بەرەبـەرە پەیکـەرەی هـەموو شتێ، تەنانەت شێعر و چیرۆکشی پیس کردبوو، دەبایە کارێك کردرابایە.

دژایەتی ئەم شێوازە دەگەڵ نەزیلـەکانی ئەوپــەڕی سروشـتی و خەیاتـەکانی دژ بە جیهانی سەڵت و سـەرەوقوون کەپێویـستی ئـەم نەزیلانەیـە، هـەروەها خەباتەکەی دەگەڵ شێتی بێ مەبەستیان سـووتان و برژانـە ئەویندارانـەکان دەیتوانی کارتێکردنێکی باشی هەبێ.

لێرەدا ئیدی مەڕام و ئامانجـە خەڵەتێنـەرەکان و ئوسـتوورەکان کرِیارێکیـان نیە. ئەدەب تـەنیا هەر بارو دۆخی ئینـسان و ئـەو جیهانـەی کـە ئینـسان لـە گەڵیدا لە شـەڕدایە دێنێتـەگۆڕێ. دەسـتەو داوێـن بـوونی جـادو، ئـایین یـان فەلــسەفە بــۆ هــەر »ئەوپــەڕی رۆحانیــەتێك«ی جیهــانی شــیاوی دیــتن و

بەرهەستی ئێمە، دەگەڵ »بایەخەکان«ی سەر زەوی کۆمەڵگای بۆرژوازی ون بوون. نێوەرۆکەکانی باوی رۆژ و ناهومێدی و پووچی، لەمڕۆدا بە نێوی بیانووی ساویلکانە ناسراون. بەم پێیە، ئیلیا ئێرنبۆرگ نووسەری شۆڕەوی مەترسییەکی نەبوو کە ئانەن لە پاش شەڕ بووی: نیگەرانی، شەرم و شوورەیی نیزامی سامانخوازییە، ئێمە هەمیسان ساز دەکەینەوە.
لەهەمبەری ئەم یاسایانەدا، جێی بوو بە هیوای بین کە ئینسان و شتەکان، لووکاچ وتەنی، لە پیسی و ناحەزی خەیاڵپەرەستی پاك کرێنەوە و لە ئاکامدا بتوانن هەروەکوو هەن دەرکەون. راستەقینە ناتوانێ چ دی بۆ جێیەکی دیکە بگوێزرێتەوە، بەڵکوو هەر ئێستا دەمێنێتەوە، ئەویش بەبێ تەم ومژ. سەلماندنی جیهان چ دی لە واتایەکی دژوار و نامەعلوومێکی تایبەتدا ناگونجێ، لەمەوبەدووا، هەبوونی جیهان بە تەنیا هەر لە هەبوونی بەرهەست و بەردینە و ماددی خۆیدا دەبێ. لەمەوبەدووا لەوپەڕی دیدەنیەکاندا، بێج لەو شتەی بە هەستەکانی خۆمان هەستی بکەین، شتێکی دیکە هەبوونی نابێ. ئێستا تەماشای ئاکامەکەی بکەین: دەستکەوتی راستەقینەخوازی سۆشیالیستی چیە؟ ئاشکرایە کە ئەمجارە باشەکان بە باش و خەرابەکان بە خەراب دادەندرێن. بەڵام ئەزقەزا ئەوتۆییەکی کە بۆ کێشە ئاشکراکانیان هەیە، پێوەندی دەگەڵ ئەوشتەی کە ئێمە لە جیهاندا دەیدینین، نیە. ئەمە چ پێشکەوتێکە کە بۆ هەڵاتن لە لفودووانەیی رووالەت و جەوهەر »شوناسە«، پەنابەری خێروشەڕی (مانەوی)[1] خوازی بین؟ لەمەش پڕمەترسیتر هەیە. لەو چیرۆکانەدا کە زۆر ساویلکانە نین، لە هەمبەری ئینسانە راستی نوێنەکان و لە جیهانێکی چەندلایەنە و خاوەن

---

[1] - مانەوی= بە پێی ئاینی مانی پێغەمبەر

هەبوونی بەرهەستدا رادەوێستین و بەپێچەوانەی هەموو شتێ، بۆمان دەردەکەوێ ئەم جیهانەو ئەم ئینسانانە بۆ شیکاریکردن و راڤەیەك دروووست کراون. ئەڵبەت نووسەرانی ئەم بەرهەمانە مەبەستەکانی خۆیان حەشار نادەن: ئەمانە دەیانهەوێ، لە پێش هەر کێشەیەکی دیکەدا، کردەوەگەلی مێژوویی، ئابووری، کۆمەڵایەتی و رامیاری بەرۆك و راستییەکی گونجاوی هەرە زۆرەوە بەرجەستەکەنەوە. لە حاڵێکدا لە روانگەی ئەدەبەوە، راستییەکانی ئابووری و تیئۆرەکانی مارکسیستی سەبارەت بە بایەخی زیادینە و داگیرکردنی سامانی دیتران لە رێزەی جیهانە ئەوپەرییەکانە. چما چیرۆکی نووسەرانی پێشکەوتنخواز راستەقینەیەکی بێج لە سەبارەت بەم لێکدانەوەی ئاشکرای جیهانی شیاوی بینین و ساختەو پاختە و ئەزموونکراوو سەلماندراوەی نابێ هەبێ، دەیجا ئەی هێزی دۆزینەوە یا داهێنانی ئەم چیرۆکانە دەبێ بەچی؟ بەتایبەت کە ئەمەش چەشنێکی تازەی دیکەیە بۆ رەفزی متمانەترین تایبەتمەندی جیهان" یانی راستەقینەی راستوساناى ئەو، هەبوونی ئەو. راڤەیەك هەر چی بێ، بێج لەوەی بەرەو رووی شتەکان راوێستێ، هیچیتر نیە. هەر تیئۆرە و بیرۆکەیەك سەبارەت بە دەوری کۆمەڵایەتی شتەکان، چما بەسەر وەسفی ئەوانیدا هەبێ، بێج لەوەی روخساری ئەوان بەرێتە تەم و مژەوە، یان نموونەی لە قەوارە دراوی ئەوان بنوێنێ، راست وەکی هەمان شێوازی تیئۆرە کۆنەکانی رۆحی و ئاکارییان چەشنی نمادخوازی »سەمبۆلیزم«ی نەزیلەکان، کارێکی لە دەست نایە.

واتای کورتەی کەلام ئەوەیە کە راستەقینەخوازی سۆشیالیستی هەوجێی بە هیچ چەشنە تۆێژینەوەیەك لە چیرۆکدا نیەو، لەسەر هەرچەشنە نوێخوازی و

داهێنانێکی نوێ لە تەکنیکی هونەردا لەوپەڕی بەدگومانیدایە و بەوچەشنەی هەموو رۆژێ دەیبینین، خەرابترین چەشنی دەربڕینی بۆرژوازیی دەگەڵیدا سازاوە و حاواوەترە. بەڵام بەینێکە لە شۆڕەوی و باقی کۆمارە کومۆنیستی‌یەکاندا، هونەرمەندان هەست بە نارەحەتی دەکەن. ئەو سەرۆکانەی لێیان حاڵی بووبێ بە هەڵەچوون کەمن و بە رووالەتدا، توێژینەوە »ئەزموونگار«ییەکان سەبارەت بە بینا »ساختار« و زبانی چیرۆك، باوەکوو لە سەرەتادا هەر دڵخوازی ئەهلی فەن بێ، ئەوەندەیش وا پارتی شۆڕش بیردەکاتەوە، لە خۆڕایی و بێکەڵکە نیە.

بەم پێیە لە کێشەی بەرپرسێتی شتێکی گرینگ و ئەوتۆ نامێنێتەوە. »سارتەر« کە مەترسی ئەم ئەدەبە ئاموژگاریخوازەی دیتبوو، نووسەرانی بەرەو لایەنگری لە »ئەدەبی ئاکاری« هاندا، کە بە بڕوای ئەو تاقە داواکاری وەخەبەر هێنانی ئەو ئاگادارییە رامیارییەن کەرێگەی هێنانە گۆڕێی کێشەکۆمەڵایەتییەکان و،دووری کردن لە شێوازی پڕوپاگەندە و رێنوێنی بەرە و فیکرە لە قەوارە دراوەکان یان گەڕاندنەوەی ئازادی خوێنەرن.

ئەزموون نیشانی‌داوە ئەمەش خەیاڵێکی باتڵ و هیوایەکی لە خۆڕایی بووە: لە گەڵکوو فیکری بڵاو کردنەوەی بابەتێکی بێج لە هونەر لە زەینی هونەرمەنددا قوت دەبێتەوە، ئەدەب بەرەبەرە دەکشێتەوە و لە چاو ون دەبێ.

دەسا تاقە واتایەکی کە بەرپرسێتی دەتوانێ بۆ ئێمەی هەبێ، دەیگەڕێنینەوە بۆ خۆی: بەرپرسێتی لەبری ئەوەی خاوەنی شوناسەی رامیاری بێ، لە روانگەی نووسەردا ئاگادار بوونی تەواو لە کێشەکانی زبانە“ بڕوا بە بایەخی زۆرگرینگی ئەم کێشەیە و جێبەجێ کردن و چارەسەرکردنی

ئەمەیە لە ناو خۆدا. لە بۆ نووسەر، تاقە رێگـەی هونەرمەندمانـەوە ئەمەیـە. بەڵکەم رۆژێك ئەم کارە، لە رێگەی ئاکامێکی نامەعلووم لە کارێکی دیکەداو، بەڵکەم لە کاری شۆڕشدا بەکەڵکە بێت.

٤ـ روخسار و ناوەرۆك:

دەبایــەخاڵێك لایــانگرانی راســتەقینەخوازی پــەرۆش کردبایــە، لێکــچوونی تەواوی بورهان و وشەگەل و بایەخەکانی ئەوانە دەگەڵ بورهان و وشەگەل و بایەخەکانی رەخنەگرانی هەرە کللەڕەقی بۆرژوایی‌دا. بۆوێنە کاتێك باس لـە سەرجیا کردنەوەی »فۆرم=روخسار«ی چیرۆك لە »نێوەرۆك«ی ئـەوە“ یـانی ئەو کاتەی تایبەتمەندییەکانی شێوازێك وەکوو هەڵبژاردنی وشەگەل و نەریت و دامەزراندنی ئەو، دەکارکردنی زەمانی رێزمانی، دەکار کردنی جێ ناوەکان و، بینای گێڕانەوەیەك لە هەمبەری چیرۆکێك دادەنـێن کـە لـە قـەوارەی ئـەم تایبەتمەندیانـــەدا دەگێڕدرێتـــەوە“ وەکـــوو رووداوەکـــان، کـــردەوەی کەسێتی‌یەکان، هۆی ئەم کردەوانە و ئاکامی ئاکاری چیرۆك.

تەنها جیاوازی نێوان ئەدەبی رازاندنەوەی مەجلیسانی رۆژئـاوایی و ئـەدەبی وڵاتــانی رۆژهــەڵات، لــە چەشــنی فێرکردندایــە. ئــەویش ئەوەنــدی خۆیــان داواکارن، جیاوازییان نیـە. لێکـەڕێین، بـەپێی روانگـەی هاوبەشـی ئـەم دوو هۆردووگا دژ بەیەکە، گرینگترین یاساو خـاڵی هـەر چـیرۆکێك، ئەوداسـتانەیە کـە دەگێڕدرێتــەوە. چیرۆکنووســی بــاش ئــەو کەســەیە »داســتان«ی جــوان بخـولقێنێ، یـان ئـەم داسـتانانە بـاش بگێڕێتـەوە. لـە روانگـەی هـەردووك دەسـتەوە، »چـیرۆکی گـەورە« تاقـە ئـەو چـیرۆکەیە کـە مەبەسـتەکەی داســتانەکە بێنێتــە ژێرتیــشکی خۆیــەوە، داســتانەکە بــەرەو راســتییەکی ئینسانی قووڵ و بەرزتر و ئاکارێك‌یان فەلسەفەیەك بەرێتـە پێشەوە. دەیجا

سروشتیە کە بوختـانی »روخـسار خـواز بگێـڕەوەی بڕوایەکـە لەسـەر داب و نەریتێکی تایبـەت سـەبارەت بـە چـیرۆك. نیزامـی ئـەوانیش، بـە پێـچەوانەی رووالّەتی هەلّخەلّەتێنەی خۆی، لە خۆگری ـ نەك ناحالّیتـرین بیروبڕواـ لانـی کەم لە خۆگری خەرابترین خۆڕافەگەل و خەیالّی خاوە.

بێج لەمانەش، لە پشت ئاوەها چەشنە بیروڕایەك، چەشـنێك سـووکایەتی بـە ئەدەبی تێدایەکە لە بینینی کەسەوە حەشاردراو نیە. ئـەم سـووك و چـرووك کردنە، چ لەلایەن لایانگرانی رەسمی ئەدەبەوە، یانی ئێشکـچییانی هونـەر و نەریتـەوە دەربـڕدرێ، چ لەلایـەن ئـەو کەسـانەوە کـە فەرهـەنگی جـەماوەر بەکەرەسەی بەرزی خەبات دادەنێن، بەقەرای یەك مایەی سەرسوڕمانە.

مەبەستی ئەمانە لە وشەی روخسارخواز بەوردی چیە؟ بابەتەکـە ئاشـکرایە: سـەرنجدانی لـە ڕادەبـەدەر بـۆ فـۆرم، لـە چیرۆکیـشدا، بـەوردی بـە واتـای تـەکنیکی چیرۆکنووسـینە، بـەزبان و مەبەسـتی ئـەو. دەیجـا ئـەم پـاپۆڕە شکاوە کۆنە، یانی هەمبەر بوونەوەی رۆخسارو نێوەرۆك هێشتا نـەخنکاوە؟ دەلّێی پێچەوانەی ئەم باسە راستەو، ئەم تێفکرینـە خۆڕافییـە ئـەوەتانێ لـە هەمیشە زیاتر بێداد دەکات.

بەڕاستی بە هەلّکـەوت نیـە کـە زەم و لۆمـەی روخـسارخوازی لـە پێنووسـی هــەردووك بــەرەی دژبــە یەکــەوە ـکــە لــەم باســەدا پێکــەوە ســازاون ـ بەدەردەکەوێ. لانی کەم لە خالّێکی بنەڕەتیدا پێکـەوە هـاودەنگن: ئـەویش رەفزی مەرجی گەورەی ژیانی هونەر، یانی »ئـازادی«یـە. تاقمێـك هونـەریان پێ کەرەسەیەکە لە خزمەت شۆڕشی سۆشیالیستیدا و هیـچی دی. تـاقمێکی دیکــە لــە ئــەدەبیان دەوێ لــە پــێش هــەر شــتێکدا زبــانی بــارودۆخی ئینسانخوازییەکی تەماوی بێ کـە رۆژگـاری بـە گەشەونەشـەی کۆمەلّگایـەك

بووە کە ئێستا لەحاڵی داڕماندایە، یانی جەنابگەل ئاخـەرین لایـانگرانی ئـەم کۆمەڵگا لە دۆخی داڕمانەدا.

لـە هــەردووك حاڵـدا، بـاس لەوەیـە چـیرۆك داکێـشنە خـوارەوەو بیکەنـە هەواڵێکی نامۆ دەگەڵ چـیرۆکدا. کەرەسـەی گەیـشتنی مـەو بایەخـەی وا لـە سنووری چیرۆك تێپەڕ دەبێ و چاوی بڕیوەتـە ئەوپـەڕی ئاسمـان یـا زەوی. ولحاسڵ، کەرەسەیەك بۆ گەیشتن بە بەختەوەریی داهاتوو، یـان راسـتییەکی هەرمانی. کەچی چما هونـەر چـەمکێکە، هـەموو شـتێکە" دەیجـا قنیـات بـە خۆی دەکا و بێج لەمە هیچ نیە.

هــەمووان ئاگــاداری شــێوەکاریی رەخنــەیی ناســراوی رووس هــەن. لــەم تابلۆیـەدا، ئەسـپێکی ئـاوی، لـە دارسـتانێکدا گۆڕێـك »گـورخر« پێنیـشان ئەسپێکی ئاوی دیکە ئەدات و پێیـدەڵێ: »دیوتـە، روخـسارخوازی ئەمەیـە« ژیانی بەرهەمێکی هونەری و بایەخی ئەو سەر بە هەودایەك لێکدانەوەنین کـە دەگەڵ سنوور و کەوشەنی ئەودا وێك کەوتنیان هـەبێ یـان نـەبێ. بەرهـەمی هونەری بە چەشنی جیهان، روخـسارێکی زینـدووە: هـەبوونی هەیـە" دەیجا حەوجێی بە سەلماندن نیە. گۆڕ(گورخَر) راسـتەقینەیەکە، رەفـزی هـەبوونی ئەو پەسند و ئاقڵانە نیە. ـ باوەکوو هێڵەکانی لەشـی واتایـەکی نـەبێ ـ هـەر بـەم چەشـنەیە راسـتەقینەی پارچـە مۆسـیقایەك، پـەردە نەقاشـییەك، یـان چیرۆکێگ: راستەقینەی ئەوان دەروخساری ئەواندایە. بەڵام واتـاو مەبەسـتی قــووڵی ئــەم بەرهەمانــە، یــانی نێــوەرۆکی ئــەوان، لــە ژێــر ئــەم روخسارەداحەشاردراوە. راستەقینەخوازانی سۆشیالیستی دەبێ لەم کـارەدا بێباك نەبن.

هـیچ چیرۆکنووسـێك ناتوانـێ چـیرۆکێك بـە دوو شـێوازی گونجـاو بنووسـێ. لەوکاتەیـدا بیرلــە چــیرۆکی داهــاتووی دەکاتــەوە، هەمیــشە لــە پێــشدا نووسینەوەیەکی تایبەت زەینی سەرقاڵ دەکا و دەستی لە ئیختیاری خۆیـدا دەگرێ. لـە زەیـن و هـەناوی ئـەودا، جووڵانـەوەکانی رسـتەکان، مێعمارییـە جۆراوجۆرەکــان، وشــەگەلێکی تایبــەت و بینــاو دارِشــتنە رێزمانییــەکان هەبوونیان هەیە. راست هەروەکوو شێوەکارێك کە لە سەریدا، چەندان هێڵ و رەنگی هەیە، ئەو رووداوانەی لە کتێبی ئەودا دەقـەومێن، لـە دووهـەم پلـەی گرینگیدان، وەکوو بڵێی خولقاوەی نووسینن. لـە گـەڵکوو بەرهـەم گەیـشتە کۆتایی خۆی، ئەوشتەی مایەی سەرسورِمانی خوێنـەرە، هـەر ئـەم فۆرِمەیـە کـە تاقمێـك وا دەنـوێنن سـووکایەتی پێدەکـەن. ئەڵبـەت زۆرکـات خوێنــەر ناتوانێ بە وردی مانای فۆرِم دەربرِێ" بەڵام لە روانگـەی ئـەورِا، هـەر ئـەم فۆرِمانە جیهانی تایبەتی نووسەر پێکدێنن.

بە هەرکام لـە بەرهەمـەرێزدارەکانی ئـەدەبی فەرِنـسی دەکـرێ تاقیکارییـەك بکردرێ:

بۆوێنە»نامۆ«ی کامۆ لەبەر چاو بگرن. هـەر ئەوەنـدی کورتـە ئاڵوگۆرِێـك لـە زەمانی فرمانەکانی کتێبدا بکردرێ، لە جیاتی یەکەم کەسی تاکی رابـردووی گێرِانەوەییدا، کە دەکار کردنەکـەی لـە تـەواوەتی کتێبەکـەدا لـە بەرچـاوە، سـێهەم کەسـی تـاکی رابـردووی رەهـا دابنـێین، کـە ئاسـاییتـرە، جیهـانی رازاوەی کامۆ و هەموو جوانی چیرۆکەکە فەوری ون دەبـن. هـەر بـەم پێیـە، بەس لـە گـەڵکوو نـەزمی وشـەکان لـە چـیرۆکی »خـاتووبوواری«دا بگـۆرِێن، زەرِرِەیەك لە تایبەتمەندی نووسەریی فلووبێر نامێنێتەوە.

قەڵس بوونی ئیمە، لە هەمبەر چیرۆکە بەرپرسەکاندا، لەم خاڵەوەیە. ئەم چیرۆکانە چوونکە هەلومەرجی ژیانی کرێکاران و کێشەکانی سۆشیالیزم دێننە گۆڕێوە، بە شۆڕشگێڕ دادەندرێن. فۆرمی ئەم بەرهەمانە، کە زۆربەیان ئیی سالآنی بەر لە شۆڕشی ١٨٤٨ی فەڕەنسین، ئەوانە داوێتە ڕێزەی دوواکەوتووترین چیرۆکەکانی بۆرژوازییەوە مەبەستی راستەقینەی ئەم چیرۆکانە کە دەگەڵ خوێندنەوەیدا بەسانایی دەردەکەوێ، ئەو پێوانەیانەی لەم بەرهەمانەوە بەدی دێن، راستەوخۆ وەکی مەبەست و پێوانەی سامانخوازی سەدەی نۆزدەی فەڕەنسی. هەمان ئارمانجە بەشەرخوازەکان، هەمان ئاکارو هەمان ماجووم، کە ئاوێتەیەك لە عەقڵخوازی (راسیۆنالیزم) و رۆحانی خوازی بوو! دەیجا تاقە هەر »نووسین« بەرپرسە. من وشەی »بەرپرس« دەکار دەکەم، چوونکە ئەو کەسانەی بوختان لە ئێمە ئەدەن و دەڵێن ئەمانە دەروەستی ئەرکی نووسەری خۆیان نایەن - وەکی دەبێ وابێ - ئەم وشەیە بە رەزای هەناو و بەجێ و نابەجێ دەڵێنەوە. قسەکردن لە نێوەرۆکی چیرۆك بە نێوی چەمکێکی سەر بە خۆ و جیالە فۆرم، بە واتای دەر هاویشتنی چیرۆك لە وڵاتی هونەردایە. لەبەر ئەوەی بە واتای وردی وشە، بەرهەمی هونەری خوانچەو مجری نیە کە شتێ لە نێوەکەیدا هەبێیان نەبێ. هونەر پاکەتێك نیە کەرەنگی پڕزریقە و بریقەی تێدا بۆ جوان کردنی مەبەستی نووسەر دەکار کرابێ. هونەر ناتوانێ کاغەزێکی زێڕین بێ بە دەوری پاکەتە قوراییەکەوە. رەنگێك بە دیوارێکەوەیان ڕوب و سۆسێکی بە تام و چێژ بۆ خۆشترکردنی خوراکەماسییەك. هونەر مل بۆ هیچ حوکمێ لەم حوکمانە دانانەوێنێ، هەر وەکوو لە هیچ دەورێکی تەدارەك گیراودا یاری ناکات. هونەر پاڵ بە هیچ

راستییەکەوە، کە لە پێش ئەودا هـەبوونی بووبـێ، نـادات. دەتوانـێ بـوترێ هونەر کارێکی بـێج لـە گێڕانـەوەی حـاڵوبـاڵی خـۆی نیـە. هونـەر بـۆ خـۆی هەنگاو بۆ ئافراندنی میزانبوونی خـۆی و مانـای خـۆی هەڵدێنێتـەوە. وەکـوو ئەو گۆڕەی والە سەر لاقی خۆی راوێستاوە، دەنا دەکەوێ.

بەم چەشنە، بێ بایەخی زاراوەی خۆشەویست و دڵخـوازی رەخنـەی سـەلەف بەرچاو دەکەوێ: »فڵانەکەس قسەی بۆوتن هەیە و باشی دەر دەبڕێ« بڵێـی بە پێچەوانەوە ناکرێ بڵێین نووسـەری راسـتەقینە قـسەیەکی بـۆ وتـن نیـە؟ نووســەر تاقــە شــێوازێکی بــۆ نووســین هەیــە. نووســەر دەبــێ جیهانێــك بخولقێنــێ. بــەڵام ئــەم جیهانــە لــە هیــچەوە دەســت پێــدەکا و لــە تــۆزو خۆڵەوە....

لـەم حاڵـەدا، رەخنـە لـە ئێمـە دەگـرن کـە خـەریکی کـارێکی لـە خـۆڕایی و بێکەڵکە بووین، بەم بۆنەیەوە کە ئێمـە سـەربە شـوێنێك نـیین. رەخنـەگری رەنگین نامەیی، هونەر بـۆ هونـەر پەسـند ناکـات و تاریفـاتی ناکـا. چـوونکە هونەرێکی ئاوا بە یادهێنەرەوەی کایەو تەڕدەسـتی و کـات رابواردنـە. بـەڵام »پێویـستی« ئــەو شــتەی بەرهــەمی هونــەی لــە پێوانــە ئــەو ئــەدرێ، پێوەندییـەکی بـە »بەکـەڵكبـوون«ە وەنیـە. پێویـستیی هونـەر کێـشەیەکی ناوخۆییـیە“ بەڵام ئەو کاتـەی یاسـای بڕیارنامـەکان لـە دەرەوە دادەنـدرێن، ئەم پێویستییە بە کارێکی لە خۆڕایی دادەنـدرێ: بۆوێنـە وەکـوو وتوومانـە: بەرزترین هونەر، بەڵکەم لە هەمبەری شۆڕشدا هەنگاوێکی سەلبی و تەنانـەت گاڵتەجاڕ دێتە بەرچاو.

دژواریـیان بە وتەیەکی دیکـە“ نـەگونجانی ئافرانـدنی هونـەری، لـەم خاڵـەدا حەشاردراوە: بەرهەم دەبێ پێویست بـوونی خـۆی بنـوێنێ. بـەڵام پێویـست

بوونی تەواو، نەك پێویست بوون بۆ هەبوونی چەمكێكی دیكە. مێعماری هونەری بەكاری هیچ نایە، هێزەكەی هێزێكی لە خۆڕاییە. چما ئەم قسە ئاشكرایانە لە مرۆدا سەبارەت بە ئەدەب سەیر و سەمەرە و دژ بە نەریت دەنوێنێ، لە حاڵێكدا هەر ئەم بیروڕایە بۆ وێنە سەبارەت بە مۆسیقا درووستە، هەر بە سۆنگەی ئەمەوەیە لە دونیای ئەمڕۆییدا ئەدەبیش لە خۆی نامۆ بووە. ئەم لە خۆ نامۆ بوونە، كە زۆربەی نووسەرانی تەنانەت بەبێ ئەوەی خۆشیان ئاگەداربن بە ئەستۆی دەگرن، لە لایان زۆربەی نێزیك بە هەمووانی رەخنەگرانەوە دەپاراسترێ و رادەگیرێ: لە پێشەوەی هەموانی ئەم رەخنەگرانی چەپی توندڕۆن، ئەمانە داواكاری ئەوەن كەلە گشت بەستێنەكانی دیكەدا، بەدژی نامۆ بوونی ئینسان لە خۆی خەبات دەكەن. ئێمەش دەبینین كە بارودۆخ لە وڵاتە سۆشیالیستییەكاندا خەراپترە“ لە بەر ئەوەی دەڵێی رزگار بوونی كرێكاران لەوێدا قسەیەكی تەواوە بوویە.

ئەم چەشنە لە خۆ نامۆ بوونە، وەكی هەر چەشنێكی دیكەی ئەو، ئەڵبەت دەبێتە هۆی پێچەوانە بوون و سەرەونخوون بوونی سەرپاكی بایەخەكان و وشەكان“ بە چەشنێك كە راوێستان دژ بە ئەو زۆر دژوار دەبێ و ئینسان لە دەكاركردنی راستی وشەكاندا دەكەوێتە گومانەوە. بۆ وێنە زاراوەی »فۆڕم =روخسارخوازی« دۆخێكی ئاوای پەیدا كردووە. ئەم وشەیە، بەواتا ناحەزەكەی، هەر وەكوو »ناتالی سارۆت«[1] پێنیشانی داوە، دەبێ هەر سەبارەت بە نووسەرانێك دەكاركرێ كە سەرنجی لەرادەبەدەر ئەدەنە

---

[1] - ناتالی سارۆت: نووسەر و رەخنەگری نوێخوازی فەڕەنسی، لە دەستەی نووسەرانی نوێی فەڕەنسی و خاوەن »دەنگیان دەبیسی« و »سەردەمی بەدگومان بوون«

نێـوەرۆکی بەرهــەمی خۆیـان. چـوونکە ئەمانـە، لـە بـۆ بەرجەسـتە بـوونی نێوەرۆکی بەرهەمی خۆیان، بە ئانقەستە لە هەر چەشنە لێکۆڵینەوەیـەك لـە نووسیندا دوورە پەرێزی دەکەن. لە بەر ئەوەی دەترسێن لێکۆڵینەوەکـەیان ناپەسند بێ یا ببێتە هۆی سەرسوڕمان" دەیجا فۆڕم، یان بە وتەیەکی دیکـە قەوارەیەك هەڵدەبـژێرن کـە لەمەوبـەر تـاقی کراوەتـەوەو، هـەروەها هـەموو هێزو توانا و ژیانی خۆی لـە کـیس چـووە. روخـسارخواز ئەمانـەن" چـوونکە فۆرمێکی حازر و رزیویان هەڵبژاردو وە کە ئیتر قەوارەیەك زیـاتر نیـە و بـەم قەوارە بێگیانەوە نووساون.

خوێنەریش، بە پەلەپەل، سەرنجدان لە روخساری پـێ کـارێکی ئیـشك و بـێ کەڵکەیە، بـەڵام چـما تـەقالای رووالـەتی، ئافرانـدن و لێکۆڵینـەوە بـێ، نـەك حوکمی رێکار، کارێکی ئاوا بە بێ سەمەر نیە.

ئیـشکبوونی روخـسارخوازی بەڕاسـتی بەرهـەمی رێزدانـان بـۆ یاسـا کـۆن و ڕزێوکانـە. کاتـێ تەماشـای بـیرەوەری و نامـەکانی هـەموو نووسـەرانی ئـەم سەدسـاڵەی دووایـی دەکـەین، ئەمـە دەردەکـەوێ کـە سـەرنجی هەمیـشەیی ئەوان، یانی هەموو هەست و سۆزیان و چاوەنوارِی ئەوان و ژیانیان، ئەرزقـەزا لە پێناوی ئەم روخسارەدا بووە و مانەوە و بەردەوامی بەرهەمەکانیان پـاڵی بە ئەو روخسارو فۆڕمەوە داوە.

چیرۆکی نوێ، ئینسانی ڕێبازی نوێ

لةم ساڵانةي دوواييدا، سةبارةت بة ضيرؤكي نوي وتاريكي زؤر نووسراوة. لة نيو رةخنةكاندا، تةنانةت لة نيو تاريفاتةكانيشدا، بةداخةوة هةڵة و بةدحاڵيبوون و سانادمارىنيكي وةها كراوة، كة لة ئاكامدا، بؤتة هؤي ثيكهاتني تيفكرين و بيروڕايةكي ناڕاست لة زةيني خؤينةردا. بةو ضةشنةي كة ئةمڕؤ ضيرؤكي نوي دةڵيبؤ خؤينةر هةمان واتايةكي هةية كة ثيضةوانةكةي بؤ ئيمةي هةية.هةر بةم هؤيةوة، بةس ثيويستة سةرخةت

و تيتري ئةو بيرؤكة ناراستةي وا لةو ثينووسانةوة هةلَقولَاوة و بة سةرزارانداا بلَاو بؤتةوة،

بدةينة بةر سةرنج هةتا وةسفي بةرجةوةنديكي روونمان لة بزاظي خؤمان كردبي.

هەر جارێك كە دەمگۆسـازانی ئـەدەب، بـە یارمـەتی خـەیاڵاتکردنی خۆیـان، مەبەست و چەمکی سەیروسـەمەرە لـە کارەکـانی ئێمـەدا هەڵدەکرێنن، یـان مەبەستێکی ناڕاست بە ئێمەوە دەلکێـنن، فلانـە رەخنـەگری شـارەزای ئـەم هونەرە، ئەم دەمگۆیانە زەق دەکەنەوە و خۆشیان پەرەی پێئەدەن، بە بـێ هیچ گومانێك دەتوانین بڵێن مەبەستی ئێمە تەواوەن پێچەوانەی ئەوەیە.
بەڵام مەبەستەکانی ئێمە: ئەڵبەت دەقـەکانی ئێمـە بـە دەسـت هەمووانـەوە هەن، بەڵگەی دادوەریش هەر ئەم دەقانەیە" بـەڵام ئاشـکرایە کـە نووسـەران خۆیان مافی دادوەری لە سەر دەقی خۆیانیان نییە. بەڵام، هەر بـە سـۆنگەی ئـەم »مەبەسـتانە«ی خۆمانەوەیـە کـە مـەحکوممان دەکـەن. رەخنـەگرانی چـیرۆکەکانی ئێمــە داواکــارن کــە ئــەم چــیروکانە هــەڵقوڵیوی ئەندیــشەی خەسارەساز و کاول کەرەوەی ئێمەن.
تاقمێکی دیکە رایان وایە کە چیرۆکەکانی ئێمە باشن، لە بەر ئـەوەی دەڵێـی ئەم چیرۆکانە دژ بە تێفکرینـەکان و بیرۆکـەکانی خۆیـان نووسـراون. دەیجـا تایبەتمەندییەکانی چیرۆکی نوێ بە پێی ئەم دەنگویانە بەم چەشنەیە:
١ــ چــیرۆکی نــوێ، نــەریتێکی تــازەی بــۆ چیرۆکنووســین لــە داهــاتوودا دامەزراندووە.
٢ـ چیرۆکی نوێ پێنووسی »باتـڵ کـرا«ی بـە سـەر نـەریتی چیرۆکنووسـیندا کێشاوە
٣ـ چیرۆکی نوێ دەیهەوێ دەوری ئینسان لە سەر لاپەڕەی جیهان بشواتەوە
٤ـ چیرۆکی نوێ چاوی هەر بە سەر »دەرەکی بینینی رەها«وەیە

٥ـ چیروكی نوێ زۆر دژوار دەخوێندرێتەوە و واتـای دەردەكـەوێ و تایبـەتی شـارەزای ئـەم هۆنەرەیـە. لـە حالێكـدا، ویـڕای لـە بەرچـاوگرتنی واتـای پێچەوانەی هەركام لەو وتانەی سەرەوە" باشتر وابوو تایبەتمەنـدی چـیرۆكی نوێ ئاوا راڤە كرایە:

١ـ چیرۆكی نوێ بیرۆكە و تیئۆرەیەك نا، بەڵكوو توێژینەوەیەكە:

چیرۆكی نوێ نەریتێكی تازەی بنیات نەناوە" باسی »قوتابخانـەی ئـەدەبی« بە واتای سنووورداری ئەو لێرەدا لە گۆڕێدانیە. ئێمە خۆمان" باشتر لە هەموو كەس دەزانین كە لە نێوان دەقەكانی ئێمەدا ـ بۆ وێنـە لـە نێـوان دەقـەكانی من وكولوودسیمووندا ـ جیاوازی‌یەكی بەرچاو هەیە.

بیروڕای ئێمە وایە كـە دەبـێ هـەر واش بـێ. چما بڕیـار وابـوو هـەردووكمان شتێك بنووسین، ئیدی هەوجێ بەوە چ بوو هەردووكمان نووسـەر بـین؟ چـما ئەم چەشنە جیاوازی‌یانە هەمیـشە لـە نێـو»قوتابخانـە ئەدەبیـەكان«دا هـەر نەبووە؟ لە هەر كام لـەم بزاڤـە ئەدەبییانـەی مێـژووی ئێمـەدا،. دوو لایـەنی هاوبەشی زەق لە بەرهەمی نووسەرانەوە بەدەر دەكەوێ:

یەكیان مەبەستی راكردن لەیەكرەواڵ بـوون و ئیـشك بوونـە، ئـەوی دیكـەش هەوجێ بۆ جۆرانجۆری و ئافراندنی »شتێكی دیكـە«یـە. هونەرمەنـدان لـە چ كارێكـدا،بێج لـە رەفزكـردن و شـكاندنی قـەوارە كۆنـە باتـڵ كراوەكانـدا كـە كۆنەخوازان دەیانهەویست بە سەر ئەوانیدا داسەپێنن، وەكۆ بوونەوە و یـەك گرتووبوون؟ لە هەموو بەستێنەكانی هونەردا، هەمیشە قـەوارەكان دەژیـن و كـۆن دەبـن و دەمـرن. هەمیـشەش دەبـێ بگـۆڕدرێن: دارشـتنی چـیرۆك بـە شێوەی سەدەی نۆزدەكە سەد ساڵ لە مەوبەر بە خودی ژیان حـەلێب بـوو، ئیدی لەمڕۆدا شتێ بێج لە زمان‌بازی و كۆپلەسـازی پڕوپـووچ نییـە، هـەر بـە كاری لاسایی كردنەوەی گاڵتەجاڕ و خەم و خورپە سازیش بێ.

بەم چەشنە، ئێمە نەك نەریت و حوكمێكی بەبێ هەڵـەمان بـۆ دیـتران یـا بـۆ خۆمـان دانـەناوەو، پێداگرییـەكمان سـەبارت بـە تێرمـانی خۆمـان نیـە، بـە

پێچەوانەوە، لە تێکۆشانماندا دژ بە ئیشکی و پێداگری یەك گرتوو بووین. بە تایبەت لە فەڕانسادا، پێوانە و یاسایەکی کۆن سەبارەت بە چیرۆك هەبوو و ئێستاش هەیە کە تاقمێکی زۆری خەڵك دەیسەلمێنن.

لە هەمبەری هەر کتێبێکدا کە ئێمە بڵاومان کردۆتەوە، یاسا کۆنەکان وەکی لەمپەرێکی ئاسنین سەرەڕێیان لێگرتووین. بە ئێمەیان دەووت: »ئێوە خۆ کەسایەتی یەکتان نەخولقاندووە دەیجا چیرۆکی راستەقینەتان نەنووسیوە«، »ئێوە خۆ حیکایەتێك نالێن، دەیجا چیرۆکی راستەقینە نانووسن.«" »ئێوە خۆ ئاگار و تایبەتمەندی‌یان شوێنێکتان شی نەکردۆتەوە، حەز و سۆزی ئینسان شی ناکەنەوە، دەیجا چیرۆکی راستەقینە نانووسن.«...

بەڵام ئێمە تاوانبار کراوین بیرۆکەسازی و یاسانووسین دەکەین، بە پێچەوانەی ئەمانە، تەنانەت نازانین چیرۆکی راستەقینە چۆن پێکدی. هەر ئەمەندە دەزانین کە چیرۆکی ئەمڕۆ هەر ئەوەیە وا »ئەمڕۆ« دەنووسریَ" هەوجێی بەوە نییە وەکی چیرۆکی دوێنێی بنووسین. ئەرکی ئێمە ئەمەیە هەنگاوێك بەرەو پێشەوە هەڵگرین.

٢ـ چیرۆکی نویَ کارێکی بێج لە پێملبوون بە ئاڵوگۆڕی هەمیشەیی چیرۆکنووسین نیە: ئەم گومانەی کە دەڵیٚ:

- چیرۆکی راستەقینە لە سەردەمی بەلزاکدا، بە جارێك بۆ هەمیشە، بە چەکی یاسایەکی ورد و تایبەت چەکدار بووە ئیشکاوە و رەق راوەستاوەـ ئەمە هەڵەیەك زیاتر نیە. گۆڕانکاری چیرۆك، نەك هەر لە نێوەڕاستی سەدەی نۆزدەوە شیاوی دیتن بووە، بەڵکوو بە وتەیەك، ڕاستەو ڕاست هەر لە سەردەمی بەلزاکەوە دەستی پێکردووە. چما خودی بەلزاك ئاماژە بۆ »تەم ومژ« لە »خانەقای پارم(١)«دا ناکات؟ ئەمە روونە کە شەڕی واتیرلۆ، بەو چەشنەی ستاندالٚ وەسفی دەکا، لە هەمان سەردەمدا، ئیدی لە ریزەی

نەریتی دابینکراوی بەلێزاك لە کاری چیرۆکنووسیندا نیە. لەوە بەدووا، کافکا، جۆیس، فاکنەر و بیکێت... سەر قافلەی ئەم ئالوگۆڕەن.
ئێمە لەبری ئەوەی پێنووسی »باتڵبوو« بەسەر نەریتەکاندا بکێشین، بەساناترین لەون سەبارەت بە هەلبژاردنی سەرقافلەکانی خۆمان پێکهاتووین. هۆی ئێمە هەردرێژەدانی ڕێگەی ئەم پیاوچاکانەیەئێمە نامانەوێ دەقێکی باشتر بخولقێنین. ئاخە، »دەقی باشتر« بە گشتی بێواتایە" بەلکوو ئەوەی دەینووسین لە بەستێنی بەدوداچوونی پێشقەراولانی گۆڕانکارییە. لەو لاوە، بینای چیرۆکەکانیشمان سەرسوڕهێنەر نیە. مەگەم لەواندا بە شوێن شتی وا بکەوین کە سیچل سالێکە بەڕاستی لە بەستێنی چیرۆکی زیندوودا ون بوون، یان لانی کەم، بە چەشنێکی سەیروسەمەرە تێدا چوون:
وەکوو لێکدانەوەی تایبەتمەندییەکان، ڕووداوە نووسین، لێکۆلینەوە کۆمەلایەتییەکان و... وەلحاسڵ، چیرۆکی نوێ لانی کەم ئەم شیاوییەی بوو کە تاقمێکی زۆر لە خوێنەرانی خۆی، کە ڕۆژبەڕۆژیش زیاتر دەبن، لە ئالوگۆڕی گشتی چیرۆکنووسین ئاگادار بکات، ئەویش لە کاتێکدا کە لە ڕەفز و حاشاکردن لەم ئالوگۆڕە پێداگری دەکرێ و، بەرهەمەکانی کافکا، فاکنەر و دیتران لە ڕیزەی چەندان چەشنی بەرگومانی سەلبیدا دادەنێن.کەچی ئەمانە چیرۆکنووسانی گەورەی سەرەتای ئەم سەدەیەن.
بیست سالێکە کە بە بێگومان ئالوگۆڕی ئەدەب دەورێکی خێراتری بینیوە. بەلام هەمووان پێی پیدادەنێن کە ئەم خێرابوونە تایبەتی بەستێنی هونەر نییە. چما برێجار خۆێنەر لە خوێندنەوەی چیرۆکی نوێ ناڕەحەت بێ لەوانەیە کە بیناکۆنەکان و ئاینە پەك کەوتەکان هەمووان لە دەوروبەری ئەودا دادەڕمێن و ئینسان لە شوێنگەی ژینی خۆیدا یەخسیری سەرلێشێواوی دەبێ.
٣- چیرۆکی نوێ هەر گیرۆدەی ئینسان و بارودۆخی ئەو لە جیهاندایە:

لەبەر ئەوەی لـە دەقـی ئێمـەدا نیـشانێك لـە كەسـایەتی بـەواتای بـاوی ئـەم وشەیە نیە، تاقمێك بە پەلە بەم ئاكامە گەیشتن كە لـەم دەقانـەدا هـەبوونی ئینـسان هـەر هـیچ لـە گۆڕیدانیـە. ئاشـكرایە كـە كتێبـەكانی ئێمـە بـەوردی ناخوێندرێتەوە، ئەگینا لە هـەر لاپـەڕەو دێـڕ و وشـەیەكیدا ئینـسان حـازر و نـازرە. تەنانــەت چـما لــە دەقــەكانی ئێمــەدا شــتگەلێكی زۆر بــە وردی وەسفكراون، هەمیشە و لە سەرتاوە بینـایی ئینـسان سـەرقاڵی بینـینی ئـەم شـتانەیە: تێفكـرینی ئینـسان ئەوانـە دیـسانەكەش هەڵدەسـەنگێنێتەوە و، سۆزەكانی ئینسان روخسارێكی تازەیـان ئـەداتێ: شـتەكانی چـیرۆكی ئێمـە هەرگیز لە دەوەرەی بازنـەی فـام و حـاڵیبوونی ئێمـەدا هـەبوونی دەرەكـی نییە. ئەم شتانە دەگەڵ شتگەلی ژیانی ڕۆژانەماندا شـیاوی بـەراورد كـردنن، بە چەشنێی وا كە لە هەركاتدا رۆحی ئێمـە ئێخـسیر دەكـەن. چـما »شـت = شًیء«، بە واتای گشتی بێنینە بەرنەزەر »بـە پێـی راڤـەی فەرهـەنگ، شـت بریتی لە هەر شتێكە كە بەسەر هەستەكانی ئێمەدا رەنگدانەوەی هەبێ«.

سروشتییەكە لە كتێبەكانی مندا باس هەر لە »شت«بێ. لە ژیانی مندا، هـەم ئامێرەكانی ژوورەكەم هەم ئەو قسانەی دەیبیستم و هەم ئـەو ژنـەی خۆشـم دەوێ و جوڵانــەوەو هــاموشــووكانی ئــەو، هــەمووان »شــت«ن. بەواتایــەكی گشتیتر »هەمیسان بەپێی تاریفكردنی فەرهـەنگ، هـەر شـتێك زەیـنی ئێمـە سەرقاڵی خۆی كات »شت«ە« بیرەوەری ـ كە بەودا بۆ ڕابردوو دەگەڕێمـەوە ـ خەریتەش ـ كـەمن لـە بـارودۆخی شـتەكان لـە داهـاتوودا بـە ئاگـا دەكـات، هەردووك »شت«ن:

چما بڕیار بدەم بچمە قەراغ زەریا، لە پێشدا زەریا و لێوارە لە زەینی خۆمـدا سازدەكەم. هەر خەیاڵاتێكی دیكەش بەشت حەلێبە. بەڵام ئەوشـتەی خـەڵك پێیان »شتەكان«ە، هەمیشە لە چیرۆكەكاندا زۆروزەبـەن هـەبوونیان هەیـە. ئەوەندەی بەڵزاك بێنینەوە بەر زەین:ماڵەكان، كەرەسەی ماڵ، لیباسەكان، جەواهێر و كەلوپەلی مووبەق و دام و دەزگاكان، هەمووان لـە بەرهەمـەكانی

ئەودا بەوەها ویست و وردبینیکەوە وەسف کراون کە هیچیان لە دەقە نوێیەکان کەمتر نیە.

چما وەکوو دەڵێن، ئەم شتانە لایەنێکی ئینسانی باشتریان هەیە، بەسۆنگەی ئەمەوە نیە کە وەسفی ئێمە لە رادەبەدەر لە لایەنی ئینسانی و دەرەکی خوازی بێبەش بیٚ، وانیە کێشە ئەمەیە: بارودۆخی ئینسان لە جیهانی دەوروبەری خۆیدا ئیدی هەمان بارودۆخی سەدساڵ لە مەوبەر نیە.

٤ـ چیرۆکی نویٚ سەرنجی هەر بەرەو هەناوخوازی رەهاوەیە:

لەبەر ئەوەی کتێبەکانی ئێمە لیپاولیپی شتەکانن و، ئەم کارەش سەیر دێتە بەر نەزەر، لە وشەی دەرەکیخوازی کە لە لایەن تاقمیٚ رخنەگرەوە وەکوو تایبەتمەندییەکی ئەم کتێبانە باس کراوە، غولێکیان سازکردووە. لە حاڵێکدا ئەم وشەیە خاوەنی واتایەکی تەواوەن تایبەتە: دەرەکیخواز یانی مەیل بەرەو دەرەوەی شتەکان. ئەم وشەیە کە واتای ئاسایی ئەو، یانی بیٚ لایەن و نادەربەست و بەبیٚ مەبەست دەکارکراوە، شتێکی گاڵتە جاڕی لێدەرچوو، لە دەقەکانی مندا ئینسان نەك هەر وەسفی هەموو شتیٚ دەکات، بەڵکوو ئەم ئینسانە لە هەر بینەرێك کەمتر بیٚلایەن و بیٚ مەبەستە. ئەو هەمیشە دەگەل رووداوەی توندڕۆی سۆزاوی دەستە و ئێخە بوو" تا ئەو ڕادەیەی کە بە هۆی ئەم ململانیٚ بەر دەوامەوە، زۆرتر گۆشەنیگای خۆی گۆڕیوە و ئێخسیری تاو یاو وورێنە بووە. بەم سۆنگەیەوە، چیرۆکەکانی هەموو دۆستانی من، دەرەکیخوازتر لە بەرهەمی نووسەرێکی وەکوو بەلزاکن. جیهانی بەرهەمەکانی بەلزاك گیٚ باسی دەکا؟ ئەم ئاخێوەرە۲»راوی و بگێڕەوە« هەمووشت زان و لە هەمووشوێن حازرەکە هەم شتەکان دەبینیٚ و هەم روخساری ئەوان، بزوتنەوەی روخسار و هەڵچوون و داچوونی هەناوی ئینسان یەکجیٚ ئەداتە بەر سەرنج و، لەئێستا و رابردوو و داهاتووی هەر رووداوە یەکیش لە عەینی حاڵدا ئاگەدارە، کێیە؟

حەتمەن خودایە!

داواکاریی دەرەکیخوازی هەرشیاوی خودایە ! لە دەقی ئێمەدا، بە پێچەوانەی ئەمە، ئەو کەسەی وادەبینێ و هەست دەکات و بیردەکاتەوە، بەشەرخۆیەتی: ئەو ئینسانەی وا لە دڵی زەمان و مەکاندا جێگیربووە و پێملی سۆزە ئینسانییەکانی خۆیەتی و ئینسانێکی وەکی من و ئێوەیە. کتێبێکی ئاوا، لە خۆگری ئەزموونی سنووردار و بێمتمانەی ئینسانێکی ئەمڕۆیی و ئێرەییە و بگێرەوەی سەربوردی خۆیەتی.

بەبێ گومان، پێویستە ئیدی چاومان بەسەر داهێنانی تازەدا نەقووچێنین هەتاکوو بۆمان دەرکەوێ کتێبەکانی ئێمە لە ڕادە و شیاوی هەر خوێنەرێکە وا خۆزیاری رزگار بوون لە تان و پۆی خۆڕافە باوەکانی ئەدەب یا بیرۆکە کۆنەکان سەبارەت بە ژیانە.

٥- چیرۆکی نوێ بۆ هەموو ئینسانە پاك تینەتەکان دەنووسرێ. چوونکە لەم بەرهەماندا، باس لە سەر ئەزموونی تایبەتی و تاکەکەسییە، نەوەك بیچمە ساویلکەژمێرە متمانە بەخش و ـ لە عەینی حاڵدا هیوا کوژراوەکان ـ کە مەبەستی قەرەبووکردنەوەی خەسارە و پێکهێنانی نەریتێکی قەراردادی بۆ ژیان و گێرە و کێشەکانی ئینسانە. چ حەوجێ بەوەیە زەمانی ساعەتی دیوار کۆ لە چیرۆکدا سازکەینەوە؟

چیرۆك هەر پەرۆشی زەمانی نینسانییە. واباشتر نیە کە هەر بیر لە حافیزەی »بیرگە«ی خۆمان بکەینەوە، چون هیچ دەربەستی زەمان نیە؟ بۆچی دەبێ بۆ دۆزینەوەی ناوی کەسێك لە چیرۆکێکدا لاق بچەقێنین کە خۆی دەیهەوێ ناوەکەی حەشاردات؟ ئێمە هەموو رۆژێ کەسانێك دەبینین کە ناویان نازانین و لە تەواوەتی شەونشینییەکدا دەتوانین لە تەك غەریبەیەکدا ئاخافتن بکەین، بە بێ ئەوەی بایەخێکمان دابێتە پێکناساندنی خاتوونی خاوەن ماڵ.

کتێبەکانی ئێمە بەوشەو کۆپلەی باو و رۆژانە نووسراون و بۆ ئەو کەسانەی کاریان راڤەی نەهێنییەبۆش و بە تاڵ و حەوادراوەکان نەبێ، دژوارییەکی

تێدانیـە. پـەنجا سـاڵێك دەبـێ کـە ئـەم چەشـنە لێکدانـەوە یانـە لـە بـرەو کەوتوون. ئێمە تەنانەت وایبۆ دەچـین کـە ئەزقـەزا ئـەو میراتـە کولتوورییـە تایبەتەی وا لە سالێ ١٩٠٠ بەم لاوە هەر لە جێی خۆیدا ماوەتەوە، لەمپـەری حاڵیبوون لـە بەرهەمـەکانی ئێمەیـە. لـە جیـاتی‌دا، خـەلکی زۆر ئاسـایی کـە ئەزقەزا کافکاش ناناسن، بەومەرجەی مۆخیـان بـە قـەوارە بـەڵزاك ئاسـاکان زایە نەبووبێ، سەرەندەری کتێبەکانی ئێمە دەکەن و جیهـانی دەور و بـەری خۆیـان و تێفکرینـەکانی خۆیـان لـە واندادەناسـنەوە. دەقـی ئێمـە، لـەبری ئـەوەی ئەمانـە سـەبارەت بـە دەلالـەتی درۆیـینی هـەبوون، هـەڵفریوینێ، یارمەتییان ئەدا هەتا لەو کارەدا بگەنە رووناکرۆانینێکی زۆرتر.

٦ـ چـیرۆکی نـوێ نیـشانە و دەلیلێکـی سـاختە و پاختـە بـۆ ژیـان پێـشنیار ناکات.

ئێستا دەگەینە پرسیارە نێو دارەکە: بلێی ژیانی ئێمە واتایەکی‌شـی هـەبێ؟ ئـەو واتایـە کامەیـە؟ پلـەو پایـەی ئینـسان لـەم خاکدانـەدا کامەیـە؟ بلێـی سەرەندەرمان کردبێ کەسـایەتی چـیرۆکە بـەڵزاك ئاسـاکان بۆچـی ئەوەنـدە متمانەبەخشن؟ ئەوشـتانە ئـی جیهانێـك بـوون کـە ئینـسان خاوەنیـان بـوو، تـەواوی ئـەم شـتانە سـامان و ملکێـك بـوون کـە بـەس ئەوەنـدی دەویـست داگیریان کەی، ڕایانگری یان وە چنگیان خەی، بەرانبەرییەکی بـەردەوام لـە نێوان شتەکان و خاوەنەکانیاندا هەبوو. جلیقەیەکی ئاسایی نیشانەی خوو و خدەیەکی تایبەتی و هەروها نیـشانەی پلەیـەکی تایبـەتی کۆمەڵایـەتی بـوو، ئینـسان هـەموو شـتێك و کلیلـی بـوون و نـەبوون و بوونـەوەران، و بـەپیێ رەحمەتێکی خودایی، خاوەنی سروشتی جیهان بوو. لەم گشتە شـکۆیە، لـە مرۆدا شتێکی گرینگ و ئەوتۆ نەماوەتەوە. لـە کاتێکـدا چـینە تێروپڕەکـان، بەرەبەرە، بورهان و قانەکانی خۆیان لـە کـیس دەچـوو، جیهـانی تێفکـرین، بنیاتەزاتخوازەکانی خۆی بەجێ دەهێشت" فنۆمنۆلۆژی »نمودە ناسـین« بـە سـەر مەیدانـەکانی فەلـسەفەدا زاڵ دەبـوو، زانـستە فیزیکـی‌یـەکان جیهـانی

دابڕدابڕیـان ئەدۆزیـەوە، تەنانـەت دەروونناسـیش هاوتـەریب دەگـەلَ ئـەودا ئالَوگۆڕی قوولَی بەسەردا دەهات.

نیشانەکانی جیهانی دەوروبـەری ئێمـە ئیـدی نیـسبی و کـاتی و دژوازن و لـە هـەر کاتێکـدا رەفـز دەکرێنـەوە. دەیجـا، دەقـی هۆنـەری چـۆن دەتـوانیَ داواکـاری پێـشکەشکردنی دەلالـەتێك بیَ؟چـیرۆکی نـویَ، هـەر وەکـوو لـە سـەرەتای وتارەکـەدا وتمـان، »تویێژینـەوە«یەکـە. بـەلاَم تویێژینەوەیـەك کـە نیشانەکانی خۆی بەرەبەرە دەخولقێنیَ.

دەپرسن: بلێی راسـتەقینە واتایـەکی هـەبیَ؟ هۆنەرمەنـدی سـەردەمی ئێمـە ناتوانیَ ئەم پرسیارە وەلاَم داتەوە. چوونکە هەوالێکی لەم بابەتە نیـە. ئـەو هەر دەتوانیَ بلَیَ: ئەم راستەقینەیە،لە پـاش مالَگوێزتنـەوە، یـانی لـە پـاش ئەفراندنی هونەری، بەلَکەم ببێتە خاوەنی واتایەك. لە بەرچی ئەم بیروبڕوایە بـە رەشبینانـە بناسـێن؟ لـە هەردۆخێکـدا، ئـەم کـارە دژ بـە پێملبـوون و قەناعـەت کردنـە. ئێمـە ئیـدی بڕوایـەکمان نیـە بـەو دەلالەتـە سـاختە و پاختەکراوانـەی کـە نـەریتی ئاسمـانیی قـەدیم و بـە شـوێن ئـەودا نـەریتی عـەقلَخوازی سـەدەی نـۆزدە، دەینایـە بەردەسـت ئینـسان. چـاوی هیـوا و چاوەنوارِیی ئێمـە هـەر لـە ئینـسانە. هـەر روخـسارە خۆلقاوەکـانی ئینـسان دەتوانیَ واتایەك بداتە جیهان.

٧ـ بۆ نووسەر، ئەدەب تەنها بەرپرسبوونەو بەس.

بەم هۆیەوە، داواکاری لایەنگری لە بیروبڕوایەکی رامیاری لە چیرۆکدا پەسند نیـە، تەنانـەت ئەوبیروبڕوایـەی خۆمـان پێمـان راسـت و دروسـتە و لـەژیانی رامیاری خۆماندا لە پێناوی سەرکەوتندا بەربەرەکانـەی بـۆ دەکـەین. ژیـانی رامیـاری بـەردەوام مـەجبوورمان دەکـات دەلالەتگـەلێکی وەکـی دەلالەتـە کۆمەلایەتییـەکان و مێـژوویی و ئاکـاری بـە ناسـراو دابنـێین. بـەلاَم هۆنـەر داواکاری یەکی کەمتر و ـبەرزەفڕینێکی زۆرتریـ هەیـە. بـۆ هونەرمەنـد هـیچ شـتیَ لـە سـەرەتاوە ناسـراو نیـە. لـە پـێش بەرهـەم و دەقـدا، هـیچ شـتێك

هەبوونی نیە: نەمتمانەیەك هەیە و نە بیرۆكەیەك و نەهەوالَیَك. ئەم بۆچوونە، كە چیرۆكنووس لە سەرەتاوە »بابەتیَكی لە بۆ وتن« هەیە و لە پاشـان ئـەم كیَشەیەی بۆ ساز دەبیَ كە »چۆنی دەربڕیَ«، بەگشتی و بـە جاریَـك باتلَـە. چوونكە ئەزقەزا هەر ئەم »چۆن دەربڕینە« و بەچ »چەشـنیَك« بـیَ، بیـچمی نووسەر بوونی ئـەو پیَكـدیَنیَ. ئـەو بیـچمە، لـە هـەر بیـچمیَكی دیكـە تـەم و مژاویتره و، لە پاشـان دەبیَتـە نـاوەرۆكی نادیـاری دەقەكـەی. بـەلَكوو لـە ئاكامدا هەر ئەم ناوەرۆكە نادیارە و ئەم بیـچمە تـەم و مژاوییـەی روخـسار و قـەوارەی دەق، لـە هـەموو شـتیَك زیـاتر بـە گـەلَكی رزگـار بـوون و ئـازادی بخوات“ بەلاَم كەنگیَ؟

پەراویَزەكان“

١ـ خانەقای پارم: رۆمانی ستاندالَ، نووسەری فەرەنسی

٢ــ ئـاخیَوەر: راوی ـ بیَـژەر. ئـەم وشـەیەم بۆیەكـەمجار لـە بـەریَزان رهبـەر مەحموودزادە و خالق یەعقووبی بیست

زەمان و وەسف لە چیرۆکی ئەمڕۆدا

بەبڕوایەك، رەخنەی ئەدەبی زۆر دژوارتـرە لـە ئافرانـدن. بـۆ وێنـە چـیرۆکنووس دەتوانێ متمانەی بە زەین و هۆشی خۆی هەبێ و پـاڵی پێـوەدات. حـەوجێشـی نیە بەوتەقالایانە کەلە هەڵبژاردەکانی هۆشی خۆی حـاڵی بـێ" خوێنـەری سـاناو ئاساییش قناعەت بەوەی دەکات کە بزانێ بڵێی ئەم کتێبە کارتێکردنێکی لـەودا هەبووە؟ خودی ئەو دەگرێتەوە یان نا؟ بڵێی کتێبێکی ئاوای بەدڵ بـێ یـان نـا؟ ئەم کتێبە بۆ ئەو بەکەڵکەیان نا؟

لە حاڵێکدا ئەمە ئەرکی رەخنەگرە کە وەڵـامی گشتی ئـەم پرسـیارانە بداتـەوە: ئەو دەبێ رۆك و راست کەڵکەکانی کتیبەکە دەربڕێ، هۆی گیرۆدەیی خـۆی بـەم کتێبە بڵێ، سەبارەت بەو کتێبە دادوەری رەها و بایەخدار دەربڕێ.

نەریتی بایەخەکان سەلەفییە. ئەم بایەخانە ـ کـە تـاك و تـەرا بەڵگـەی دادوەری دەژمێـردرێن لــە ســەر شــوێنەوارە بایەخــدارەکانی بــاب و بــاپیرانی ئێمــە،

جاروبارەش لە سەر شوێنەوارە زۆر کۆنەکان وەدەرخراون. ئەم بەرهەمانـە، کـە لـە رابـردوودا بـە هـۆی نەسـازان دەگـەڵ بایەخـەکانی زەمـانی خویانـدا تـەرە کرابوون، هەواڵی نوێ، بایەخی نۆی و مەحەك گەلی نوێیان پێشکەشی جیهـانی کردووە و ئێمە لە مرۆشدا، وەکوو دوێنی بە پاڵدانەوە بەوانەوە دەژین. ئەمڕۆش وەکـوو دوێـنێ، سـۆنگەی هـەبوونی دەقـی نـۆی هـەر ئـەو هەواڵـە تازانەیـە وا پێشکەشی خەڵکی جیهانی دەکات. نووسـەرانی ئـەم دەقانـە هێـشتا خۆیـان لـە هـەواڵی خۆیـان بـێ هـەواڵن.ئـەم هەواڵانـە، هـەر لـە داهـاتوودا، بـە یارمـەتی بەرهەمەکانیانەوە دەناسرێنەوە. کۆمەڵگای سبەینێش، بایەخگەلێکی تـازە لـەم دەقانە هەڵدەکرێنێ و دایدەمەزرێنێ. ئەم بایەخانەش لە کاتی خۆیدا کۆنـەو بـێ کەڵگە دەبن. ئەو رۆژەی دیسانەکە باس لە ئـەدەبی نـۆی بکـەن، ئـەم بایەخانـە خەسارە سازو وەیشووم دەبن.

دەیجـا رەخنـە لـە بـارو دۆخـی سـەیرو سـەمەرەۆ لـە بەرەیـەکی دژ بـە نـەریتی ئاسایی و گشتی دایە: ئەو مەجبوورە دەقی هاوسەردەمەکانی خۆی بـە بەڵگـە و مەحـەکێ هەڵـسەنگێنێ کـە دەگـەڵ ئـەم دەقانـەدا دژایـەتییان هەیـە. دەیجـا هونەرمەند مافی خۆیەتی لە رەخنـە بڕەنجـێ، بـەڵام مـافی نیـە ئـەو رەخنەیـە بـە پـیس تینـەتی یـان نازانـایی رەخنـەگر لێکداتـەوە. ئـەوا کـە نووسـەر سـەرقاڵی ئەفراندنی جیهانێکی نۆی و چوواندن و بەراورد کردنێکی نوێیە، دەبێ بـە رەزای ناخەوە بیسەلمێنێ کـە نـەك هـەر مـەحاڵ و نـەگونجاوە، لانـی کـەم دژوارە کـە خۆی بتـوانێ جیهـانی خۆڵقـاوەی دەسـتی خـۆی هەڵـسەنگێنێ و، کارنامەیـەکی راست و ورد لە عەیب و هونەری خۆی پێشکەش بکات.

باشترین شێوازی گونجاوە، شێوازی بەگشتی کردنە، ئەمـەش هـەمان کارێکـە وا رەخنەی زیندوو تێدەکۆشێ بەڕێوەی بەرێ. بە لە بەر چـاو گـرتنی فۆرمـەکان و دەلالەتەکانی ئەوان، بۆ وێنە بە لـە بەرچـاو گـرتنی چـیرۆکی بڵنـدی رۆژئـاوایی،

رەخنە دەتوانێ دەلالەتە گۆنجاوەکانی سبەینێ لە بەر چاو بگرێ و، لـە پاشـان سەبارەت بەو فۆرم و رۆخسارانەی هۆنەرمەندی ئەمرۆیی لە بەر دەسـتی ئەویـدا دادەنێ هەڵسەنگاندنێکی تەقریبی و کاتی دەر ببرِێ.

ئەڵبـەت ئـەم شـێوازە مەترسـی گـەلێکی دەگەڵدایـە" چـوونکە ئـەم شـێوازە گۆرِانکارییەك لە بەر چاو دەگرێ کە چەشنی یاسا پێش بینی کراوەکـان قـەوارە دەگرێ. ئەمە لە دۆخێکدایە کە کاتێ هونەرێکی تازەوەکی سینەما لە گۆرِێدایە، دژواری دووبەرابەر دەبـێ. ئـەم هونـەرە لـە بـەر ئـەوەی خـاوەنی پێـشینەی لـە مێژینە نیە، گشتی کردنەکەی بێ کەڵك دەبێ. بەم هۆیەوە، هەمیشە بێ سـەمەر نیە کە نووسەران، مادام توانای روون کردنەوەیـەکی زیاتریـشیان نـەبێ، لـەباری بیرۆکە و تیئۆرەوە یارمەتی ئەم توێژینەوە بـدەن. چـەندان کـەرِەت، بەرِاسـتی، بایـەخی وەسـف لـە چـیرۆکی نوێـدا، بەتایبـەت لـە دەقـەکانیمنـدا، یـادەوەری کراوەتـەوە. بـاوەکوو ئـەم وەسـفانە، وەکـوو وەسـفی شـتە بـێ جووڵـەوبێ بزوتنەوەکان یان چەند بەشێ لە دیمەنێك، بەگشتی کـارتێکردنی باشـی بەسـەر خوێنەرەوە بووە، رادەربرِینی پسپۆرِان سەبارەت بەم وەسفانە گاڵتەجارِ و گەپ پێدانـە. بـەرِای ئەمانـە، وەسـفکردنەکانی مـن بـیکەڵکـە و ئـاڵۆزە. پێیـان بـێ کەلکەن، لەبەر ئەوەی هیچ پێوەندییەکی راسـتەقینەی دەگـەڵ کـردەوەدا نیـە. دەڵـێن ئـەم وەسـفانە ئـاڵۆزە، چـوونکە خـاوەنی مەبەسـتی مـاقووڵ و دەوری سەرەکی خۆی، یانی نوواندن نیە.

ئەمانـە سـەرنجیان داوەتـە مەبەسـتە خـەیاڵیـەکانی نووسـەران و وتوویانـە: چیرۆکەکانی سەردەم، فیلمە بە ئاوات نەگەیـشتووەکانن و کـامێرا دەبـێ لێـرەدا ژێر باڵی نووسینەوەی شەل بگرێ. لـە لایـەکی دیکـەوە، وێنـەی سـینەمایی، لـە هـەمان یەکـەم نیگـادا و لـە مـاوەی چـەند چـرکەدا، ئەوشـتە ئاشـکرا دەکـات کەئەدەب تێدەکۆشێ لە دە لاپەرِەدا نیشانمانی بدا و لە ئاکامیشدا ناتوانـێ. لـە

لایـەکی دیکـەوە پـاژە زیـادی و بـێکەڵکـەکان لـە هـەمان شـوێنی بـێ سـوود و سـەمەری خۆیانـدا دەمێننـەوە، چـونکە تـۆوی سـێو بـە سـەر عـەرزی ژووردا ناگونجێ هەموو رازاندنەوەکانی شانۆ و دیمەن دابگرێ.

تـەواوی ئـەم رەخنانـە بـەجێ بـوون، چـما بـە هەڵکـەوت دەگـەڵ ئـەم رەخنانـە بایەخی واتای وەسف لـە چـیرۆکی ئـەمڕۆدا لـە بـەر چاو بگیرابایـە. مـەجبوورم جارێکی دیکەش بڵێم بەڕواڵەت لەوە دەچـێ بـە لـە بـەر چاو گـرتنی یاسـاکانی رابردوو سەبارەت بەم توێژینەوە تازانە دادوەری و مەحکومیان دەکەن.

لـە پێـشدا دەبـێ بیـسەلمێنین کـە وەسـف داهێنـانێکی تـازە نیـە، چـیرۆکی نووسـەرانی گـەورەی سـەدەی نـۆزدەی فەڕەنـسی، بەتایبـەت و لـە پـێش هەموویانـەوە چـیرۆکەکانی بـەلزاك، لیپـاولیپی مـاڵ، کـەل و پـەلی ماڵـێ و لیباسهایەکە وا بە دوور و درێژی و بەوردی بـاس کـراون. چـاو بـە سـەر وەسـفی روخـسارەکان و ئـازای ئەندامەکانـدا دەقووچـێنین. بـە ئاشـکرا مەبەسـتی ئـەم وەسـفانە، نوواندنـە و لـەم کـارەدا سـەرکەوتن یاریانـە. لـەوێ زەمانـدا، زۆرجـار مەبەست ئەمەبوو دیمەنێك رەسم کرێ، ئەو چوارچێوە و کادرەی کردەوە لـەودا دەقـەومێ بـاس دەکـرێ و رووالـەتی ئەندامـەکانی پاڵـەوانانی چـیرۆك نیـشان دەدرێ. کێشی ئـەو شـتانەی بـەم چەشـنە و روون و ئاشـکرا رەسـم کـرا بـوون، جیهانێکی بەردەوام و بە متمانەی پێکدێنا. لە پاشان چـیرۆکنووس دەگەڕایـەوە سەر ئەم پێکهاتەیە و کەڵکی لێوەردەگرت. ئەم پێکهاتە، وێڕای ئـەو وێـچوونەی دەگـەڵ جیهـانی »راسـتەقینە«ی هـەبوو، راسـت و درووسـتی رووداوەکـان، زەمانەتی ئەو وتەو کردەوانەی دەکرد کە نووسەر دەیهێنانەوە.

ئـەو سـەرنجەی کـە بـۆ وەسـفی شـوێنەکان، رازاندنـەوەی نـاوەوەی ماڵـەکان، قەوارەی لیباسەکان و ئەو پێناسە کۆمەلایەتی و رۆحییانـەی کـە هـەر کـام لـەم خاڵانـە خـاوەنی بـوو، ئـەم نیـشانانەش حـوزوری ئـەوانی دەسـەلماند و دەکـار

دەکرا، هەروەها فراوان بوونی ئەم پاژە وردانەی کە دەڵێی تاکوو هەتا هەتایە دەکرێ لە خەزێنەی ئەوان تێرو پڕ بخۆینەوە، ئامانج و مەبەستێکی بێج لە سەلماندنی هەبوونی جیهانێ جیا لە جیهانی ئەدەب نەبوو.

چیرۆکنووس بە رووالەت وێنەی لەم جیهانە هەڵدەگرتەوە، چیروکەکەی بە روونووس لە قەڵەم دەدرا و چیرۆکنووس راستەقینەیەکی بۆ دیتران دەگواستەوە" بە چەشنێکی کە دەتووت سەروکاری خوێنەر دەگەڵ رووداوە نووسین، ژیاننامە یان بەڵگەیەکدایە.

شێوازی ژیانی خەڵکی چیرۆك راست هەمان شێوازی ژین و ژیانی مرۆی سەردەم بوو. لە چیرۆکدا تەنانەت جادەی چەندان ساڵ تێپەڕ دەبوو، نەك هەر لە بەشێکەوە بۆ بەشێکی دیکەی کتێب، بەڵکوو زۆرجار لە هەمان یەکەم رێکەوتدا، ئەو ژەنگەی وا نیشانەی کۆنە بوونەو ئەو کۆنەبوون و کاڵبوونەوەی کە بە پێی تێپەڕبوونی رۆژگار دەردەکەوێ، بەسەر روخساری کەل و پەلی هەرە چکۆڵەی ماڵەوە و لە کەمترین هێڵی قەڵافەتدا بە سانایی بەدەر دەکەوت.

بەم پێیە، لە هەمان زەمانەوە ئەم دیمەن و شانۆ رازاندنەوە کۆپی هەڵگرتنەوەیەك لە ژیانی بە شەربوو: هەرکام لە دیوارەکان یا کەل و پەلی ماڵێ هاوتای پاڵەوانێك بوو وا لە هەناوی ئینساندا دەژیا. ئەم هاوتایە، هەژار یا ساماندار، لەچەر یا بە نێوبانگ بوو، بە هەڵکەوتیش دەستەمۆی هەمان چارەنووس و هەمان جەبروزۆرێك بوو کە ئینسان تیایدا یەخسیر بوو.

خوێنەر کە بۆ زانینی داستانی چیرۆك پەلەپەلی بوو، تەنانەت ئیزنی بوو لە سنووری وەسف تێپەڕ بێ: چما ئەم وەسفانە قەوارە و چوارچێوەیەك زیاتر نەبوون و واتای چوارچێوەش چیە بێج لە هەمان نێوەرۆکی چیرۆك. لە دۆخێکدا هەر ئەم خۆینەرە بەپەلەیە چما لە سنووری وەسف لە دەقەکانی ئێمەدا تێپەڕێ، زۆر جار لە پاش تێپەڕبوونی بە پەلەپەل دەگاتە کۆتایی کتێب و لە

نێوەرۆکی دەق بە جارێ دەغافڵێ. لە بەر ئەوەی خوێنەرێکی ئاوا، هەتا ئەو کاتە وای بۆ دەچوو سەروکاری هەر دەگەڵ چوارچێوەیەکدایە کە دەتوانێ لێی تێپەڕ بێ، ئەوا مەجبوور دەبێ بە شوێن نێوەرۆکی قەوارەوە بێ.
هۆی ئەم کارە ئەوەیە کە شوێن و دەوری چیرۆك بە جارێ گۆڕدراوە: تێفکرینی وەسف کاتێ تەواوی چیرۆکی دادەگرت، لە ئاکامدا واتای سەلەفی خۆی پێوە نەدەما. ئەرکی وەسف، ئیدی باسکردن و دەربڕینی تایبەتمەندییەکانی سەرەتای کارنیە.

لەمەوبەر، کاری وەسفکردن روونکردنەوەی بارودۆخی هێڵە سەرەکییەکانی دیمەنێک و لە پاشان روونکردنەوەی توخمەکان و بە تایبەت نیشاندەری ماوەیەک یان بەشێ لەم دیمەنە بوو. لەمڕۆدا، وەسف هەر سەبارەت بە شتە بێ بایەخەکان ئەدوێ، یائەم شتە بێ بایەخانە هەر وەکوو هەن، پێ نیشان ئەدا. لە رابردوودا، وەسف خوازیاری وێنە هەڵگرتنەوە لە راستەقینەبوو. لە مرۆدا، وەسف دەوری داهێنەرانەی خوی دادەسەپێنێ. وەلحاسڵ: لە رابردوودا وەسف شتەکانی نیشان ئەدا. ئێستاش لەوەدەچێ کە وەسف سەرقاڵی دارووخاندن و لە ناوبردنی شتەکانە. دەڵێی پێداگرتنی وەسف بۆ قسە کردن سەبارەت بە شتەکان، مەبەستێکی بێج لەپێک هێنانی ئاڵۆزی و بێ واتاکردنی شتەکان و لە ناوبردنی تەواوی ئەوان نیە.

کەچی لە چیرۆکی ئەمڕودا، وەسفێك کە لە سەر هیچ دەست پێ بکات، کەم نیە. وەسف لە چیرۆکی ئەمڕودا لە سەرەتاوە دیمەنێکی گشتی بە دەستەوە نادات. لەوەدەچێ ئەم وەسفە لە کۆپلەیەکی بیچکۆلانەی بێ کەڵکەوە سەرچاوە دەگرێ، ئەمەش لە هەموو شتێ زیاتر، لە خاڵێك دەچێ.

زیاتریش بەم هۆیەوە وادێتە بەرچاو کە وەسف هەنگاوی بۆخولقاندنی ئەوان هەڵێناوەتەوە کە لە ناکاودا وەسف دەست دەکا بە دژاودژ وێژی، دووپات کردنەوەی دووپات بووەکان ووەرگرتنەوەی مەرجی خۆی و ڕێگەیەکی تازەش دەگرێتەبەر. بەگشتی، بەرەبەرە شتێك وەبەرچاودەکەوێ، ئەم خەیاڵەش سازدەبێ کە ئەم شتە لە زووترین کاتدا روك و راستی و ئاشکرایییەکی زیاتر پەیدا دەکا. بەڵام هێڵەکانی وەسف بەسەر یەکدا کەڵەکە دەبن" قورستر دەبن بۆرەفزی یەکدی قوت دەبنەوە، دەجووڵێنەوە، بە گوێرەیەك کەوێنە، بەرەبەرە سازدەبێ و ساخ دەبێتەوە، بەرگومان دەبێ. هەمدیسان چەند دێڕێ دەخوێنێتەوە و کاتێ وەسف تەواو دەبێ، بۆمان دەردەکەوێ ئەم وەسفە شتێکی لە خۆیەوە جێ نەهێشتووە: لێرەدا، وەسف دەورێکی دوولایەنە دەگێڕێ و ئەو دوولایەنەییە ئەمەیە: هونەرمەند»کاسەیەکی زەریف« ساز دەکات و »دیسانەکە بە عەرزیدا دەکوتێتەوە«. ئەم دەورە دوولایەنەییە لە هەموولایەنەکانی کتێبدا، بە تایبەت لە بینای ئەودا، وەبەر چاو دەکەوێ. هەستی دۆڕاندن و فریو خواردن کە بە هۆی خوێندنەوەی دەقەکانی ئەمڕۆوە سازدەبێ بە سۆنگەی ئەم خاڵەوەیە.دڵەڕاوکەی روك و ڕاستی و وردبینی، کە برێجار لایەنی شێتانە وەخۆدەگرێ » چەمك گەلێکی نەك زۆر شیاوی دیتن(دەستی راست، دەستی چەپ) بژاردنەکان و زانینی ئەندازەی ورد و نیشانە هەندەسییەکان«

ڕێگری بزوتنەوەی جیهان، تاکوو لایەنی هەرە ماددی ئەو، تەنانەت لە ناو بێدەنگی ڕواڵەتی ئەودا، نیە.لێرەدا ئیدی مەبەست شەپۆلانی زەمان نیە، چوونکە بزووتنەوەکانی ئینسان، بە پێچەوانەوە، یانی بە قەوارەیەکی راوێستاوو بەردینەوە لە کاتدا دەنوێندرێ. ئەمە هەمان ماددەیە کە خۆی لە عەینی حاڵدا بەردەوام و بێدەوامە، هەبوونێکی راستەقینە و خەیاڵی، لە روانگەی ئینسانەوە

نامۆو بەردەوام سەرقاڵی خولقاندنی خۆی لە فیکری ئینساندایە. دەیجا تـەواوی بایەخی لاپەڕە وەسفی‌یەکان، یانی پلەی ئینسان لـەم لاپەڕانـەدا ئیـدی حەشـار دراوی ناو ئەو شـتەی وەسـف کراوەنیـە، بـەڵکوو بایـەخ لەهـەمان جووڵانـەوەی وەسفدایە.

بەم پێیە، دەر دەکەوێ ئەم قـسەیەی دەڵـێ: »نووسـەری بـەرەو وێنـەگرتنیـان وێنەی سینەمایی بای دەداتەوە« هەڵەیە. وێنەیەکی تاق و جیـا، وەکـی وەسـف لە بەرهەمەکانی بەلزاکدا، بێج لـە »نووانـدن« کـارێکی دیکـەی لەدەسـت نایـەو، دەڵێـی بـۆ ئـەوە خولقـاوە هـەتا ببێتـە جێگـری وەسـف، ئەمـەش کارێکـە کـە سێنەمای سروشتخواز رووی تێکردووە.

هێزی کێشان »جاذبە«و کـار تێکردنـی ئاشـکرای ئافرانـدنی سـینەمایی بـە سـەر زۆرێـك لـە چیرۆکنووسـانی نوێـدا، دەبـێ لـە شـوێنێکی دیکـەدا لێـی بگـەڕێین. ئەوشـتەی چیرۆکنووسـانی شـەیدای خـۆی کـردووە»عـەینی بـوون«ی کـامێرای سینەما نیە، چیرۆکنووسانی نـوێ شـەیدای هێـزی تواناییـەکانی لایـەنی زەیـنی، یانی خەیاڵیی کامێرا بوون. سـینەما بـۆ چیرۆکنووسـان کەرەسـەیەکی دەربـڕین نیە، بەڵکوو بیانووی توێژینەوەیە. ئەو خاڵەش کە لـە هەمووشـتێ زیـاتر نیگـای ئەوان بەرەو خۆی رادەکێشێ، بە جۆرێکی سروشتی ئەو شتەیە وا لـە دەرەوەی توانـای بازنـەی ئەدەبدایـە: یـانی ئەوەنـدی نـەواری دەنـگ سـەرنجی ئەمانـە رادەکێشێ، وێنە ڕای ناکێشێ. دەنگدانەوەی دەنگی ئینسان، زەنازەنا، شـوێنە دیوناسەکان، مۆسیقا و بە تایبەت توانـا و هـەل و مـەرجی کـارتێکردن بـە سـەر دووهەستی »بینین« و»بیستن«دا پێکەوە. یەکی دیکـەش، چ لـە وێنـەدا و چ لـە دەنگدا، توانای دەربڕینی شتێك هەیە کە بێج لە خولیاو بیرەوەری یـانی خـەیاڵ شتێکی دیکە نیە، بە ڕوواڵەتێکی دەرەکی‌خواز، بە چەشنێك کە کەمتر هەمیـشە جێی چـۆن و بۆچـی بـێ، ئـەو دەنگـەی بینـەر دەیبیـستێ و ئـەو وێنەیـەی ئـەو

دەیبینێ، خاوەنی تایبەتمەندییەکی زۆر گرینگە: دەنگ و وێنە لێرەیە، ئی زەمانی ئێستا کەیە. پچڕ پچڕ بوونی وێنە پێکەوە نووساوەکان، دووپات بوونەوەی دیمەن، وێنەیان شانۆ، دژوازییەکان،ئەو کەسانەش والە وێنەکانی وێنەگرانی ئاماتۆڕدا لە ناکاودا دەبن بە بەرد، هەموو توانا و توندی خۆیان بەم زەمانی ئێستای هەتا هەتاییە دەبەخشن. ئیدی شوناسەی وێنەکان لە ئارادانیە، بەڵکووقسە لە ئاوێتەکردنی ئەوانە. هەر لێرەدایە کە چیرۆکنووسی دەتوانێ بڕێك لە دڵە ڕاوکەکانی نووسین، باوەکوو قەوارە گۆڕدراویش بێ، بدۆزێتەوە.

ئەم ئاوێتەبوونانەی فیلمێکی تازە، ئەم بزوتنەوەی وێنە گەل و دەنگەکان، راستەوخۆ سەرنجی بینەری بی هەواڵ رادەکێشێ. تەنانەت لەوە دەچێ کە لە زۆر لایەنەوە، توانای ئەم دوو بزوتنەوەیە، بێ ئەژمار زیاتر لە کارتێکردن و رنگدانەوەی ئەدەبە، بەڵام دەبێتە هۆی دژە کردەوەیەکی خۆڕاگرانەی توند لە رەخنەی سەلەفدا.

من خودی خۆم توانیومە ئەم خاڵە لە کاتی پێشکەشکردنی فیلمی دووهەمی خۆم »هەمیشە بەهار«دا تاقیکەمەوە.ئەڵبەت دادوەری دوژمنانەی زۆربەی نووسەرانی چاپەمەنییەکان جێگەی هیچ چەشنە سەر سوڕمانێك نیە. بەڵام بڕێ لە رەخنەکان، کە زۆربەیان لە تاریفات کردنەکان زیاتر ئاشکرا کەرەوەی راستیەکانن، سەیرن.بۆ وێنە ئەو خاڵانەی زیاتر و توندتر لە هەمووان وەبەر رەخنە و هێرش کەوتوون بەم چەشنەن: بەر لە هەمووان، نەبوونی سانایی لە یاری کردنیدەورگێڕەکاندا، لە پاشان نەبوونی توانای ناسینەوەی ڕوونی راستەقینە لەو شتەی وازەینییە(بیرەوەری یان وەهم و خەیاڵات). لەپاشان هەبوونی توخمە زۆر شەهوییەکانی شیاوی گۆڕدران بۆ»کارت پۆستاڵ« (بۆ وێنە کارت پۆستاڵە تۆریستییەکانی شاری ئەستەمبووڵ و کارتپۆستاڵە شەهوییەکان بۆ کەسێتی ژنەکانی فیلمەکە).

بەو گوێرەیەی دەیدینن، لە راستیدا ئەم سێ رەخنەیە یەکێك زیاتر نین: چوار چێوە و بناغەی فیلمەکە متمانەی تەواو بۆ راستیی عەینی شتەکان دانانێ. لەم بابەتەوە دووخاڵ سەرنج رادەکێشێ:

یەکەم: ئەستەمبووڵ شارێکی »راستەقینە«یەو لە تەواوەتی فیلمەکەدا هەر ئەم شارە دەبیندرێ.هەروەها کەسێتی ژنی فیلمەکە»ژنێکی راستەقینە«یە.

دووهەم: سەبارەت بە چیرۆکی فیلمەکە:ئەمە روونە کە ئەم داستانە درۆیە، یانی دەورگێڕانی پیاوو دەورگێڕی ژن و تەنانەت سەگەکەش لەو فیلمگرتنەدا نەمردن. ئەو شتەی بینەرانی شەیدای »راستەقینەخوازی« لەم فیلمەدا نارەحەت دەکات، ئەمەیە: ئیدی لەم فیلمەدا تەقالایەك بۆ سەلماندن و باوەڕاندنی هیچ شتێك دەکار ناکرێ. من تەقریبەن وا تایەکی دژ بە ئەم کۆپلەیە دەڵێم: راستەقینە و درۆ و باوەڕاندن کەم و زۆر بوونەتە بابەتی هەموو دەقە نوێیەکان. ئەم دەقانە، لە بری ئەوەی کۆپلەیەکی خەیاڵی لە راستەقینە بن، بەنێوی تێفکرینێك سەبارەت بە راستەقینەیان سەبارەت بە برێك لە راستەقینە، بەربڵاو دەبنەوە. دەقی نوێ لە حەولی ئەوەدانیە بە داواکاری »سەربوردی راستەقینە«، سروشتی مەجبوورەن درۆیینی خۆی حەشار دات. بەو چەشنەی کە ئیمە لەم نووسینە سینەماییەدا، دەوری وا دەبینین وەکوو ئەو دەورەی وەسف لە ئەدبدا بە ئەستۆی گرتووە: وینەیەکی ئاوا لە مپەری باوەڕ پێکردنی ئەو شتەیە وا وێنە دەڵێ. هەروەکوو وەسف لە مپەری دیتنی ئەو شتە بوو کە بۆ خۆی نیشانی ئەدا.

هەر ئەم جوڵانەوە دژوازە»سازکردن و رووخاندن« لە دەکارکردنی زەماندا بەر چاو دەکەوێ. فیلم و چیرۆك لە هەنگاوی یەکەمدا وەکی»تێپەڕ بوونی زەمان« نیشان ئەدرێ. ئەمەش بە پێچەوانەی بۆ نموونە بەرهەمە»بینینییەکان« وەکوو شێوەکاری یان پەیکەرەسازیەی. فیلم وەکوو مۆسیقا، تەنانەت بە چەشنێکی

بڕدراوە خـاوەنی»کـاتی تایبـەت«ە. (ئەڵبـەت مـاوەی خۆێندنـەوەی دەق، بـۆی دەچــێ،لەلاپەڕەیەکەوە بـۆ لاپەڕەیــەکی دیکــەو لەکەسـێکەوە سـەبارەت بــە کەسـێکی دیکــە، زۆر جۆراوجـۆرە و جیــارازی هەیــە). لــە بڕیــدا، هــەروەکی وتوومانە، سینەما هەر خـاوەنی لایـەنێکی ڕێزمانییـە، ئـەویش زەمـانی ئێـستای هــەواڵدەرە. لەهــەر دۆخێکـدا، فـیلم و چـیرۆکی ئـەمڕۆ، لـە پێکهێنـانی کـات و مەودای زەمانی و درێـژی زەمانـدا، کـە پێوەندییـەکیان دەگـەڵ کـات و مـەودا و درێژەی سەعاتی دیوارکۆ یان رۆژ ژمێردانیە، پێکەوە هەڵس و کەوتیان هەیە.

دەوری زەمان کەمێك روون دەکەینەوە:

لـەم سـاڵانەدا چـەند چـەلان دووپاتیـان کردۆتـەوە: زەمـان پاڵـەوانی سـەرەکی چیرۆکی سەردەمە. لـە زەمـانی مارسـێل پڕووسـت و فاکنـەرەوە، گەڕانـەوە بـۆ رابردوو، پچڕپچڕبوونی زەمـان، لـە راسـتیدا، بناغـە لـە هـەمان بینـای چـیرۆك و بیچمی ئەو دەچێ.ئاشکرایە کاری سـینەماش هـەر لـە سـەر ئـەم بناغەیـە پتـەو کراوە: هەر بەرهەمێکی تازەی سینەمایی، تێفکرینێکـە سـەبارەت بـە حـافیزەی ئینسان و گومانەکان و پێداگرتنەکان و کارەساتەکانی ئەو...

لەم بابەتە برێك بەخێرایی تێپەڕبووین، بەزبانێکی دیکە، چما زەمانی لـە تێپـەڕ بـوون بـە ڕاسـتی پاڵـەوانی سـەرەکی زۆرێـك لـە بەرهەمـەکانی سـەرەتایی ئـەم سـەدەیە و ئـەو بەرهەمانـە بـووە کـە کـارتێکردنی ئـەوانی بـە سـەرەوە بـووە، هەروەکی بارودۆخی چیرۆکەکانی سـەدەی رابـردووش هـەر بـەم چەشـنە بـووە، تۆێژینەوە تازەکان، بە پێچەوانەوە، دەڵێی زۆربەیان بینا زەینیەکانی بێ بەش لە زەمان دەهێننە سەر شانۆ. از قەزا هەر بەم هۆیـەوە بەرهەمـە نوێیـەکان، لـە یەکــەم رووبــەڕوو بوونــەوەدا ئــەو هــەمووە نارەحــەتی ســازدەنوێنێ.چــەند نموونەیـەکی دیکـە لـە چـیرۆکەکان و فیلمـەکانی خـۆم دێنمـەوە: رەخنـەگرە

گەورەکان، لەم بابەتـەوە، تەقریبـەن هەمیـشە ئـەم بەرهەمانـەیان خـەراب راڤـە کردووە.

فیلمی»ساڵی رابـردوو لـە مـارین بـاد« بـە سـۆنگەی نێوەکەیـەوە، هـەروەها بـە سـۆنگەی ئـەو بەرهەمانـەوە کـە لـە مەوبـەر ئـالێن ڕێنـە دەرهێنـەریان بووبـوو، بەنێوی دەقێکی بەدەڵی رۆحـی سـەبارەت بـە ئـەوینی ونبـوو، فەرامۆشـی، یـان بیرەوەری لێکدراوە. ئەو پرسیارانەی بو خەڵکی هاتە پێشێ بەم چەشـنە بـوو: ئایا ئەم ژن و پیاوە بەڕاستی لـە مەوبـەر لـە »مـارینبـاد«یەکـدیـیـان دیتبـوو و یەکدییان خۆش ویستبوو؟ ئایا ژنە تەواوەن لە یادی ماوە؟ ئایا هەر بە ڕوواڵـەت وا دەنوێنێ کە لە مەوبەر ئەو کابرا چوانچاکە نامۆیـەی نـەدیتووە؟ یـا خـۆ، نـا، بەڕاستی تەواوی ئەو شتانەی لە نێوانیاندا قـەومابوو لـە یـادی چـۆتەوە؟ دەبـێ ساف و سادە و بـەبێ توێکـوڵ قـسە بکـەین: تـەواوی ئـەم پرسـیارانە بەگـشتی بێواتان. ئەو جیهانـەی کـە هـەمووی فیلمەکـە لـەودا دەقـەومێ، بـە چەشـنێکی روون، جیهانی زەمانی ئێستای بەردەوامە و هەر چەشنە پەنا بردنە بەر حـافیزە تێیدا ناگونجێ. جیهانێکە بەبێ رابردوو کـە هـەر کـاتێکی بـۆ خۆیـەتی و بـەس، بەرە بەرەش دەسڕدریتەوە. ئەم ژن و پیاوە هەر لەو کاتەوە دێنـە نـاو جیهـانی هەبوونەوە کە بۆ یەکەم کەڕەت لە سەر پـەردەی سـینەما وەدیـار دەکـەون: لـە پـێش ئـەوەدا هیـچن و لـە گـەڵکوو فیلمەکـە تـەواو دەبـێ، دیـسانە کـە هیـچن. سەردەمی هەبوونی ئەوان بە قەرا ماوەی فیلمەکەیە.بێج لەو وێنەیەی دەبیندرێ و ئەو قسانەی دەبیستریێ، راستەقینەیەکی دیکە ناتوانێ هەبوونی هەبێ.

بەم پێیـە، مـاوەی دەقـی نـوێ ئەبـەدەن کورتکراوەیـان دا چـۆڕاوی ماوەیـەکی درێژەخایەنتر و »راستەقینەتر« لە ماوە و چیرۆکی سەربوردی وەسفکراو نیە.

بە پێـچەوانە: یـەکێتی رەهـا لـە نێـوان دوو دەورەدا هەیـە. تـەواوی سـەربوردی »مارینباد« نە لە دوو ساڵدا تێپەڕ دەبێ و، نەلە سێ رۆژدا، بـەڵکوو بـەوردی لـە

سەعات ونیوێکدا دەقەومێ. لە کۆتـایی فیلمـدا، ئـەم دوو کەسـەدا پێکدەگـەن و پێکەوە دەڕۆن. دەڵێی ژنە دەیسەلمێنێ کە لە ساڵی پێشودا، لە نێوان ئـەم دوو کەسەدا لە »مارینباد« بـە راسـتی رووداوێـك قـەوماوە. بـەڵام ئێمـە لـە تـەواوی مـاوەی فیلمەکـەدا، وای بـۆ دەچـین کـە ئەزقـەزا لـە سـاڵی رابـردوودایـن و لـە مارینباددا بووین. دەیجا ئەم سەر بوردە ئەویندارانەیە کە بە نێوی رووداوێك لـە رابردوودابـۆ ئێمـە دەگێڕێتـەوە، لـە راسـتیدا لـە بـەر چـاوەکانی ئێمـەدا، هـەر ئالێرەو، هەر ئێستا لە حاڵی روودان و قەوماندایە. چونکە لـە شـوێنێکی دیکـەی مومکیندا هەبوونی نییە، هەر وەکوو وشەی »لەرابردوودا« وشەیەکی بێ واتایە.
بەڵام گریمان رەخنە بگرن: ئەی ئەو دیمەنانەی دیتوومـانن، نۆێنـەری چـین؟ بـە تایبەت درێژەوە بوونی بیچمەکانی شەوانە و رۆژانە و ئەو هەموو لیباس گۆڕینە، لــە ماوەیــەکی ئەوەنــدە کورتــدا، چ مانایــەکی هەیــە؟ ئەمــەش ئاشــکرایە دژوارییەکانی کار ئالێرەدایە. قسەلە سەربەر بڵاوبوونەوەیەکی زەیـنی، رۆحـی و تاکە کەسیدایە،ئەم رووداوانە دەبێ لە زەینی کەسێکدا بقەومێ. بەڵام لە زەیـنی بگێـڕەوەی فیلمـدایان لـە زەیـنی ژنـەدا کـە رۆشـتۆتە خـەوێکی دەسـتکردەوە؟ یاوەکوونا، دەگەڵ گوڕینەوەیەکی هەمیشەیی وێنەکان لە نێوان ئەو دووانەدا، لە زەیـنی هـەر دووکیانـدا پێکـەوە دەقـەومێ؟ بـاش وایـە چارەسـەرێکی دیکـەی بۆبسەلمێنین: هەروەکوو تەنیا زەمانی گرینگ هەمان فیلمەکەیە، تەنیا پاڵەوانی ئەوتۆش »بینەر«ە. تەواوی چیرۆك لە زەینی ئەودایە“ چوونکە ئـەم چـیرۆکە بـە خەیاڵی ئەودا هاتۆتە سەر جیهان.
جارێکی دیکەش دووپاتی دەکەینەوە کە ئەم بەرهەمە شەهادەتدانێك سـەبارەت بە راستەقینەی دەرەوە نیە، بەڵکوو هەر راسـتەقینەی خـودی دەقـە. هـەر بـەم هۆیەوە، نووسەر ناتوانێ دڵ و فیکری فڵان بینـەر، ئاسـوودەبکات کـە لـە پـاش وشەی »کۆتایی« هێـشتا نیگـەرانی چارەنووسـی کەسـێتییـەکانی فیلمەکەیـە و

متمانەی بداتێ. بە وشەی »کۆتـایی« ڕاوەدەر دەکـەوێ کـە لەمـەو بـەدووا هـیچ ڕووداوێك ناقەومێ. تەنیا داهاتوویەکی کـە *دەق* دەتـوانێ بیـسەلمێنی، دووبـارە پێ نیشاندانەوەی فیلمەکەیە“ جارێکی دیکە قەرقەڕەکانی فیلمەکە باوینەوە ناو نوورهاوێژەوە.

بەم پێیە، بێ ڵکەیە خەیاڵ بکەین لە چیرۆکی بڵندی »دڵ پیسی«دا کە دوو ساڵ لە مەوبەر بڵا بووبۆوە، نەریتێکی روون و لایەنێکی راستەقینە هەبووە کەنەریتی کۆپلەکانی کتێبەکە نەبووە. دەڵێی لە بەر خۆشی خاتری خـۆم، سـاڵژمێری بـەر دەستمم هەڵداوەتەوە، هەر وەکوو »بوڕ« لە دەستێك وەرەق بدەن.

بـە پێـچەوانە:چـیرۆك وا میـزان کرابـوو کـە هـەر تێکۆشـانێك بـۆ سـازکردنەوەی زەمـانی رووداوەکـانی دەرەوە، درەنـگ یـا زوو، دەگەیـشتە هەودایـەکی دژواز، یانی بنبەست، دەکرا. ئەڵبەت من ئەم کارەم بۆ مەبەسـتی گەمژانـەی ئـازاردانی ئەندامانی بەڕێزی فەرهەنگستان نەکردووە“ بـەڵکوو هەربـەو هۆیـەوە گـردوومـە کە، لە نیگای منەوە، هیچ نەریتێکی گونجاو لە دەرەوەی کتێبدا هـەبوونی نیەـ ئەم کتێبە گێڕانەوەیەکی ئاوێتە دەگەڵ چیرۆکێکی ساناى لە دەرەوەی کتێبەکە نەبووە،بەڵکوو لێرەشدا، کتێب هەمان رووداني داستانێك بوو کە رسـتەقینـەیـەك بێج لە راستەقینەی داستانی کتێبەکەی نەبوو. ئەم راستەقینەیە بـێج لـە زەیـنی بگێڕوەیـەکی دوورەچـاو»نادیـاری«دا، بـێج لـە خـەیاڵی نووسـەر و خۆێنـەردا نەدەقەوما. ئەم گۆشە نیگایەی ئێستا کەی دەق، چۆن دەتوانێ ئیزن بـدات کـە زەمان، ببێتە پاڵەوانی سەرەکی کتێب یـا فـیلم؟ بڵێـی ئەزقـەزا وەسـفێکی ئـاوا زیاتر سەبارەت بە چیرۆکی سەلەف،بۆ وێنە سەبارەت بە چیرۆکەکانی »بـەڵزاك« راسـت دەرنەیـەت؟ زەمـان لەوێـدا، دەورێکـی هـەبوو، هـەروەها یەکـەم دەوری دەگێڕا: زەمان ئینسانی دروست دەکرد، بکەر و مەحەکی چارەنووس ئـەو بـوو“ چ لە هەستان و فڕین بەرەو کەماڵاتدا و چ لـە داکـشان و کەوتنـە نـاو پیـسایيدا،

زەمان بکەری گۆڕانکاری بووە ئەم گۆڕانکارییەش لە عەینی حاڵدا بارمتەی »وثیقە«ی سەرکەوتنی کۆمەڵگایەکی یەخسیری جیهان و چارەنووسی جەبری سروشتێك دەژمێردرا: سەلماندنی مردنی ئینسان. خەیاڵات و خەون و خولیاکان و رووداوەکان هەر لە چوارچێوەی زەماندا جێگردەبوون: لە دایکبوون، باڵاکردن، لاواز بوون، داکشان و داکەوتن. لە حاڵێکدا لە چیرۆکی ئەمڕودا، دەڵێی زەمان لە بەر تەسکی خۆی بێبەش بووە. زەمان ئیدی رەوان نیە، زەمان ئیدی خۆلقاندنی خۆی لە توانادا نەماوە. بە بێ گۆمان هۆی خەسارەدیتن و دۆڕاندنێك کە لە خوێندنەوەی دەقی ئەمڕۆدا وبەبینینی فیلمدا هەستی پێدەکرێ، هەر ئەمەیە. لە رابردوودا ئەوەندی بابەتی رازی کەرەوە، تەنانەت لە سەربوردە خەم و خورپە هێنەرەکاندا هەبوو، دەقی هەرە جوانی هاوسەردەمانی ئێمە، زەینەکان بەتاڵ و گێژ و وێژ دەکا و جێیان دەهێڵێ و دەڕوا. ئەم دەقانە نەك هەر داواکاری راستەقینەیەك بێج لە راستەقینەی متاڵا یا بینینی فیلم نین، بەڵکوو لەوە دەچێ کە سەرقاڵی رەفزی خۆیانن و بەرەبەرە کەساز و پەرداخ دەبن" دەڵێی لە هەبوونی خۆیان دەکەونە گومانەوە. لێرەدا شوێن و کەش و هەوا زەمان وێران دەکەن، زەمانیش لەکاری شوێن و کەش و هەوادا خەرابکاری دەکا. وەسف دەرجا لێدەدا، تێکەڵ و پێکەڵ و دژوار قسە دەکا، بە دەوری خۆیدا دەخولێتەوە، چرکەکات رەفزەی دەوامە و درێژەدان دەکا.

وەلحاسڵ، ئەوەندی لایەنی زەمان زیاتر لە رادەی چاوەڕوانییە، فەوری بوون و چرکەکات بوون کەمتر لە چاوەڕوانییە" هەر وەکوو نەبوونی دەوامەو درێژەی مەیدان (فەزا)، لە دەست چیرۆك »رزگار دەکا« ئەم وەسفانەی جووڵانەوەکەی هەر چەشنە متمانەیەك سەبارەت بەو شتانەی وەسف کراون، لە نێودەبات، ئەم

پاڵەوانە ناسروشتییە بێ شوناسەیە، ئەو زەمانی ئێستایەی وا وێڕای نووسینەوە بەردەوام لە حاڵی خولقبووندایە، دووپات دەبێتەوە.
دەبێتە دوو بەرابەر، دەگۆڕدری" خۆی ڕەفز دەکاتەوە" بە بێ ئەوەی لە سەر یەك کەڵەکە بێ تاکوو رابردوو سازبکات، یانی چیرۆکێك بە واتای سەلەف وەدیار بخات، هەمووان و هەموویان چ کارێك بێج لە بانگێشتنی خۆێنەر بۆ بەشداریکردن لە جیهانێکی جیاواز دەگەڵ جیهانی ئۆگرو دڵخوازی ئەودانیە. چما جاروبار خوێنەر دەکێشرێتە ئەو شوێنەی کە دەست دەکات بە مەحکووم کردنی بەرهەمەکانی سەردەمی خۆی، یانی ئەو بەرهەمانەی کە راستەو خۆ دەگەڵ ئەودا قسان دەکەن، تەنانەت چما ئەم خۆێنەرە گلەیی هەیە کە بە ئەنقەست حەوایان داوە، لە یاریدا بەشداری‌یان نەداوە،نووسەران سووکایەتییان پێکردووە، هۆی ئەوکارە ئەوەیە کە: خوێنەر پێداگرانە بە شوێن کەرەسەی پێوندی گرتنەوەیە، ئەوپێوندییەی کە ئیتر زۆر لە مێژە بەو پێشنیار ناکرێ.
لە بەر ئەوەی نووسەری ئەمڕۆ خوێنەر سووك و چروك ناکات" بەڵکوو هەو جێی رەهای خۆی بۆ هاوکاری و یارمەتی لەووبەو ڕادەگەیەنێ. ئەم هاوکاری و یارمەتییە دەبێ تێکۆشەرانە و ئاگادارانە و داهێنەرانەبێ. نووسەر ئەمڕۆ داواکاری جیهانێکی تەواو، لیپاولیپ و سەرگێراوی لە خوێنەری خۆی نیە، بەپێچەوانە: نووسەر لە خوێنەری خۆی دەوێ لە داهێنان و ئافراندندا بەشداری بکات، ئەویش سەرقاڵی ئەفراندنی بەرهەم و جیهان بێ. بەم پێیەش، فێربێت کە چۆن ژیانی تایبەتی خۆی بخولقێنێ.

لەراستەقینەخوازییەوە

تا راستەقینە

هەر نووسەرێك خۆی پێ راستەقینەخوازە: هیچ کاتێ هیچ کەسێك داواکاری ئەوە نیە تاسەبار، خەیاڵساز، شێت و شوورە، داوێن پیس‌یان دەغەڵ و مەکربازە. راستەقینە خوازی واتە »ریئالیزم« بیرۆکەیەکی ڕۆك‌وراست نیە کە بەو پێیە توانامان هەبێ تاقمێ نووسەر، دژ بە تاقمێکی دیکە دابنێین. بە پێچەوانەوە ریئالیزم ئاڵایەکە نەك هەموو، لانی کەم، زۆربەی زۆری چیرۆکنووسانی ئەمڕۆ لە ژێریدا وەکۆ بوونەتەوە. بە بێ گۆمان دەبێ لەم خاڵەدا وتەی هەموویان بسەلمێنین. سەرنجی هەموانیان بەرە و جیهانی

راستەقینەیە و هەر کەس بە باشی تێدەکۆشێ تاکوو »راستەقینەیەک« بخولقێنێ.

بەڵام باوەکوو لەژێر ئاڵایەکدا وەکۆ بوونەتەوە، ئامانجیان هیچ هاوبەش نیە، ئەمانە لێرەدا وەکۆبوونەتەوە هەتا یەکدی هەڵدڕن. راستەقینەخوازی ئارمانجێکە و هەر کەسێك لەم خاڵە وەکوو شەمشێرێك دژ بە غەنیمی خۆی کەڵك وەردەگرێ و هەر کەسێك پێیوایە بە تاقی تەنێ هەر خۆی خاوەنی مەرجەکانی راستەقینەخوازیـیە. هەڵبەت هەمیشە هەروا بووە: هەموو قوتابخانەیەکی تازەی ئەدەب هەربەهۆی راستەقینەخوازییەوە لە حەولی کاول کردن و داڕماندنی قوتابخانەی بەر لە خۆیان بوون. وشەی راستەقینەخوازی بنێشتەخۆشەی سەرزاری هەموو شاعیران و نووسەرانی رۆمانسیی بوو کە دژ بە کلاسیکەکان دەجەنگین. ئەم وشەیە لەپاشان بیانووی ناتۆڕالیستەکان دژ بە رۆمانسییەکان بوو. تەنانەت سووریالیستەکان متمانەیان ئەدا کە بناغەی سەرقاڵیی زەینی ئەوان جیهانی راستەقینەیە. دەیجا وشەی راستەقینە خوازیش، وەکوو »ئەقڵ«ی دێکارت بەڕووالەت لە نێوان هەموو نووسەراندا وەکی یەك دابەشکراوە. لێرەشدادەبێ بڵێین هەق بە هەمووانە. چما ئەم نووسەرانە پێکەوە ناحەوێنەوە، بەم سۆنگەوەیە کە هەرکام لە سەر راستەقینەخوازی ، بیروڕای جیاوازی دەگەڵ دیتراندا هەیە. کلاسیکەکان وای بۆچوون کە راستەقینە بیرۆکەیەکی کلاسیکانەیە. رۆماتسییەکان (سۆزخوازەکان) پێیان رۆمانسی »سۆزهێنەر« بوو“ سووریالیستەکان پێیان وەکی بڕوای خۆیان وابوو“ کلوودێل راستەقینەی پێ شوناسەیەکی هەمیشەیی و خودایی بوو“ کامۆ راستەقینەی پێ»پووچ« بوو“ بەبڕوای نووسەرانی بەرپرس راستەقینە

لـە هەمووشـتێ زیـاتر ئابوورییـەو بـەرەو سۆشـیالیزم دەڕوا. هــەر کـەس بەوچەشـنەی کـە جیهـانی دیتـووە وەسـفی دەکـا و هـیچ دوو کەسـێ بـە چەشنێکی نابینن. دەسا، زۆر بە سانایی روون دەبێتەوە لەبەر چی هەمیشە شۆڕشە ئەدەبییەکان بە نێوی راسـتەقینەخوازییەوە سـەرهەڵ ئـەدەن. لـەو کاتەدا کە چەشنی گێڕانەوە »فۆرم« ژیان و دڵتەڕ بوونی سەرەتایی و هێـز و توانا و توندی خۆی لەکیس چوو، کاتێ ئەم فۆڕمە بووە یاسـایەکی گەنـدەڵ و گشتی و بووە داری دەستی ئیفادەفرۆشانی حیرفەیی و، داواکارەکانی هەر بـە پێـی عـادەت یـان تـەوەزلی رێزیـان بـۆ دانـاو، سـەبارەت بـە پێوسـتی و ناپێویـستی ئـەم فۆڕمـە تێفکرینیـان نـەما، سروشـتی ئەمەیـە کـە گەڕانـەوە بەرەو راستەقینە لە بوختـانی یاسـا گەندەڵـەکان و لـە تێکوشـان بۆوفۆڕمـە تازانە پێکدێ کە بتوانن جێگەی خاڵ و یاسا کۆنەکان بگرنەوە. دۆزینـەوەی راستەقینە پێشکەوتنێکی نابێ، چـما رۆخـسارو فۆڕمـە گەنـدەڵ و کۆنـەکان حەوا نەدا. یان دەبێ بخـوازین کـە جیهـان بـە گشتی دۆزراوەتـەوە (کەلـەم دۆخەدا نووسەرانی هەرە بە ئاوەز دەست لە نووسین هەڵدەگرن) یـان دەبـێ بۆ بەرەوەتر بڕۆین.

باس لە سەر »کاری باشتر« نیە“ بەڵکوو باس ئەمەیە: دەبێ لە رێگە نـامۆ و نەناسراوەکاندا برۆینە پێشەوە: لەرێگـە تازەکانـدا، حـەوجێ بـە شـێوازێکی تازەیـە. بـۆی هەیـە رەخنــە بگـرن چـما لــە پـاش ماویـەك، کـەم و زۆر درێژەخایەن، ئەم تێکۆشـانە دەبـێ بگاتـە فۆرمخوازییـەکی تازەکـە خۆشـی بەقـەدرایی فۆرمــەکانی پێـشوو، کۆنـە و هەڵوەشـاوە بـووە، ئـیتر ئاوەهـا هەڵسووڕانێك بۆ دۆزینەوەی فۆرمی تازە چ کەڵکێکی هەیە؟ واتای رەخنـەی

ئەمانە ئەمەیە چما دەبێ بمرین و جێ بدەینە دیتران، ژین و ژیان کەڵکی چیە؟

هونەر ژیانە" لە هونەردا هیشتێك هەرمان و هەتاهەتایی نیە. هونەر بەبێ ئەم ململانێ هەمیشەییە ناتوانێ هەبوونی هەبێ بەڵام ئاڵوگۆڕەکان و شۆڕشە ئەدەبیەکان دەبنە هۆی بووژانەوەی هەتاهەتایی و هەرمانیی هونەر.

مەگەم جیهان ناگۆڕدرێ؟ لەلایەکەوە، جیهان لە دیمەنی رووالەتییەوە ئەو شتەنیە کە سەدساڵ لەمەوبە بوو. ژیانی ماددی ژینی رۆحی و رامیاری و هەروەها رووالەتی شارەکان، ماڵەکان، کۆێرەدێهات و رێگەکان بە چەشنێکی بەرچاو گۆڕاون، لە لایەکی دیکەوە، ئەو ئاگەدارییەی لە بارودۆخی هەناومان و لە دەوروبەری خۆماندا بوومانە »زانیاری و ئاگەداری زانستی، وەکوو زانستی ماددییان زانستە مرۆییەکان) هەروەها یەخسیری ئاڵوگۆڕی گەورەبوون و، بەم هۆیانەوە، پێوەندی زەینی ئێمە دەگەڵ جیهاندا بە جارێ گۆڕدراوە.

ئاڵوگۆڕە بەرچاوەکان »تغییراتعینی« بە یارمەتی پێشکەوتی زانستە ماددییەکان لە ناخ و هەناوی گۆشە نیگا فەلسەفی و رۆحی و ئاکارییەکانی ئێمەدا زۆر قووڵ کارتێکردن و رەنگدانەوەیان دەبێ. دەیجا بێتوو چیرۆك هیچ کارێکی دیکەی بێج لە دووبارە نوواندنی راستەقیینە نەبێ، هەمدیسان ئەوەندە سروشتی نیە کە بناغەی راستەقینەخوازی چیرۆکی هاوتەریب دەگەڵ ئەم گۆڕانکاریانە ئاڵوگۆڕی بە سەردا نەهاتووبێ.

چیروکی سەدەی نۆزدە »کەرەسەو ئامێرێکی شیاو« بۆ راپۆرتدان لە راستەقینەی ئەمرۆ نیە. زۆر سەیرە کە رەخنەگرانی یەکێتی سۆڤیەتی

جاران به متمانه‌یه‌كی زۆرتروزیاتر له ره‌خنه‌گرانی جیهانی سامانپه‌ره‌ست له هه‌ر ده‌رفه‌تێكدا ره‌خنه له چیرۆكی نویٚ ده‌گرن كه بۆچی ده‌یهه‌ویٚ له‌م ئامێره كۆنه دوور كه‌وێته‌وه.به‌بڕوای ئه‌مانه چیرۆكی سه‌ده‌ی نۆزده ئێستاش ده‌توانیٚ كه‌ندو كۆسپه‌كانی جیهانی ئه‌مڕۆیی و ده‌واو ده‌رمانه باوه‌كانی سه‌له‌ف بنێته به‌رده‌ستی جه‌ماوه‌ر.ئه‌ڵێن له دۆخی پێویستدا ده‌توانین باشكردنه‌وه‌یه‌كی گچكه له‌م روخسار و فۆڕمه كۆنه‌دا پێك بێنین. ده‌ڵێی ده‌یانهه‌ویٚ داسێك یاكوتكێك ساخ كه‌نه‌وه. ئێستا كه ئه‌وا باس له ئامێری كاركردن كرا، ده‌با ئه‌وش بڵێم هیچ كه‌س ماشێنی خه‌رمان كوت وه‌ك داسێكی ته‌باكراو له‌به‌رچاو ناگریٚ" به‌ڵكوو به ماشێنێكی ده‌زانن له بۆ حاسڵ وه‌كۆ كردنه‌وه، به‌بیٚ ئه‌وه‌ی پێوه‌ندییه‌كی زۆر كه‌میشی ده‌گه‌ڵ هه‌ڵگرتنی گه‌نمدا هه‌بیٚ.

به‌ڵام بارودۆخه‌كه له‌مه‌ش دژوارتره، هه‌ر وه‌كوو له شوێنێكی دیكه‌دا روونمان كردۆته‌وه، چیرۆك ببڕاببڕ ئامێرو كه‌ره‌سه نیه" چیرۆك له سه‌ره‌تاوه بۆ ئارمانجێكی تایبه‌ت له‌به‌ر چاوناگیریٚ، چیرۆك بۆ پیلان و بیچم و ده‌ربڕینی بڕیٚ بابه‌ت كه له پێشدا له ده‌ره‌وه‌ی خۆیدا هه‌بوونی هه‌بیٚ نانووسریٚ، چیرۆك گێڕانه‌وه‌ی چلۆنایه‌تی و بارودۆخ نیه" چیرۆك تۆێژینه‌وه‌یه‌كه، چیرۆك به شوێن تۆێژینه‌وه‌و دۆزینه‌وه‌ی خۆیدایه. ره‌خنه‌گرانی قوتابخانه‌یی »سه‌ربه ئه‌م و ئه‌و قوتابخانه«، له رۆژئاوا و رۆژهه‌ڵاتدا، وشه‌ی راسته‌قینه خوازی به چه‌شنێك ده‌كار ده‌كه‌ن كه ده‌ڵێی راسته‌قینه له پێش ده‌ست پێكردنی كاری نووسه‌ریدا و »له بۆ هه‌میشه«ساز و ته‌با كراوه. به‌م چه‌شنه، ره‌خنه‌گرانی قۆتابخانه‌یی وای بۆ ده‌چن كه ئیش و ئه‌ركی چیرۆك له دۆزینه‌وه و گێڕانه‌وه‌ی راسته‌قینه‌ی

سـەردەمدایە. بـە بۆچـوونی ئـەم رەخنەگرانـە، راسـتەقینەخوازی هـەوجێی بەمەیە کـە چـیرۆك تـەواوەن راسـتی و راسـتینە لـە بـەر چـاو بگـرێ. دەسـا تایبەتمەندی نووسەر دەبێتە وردبینین لـە کـاتی دیتنـدا و ئاگـەدار بـوون لـە راست بێژیدا »کەم و زۆر بـە دەمڕاسـتی‌یـەوە« بـەبێ لەبـەر چـاوگرتنی ئـەو »ناحەزییـە رەهـا«یـەی کـە راسـتەقینەخوازی سۆشیالیـستی لـە زینـاح و لاڕێیەکانی کاروباری جیمـاعی هەیـە، کـاری ئـەم قوتابخانـە و ئاڕمانجەکـەی دەبێتە گێڕانەوەی زەقی دیمەنـە دژواروڕژدەکـان و »درەبەسـتی تێکـچوونی خوێنەریش نین«. ئەڵبەت رەنجێکی تایبەت ئەدەنە گێرەوکێـشەکانی ژیـانی ماددی و بە تایبەت کەنـدو کۆسـپەکانی بنەماڵـە هـەژارەکان. بـەم چەشـنە، کارخانە و مەزڵگرتن دەکاولاش و زاخەدا زۆر بە ئاسایی »راستەقینە«ترە لە گێرەوکێـــشەی بێکـــاری، ســـامانداری رازاوەیـــە و ململانـــێ و دوژمنایـــەتی راستەقینەتر لە بەختەوەرییە. وەلحاسڵ، دەبێ هەر رەنگ و واتـای دوور لـە جوانیی ژنانە بە جیهانەوە بلکێـنین و لـەم کارەشـدا وەکـی قـەوارەی کـۆنی ئێمیل زۆلا کاربکەین.

بەڵام لەو کاتـەوە کـە بۆمـان دەرکـەوتووە: هـەر کـەس نـەك لـەم جیهانـەدا راســتەقینەی تایبــەتی خــۆی دەبــینێ، بــەڵکوو خــۆی خۆلقێنــەری ئــەم راستەقینەیەشـە، تـەواوی ئـەم قـسانە بـێ نـرخ بـوون. چـیرۆك گێڕانـەوەی رووداوەکان، شایەتمان بوون یان راپـۆرتی زانـستی نیـە هـەتا ئارمانجـەکانی ئاگەدار کردنـەوەی مـرۆ بـێ. چـیرۆك پێکهێنـەری راسـتەقینەیە. چـیرۆك نـە هەواڵی لە توێژینەوەکەی خۆی هەیە و نە دەزانێ کە دەبێ چی بڵێ. چـیرۆك داهێنانـە داهێنـانی جیهـان و ئینـسان" داهێنـانێکی بـەردەوام و گۆمـانێکی هەمیـشەیی. تـەواوەتی ئـەو کەسـانەی وا، سیاسـەت پیـشەبن یـا نـەبن،

چاوەڕوانییەکی بێج لە دووپات کردنەوەی ڕاڤەی شتە ئاشکراو ڕوونەکانیان نیە، یا لە ڕۆحیەی چۆن چۆنیخوازی و بۆچی و چۆن و لە سەرچی دەترسن و لە ئەدەب بەدگومانن. بەسەر منیش هاتووە کە وەکوو دیتران بۆ ماوەیەك ببمە قۆچی قوربانی گومانی ڕاستەقینەخوازی. بۆ وێنە لەو دەورەیەدا کە چیرۆکی »بینەر«م دەنووسی زۆر تێدەکۆشام کە هەڵفڕینی مەلانی زەریا و هەڵچوون و داچوونی شەپۆلان ڕۆكوراست و بەوردی بنووسم. هەر لەوکاتەدا دەرفەت و هەلێك ڕەخساو سەفەرێکی کاتیم بۆ لێوارەکانی زەریای بڕۆتانی کرد. بێج لەوەی بەخۆم دەوت: ئای هەلێکی چەندەباشم بۆ ڕەخساوە، ئێستا دەتوانم بارودۆخەکە لە نێزیکەوەو لە شوێنی خۆیدا بدینم و عەمارو ئارشیوی زەینم جارێکی دیکەش لەم شتە پڕ کەمەوە... بەڵام لە گەڵکوو یەکەم مەلی زەریام بینی، هەڵەی خۆمم بۆ دەرکەوت: لە پێش پێشدا ئەو مەلە زەرياييانەی دەمدیتن پێوەندییەکیان بەو مەلانەوە کە من وەسفم کردبوون، نەبوو مەگەم زۆرکەم و تەم و مژاوی. لە پاشان و بێج لەمانە ئەم کارە بە بڕوای من چ بایەخێکی نەبوو.

تاك هەر ئەو مەلانەلە لای من بایەخیان بوو کە خۆم لە زەینی خۆمدا سەرقاڵیان بووم. بەڵکەم مەلانی زەینی منیش چەشنێك پێوەندییان بە جیهانی دەرەوە و بەڵکەم بە زەریای بڕۆتانیەوە هەبوو. بەڵام ئەم مەلانە قەڵافەتیان ئاڵوگۆڕی بە سەردا هاتبوو و دەتوت مەلانێکی ڕاستەقینەتر بوون" هەر بەم هۆیەوە کە زیاتر »خەیاڵی« بوون. ڕەخنە لە من دەگرن و پێمدەڵێن: »لە ژیاندا ڕووداوەکان بەم چەشنە ناقەومێن« یان: »میوانخانەیەکی وەکوو میوانخانەیەکی کتێب و فیلمی »مارینباد« هەبوونی نیە«" یان دەڵێن: »کردەوەی مێردێکی دڵ پیس وەك کردەوەی پاڵەوانی

کتێبەکەی تۆ»دڵپیسی« نیـە“ یـاخۆ: »رووداوەکـانی پاڵـەوانی فەڕەنـسایی کتێبی »هەمیشە بـەهار لـە تورکیـا« لـە راسـتی ناچـێ.«“ یـان خـۆ دەڵـێن: »نیشانی سپایی ئەو سەربازەی لە کتێبی »لابیڕێنت یان دەهلیزەکـان«دا ون بووە لە شوێنی راستەقینەی خۆیدا نیە«...

جاروبار لەم چەشنە رەخنانە پەست دەبم و حەول ئەدەم وڵامەکانی خۆم لە سەر بناغەی راستەقینە دابنێم. جا بەم سۆنگەیەوە لە هەبوونی زەیـنی ئـەو میوانخانەیە، لە راست بوونی رۆحی و راستەو خۆ، کە وەکـوو راقـە ولێـدوان نیە، یان لەو مێردە نیگەران و سەرقاڵ و یەخسیرەی کە ئاڵوەدای کردەوەی بەرگومانی ژنەکەیەتی، یان لە کردەوەی لـە ڕادەبـەدەر سروشـتی ئەوقـسان دەکـەم. بـەبێ گۆمـان وای بـۆ دەچـم چـیرۆکەکان و فیلمـەکانی مـن لـەم بابەتەشەوە شیاوی بەرگرین. بەڵام من بە باشی هەست دەکەم قسەو وتـەی بنەڕەتی من شتێکی دیکەیە: من کۆپی و لە ڕوو نووسینەوە ناکـەم، بۆخـۆم داهێنەرم و دەخولقێنم! ئاواتی گەورەی فلۆبێڕ، نووسەری گەورەی سەدەی نۆزدەش هەر ئەمە بوو: لە نەبوونەوە هێنانە سەر هەبوون ـ بەوچەشنەی کە هونـەر بتوانـێ بـە تـاقی تـەنێ بـۆ خـۆی لـە سـەر لاقـی خـۆی راوەسـتێ و، مەجبوور نەبێ پاڵ بە شتێکی دیکەوە بدات یان پشت بـە شـتێکی دیکـەوە ببەسـتێ. ئەمڕۆکـە تـەواوی مەبەسـت و ئامـانجی چـیرۆك ئەمەیـە! دەیجـا دەردەکەوێ چیها دوورە کە »راستی نوێن« یان »وەکی نموونە بوون« ببێتە بەڵگەی کاری ئێمە. لە بنەڕەتدا بارودۆخەکە جۆرێکە دەڵێی ناراسـت »یـانی شتێکی بەرگۆمان و بەبێ گۆمان، گریمانەیی و درۆیـین« بۆتـە بەرجەوەنـد و بناغەی گرینگی چیرۆکنووسی ئەمرۆیی. وەسفگەرو پێـدا هەڵوێـژێکی تـازە، پای ناوەتە ژیانی چیرۆکنووسینی خۆیەوە: ئەم وەسـفگۆ و پێیـا هەڵوێـژە

کابرایەك نیە کە بە تەنیا هەر بە سەر ئەوشتانەدا هەڵ بڵێ کە دەیدینێ، ئەو لە عەینی حاڵدا کەسێکە، کە لە دەوروبەری خۆی، شت دەخولقێنێ و شت گەلێك دەبینێ کە بۆ خۆی ئافراندوویەتی.

ئەم پاڵەوانە وەسفگۆیانە لە گەڵکوو لێکچوونێکی کەمیشیان دەگەڵ »کەسایەتی چیرۆك«ەکان پێکهێنا، فەوری دەبنە مرۆیەکی درۆزن یا نەخۆش، تەنانەت بێتوو لەو نووسەرانەش بچن کە چیرۆکی خۆیان دەخولقێنن. لێرەدا دەبێ ئاماژە بۆ چیرۆکەکانی رەیموون کینۆ بکەم کە هەر لەم کەش و هەوایە دایە، لە بەر ئەوەی تانوپۆی ئەم چیرۆکانە زۆر کات چەشنی خەیاڵە و بزووتنەوەی ئەوان هەمیشە بەوردی هەمان بزوتنەوەی خەیاڵە. بەم پێیە، لە راستەقینەخوازی نوێدا، باسێك لە هەڵبژاردنی راستییە گەندەڵەکان و ناسراوەی »ئووریسم« نیە. ئەو پاژانەی چیرۆك دەکاتە »راستی نوێن« سەرنجی چیرۆکی نۆی راناکێشێ، نە لە تەماشاخانەی جیهاندا و نە لە بەستێنی ئەدەبدا. ئەو شتەی سەرنجی چیرۆکنووس رادەکێشێ پاژگەلێکی سەیرو سەمەرەترە: ئەو دەگەڕێتەوە سەر ئەو پاژانەی کە چیرۆکەکەی درۆیین بنوێنێ. ئەمە هەمان شتێکە کە لە پاش ئاڵوگۆڕو داڕزینی زۆر لە نووسراوەکانی ئەواندا دەردەکەوێ. بۆ وێنە: ئەو کاتەی کافکا لە بیرەوەرییەکانی رۆژانەی خۆیدا باسی ئەو شتانە دەکا کە لە گەڕانەکەیدا دیتوویەتی، تاك هەر ئاماژە بەو خاڵانە دەکات کە نەك بایەخدارنین، بەڵکوو لە گۆشە نیگای ئەودا بەبێ واتاشن، بێ واتا راستی ئاساش نیە: لە بەر دێکەوە کە روون نیە بۆچی لە نێوەڕاستی کۆڵاندا حەوا دراوە هەتاکوو کردەوەی سەرسووڕهێنەر و نائاسایی رێبوارێك. ئەمانەش هەردووکیان کارهایەکی ناتەواو و نەزانانەن و وەڵام دەرەوەی کردەوە و

کارێکی هەرەکەم یان مەبەستێکی روون نین. بە هەڵکەوت هەر شتێك کەش و هەوایەکی سروشتی و ئاسایی نەبێ، لە گوێچکەی چیرۆکنووسدا دەنگەدانەوەیەکی باشتر و ساختری هەیە: شتە گچکە و کەمبایەخەکان، ئەو شتانەی جیاواز لە بەستێنی کەڵك وەرگرتنن، کاتەڕاوەستاوەکان، وتەیەکی پچڕپچڕ و جیا لە یاسای رستە و کۆپلە یان وتووێژی ئاڵۆز و شێواو و تێکەڵ و پێکەڵ سەرنج راکێشەرترن.

بڵێی ئەمە هەمان ئەوشتە بێ کە »پووچی«ی پێدەڵێن؟ نەخێر! لەبەر ئەوەی هەمووی ئەمانە لە شوێنێکی دیکە، شتگەلێکی تەواوەن ماقووڵ و ئاشکرا و ئاسایین و خاوەنی تازەیین و، حوزوری بێسۆنگە و بە بێ هۆی خۆیان دەسەلمێنن.ئەمانە شتەکانن، ئەمە و هیچی دیکە.بەڵام مەترسییەکی دیکە هەڕەشە لەنووسەر دەکات: پووچ بینین، فەلسەفەی مێتافیزیك »لەولای سروشتەوە« بە زەیندا تێپەڕ دەکات و بەزەیندا دێنێ. بێ هۆبوون و بێسۆنگەیی و بۆشایی ئەو جیهانانەی لەو پەڕی زەویدان و لەوپەڕی سروشتدان بە توندی دەئاخننە زەینی ئێمەوە.

سەر بوردی رەنجباری کافکا لەم بەستێنەدا باشترین نموونەیە. ئەم نووسەرە راستەقینەخوازە »بەم واتا نوێیەی کە تێدەکۆشم راڤەی کەم: خولقێنەری جیهانێکی ماددی بە حوزوورێکی خەیاڵی و خولیاییەوە«، هەروەها کەسێکە کە زیاتر لە دیتران بە دەست موریدان و راڤەکارانی خۆیەوە لیپاولیپ لە واتاو مەعنا، ئەویش مەعنای قووڵ کراوە. ئەو زۆر زوو لە گۆشەنیگای خوێنەرانیدا بووبە کابرایەك کە بەرووالەت لە شتەکانی ئەم جیهانە قسان دەکا هەتاکوو هەبوونی تەم و مژاوی ئەوپەڕاییەکی نادیار پێنیشان بدات. بۆوێنە مەراقەکان و کەندوکۆسپ و تەگەرەکانی

ئەندازیارێکی درۆیینی دەست هەڵنەگر لە نێو خەلقی گوندێکدا باس بکات: چیرۆکەکەی یان بڵێین حیکایەتەکەی تام و چێژێکی نیە، چوونکە هەر دێهەویّ ئێمە دەگەڵ ژیانی دوورونێزیکی کۆشکێکی ئاوێتەی نەهێنیدا دیوناس بکات. ئەو کاتەی نووسەر، ژوورەکان، پاپلیکانەکان و دەهلیزەکان پیّ نیشانی خوێنەر ئەدات کە ژووزێف.ك لە ناو ئەمانەدا بە شوێن عەدالەت و یەکسانیدا دەگەڕیّ، دەڵێی هەر دەیهەویّ لە سەر چەمکی ئایینی رەحمەتی خودایی لە تەکماندا قسان بکات و" شتەکانی دیکە هەموان بە پێی پێویستی ئەم مەبەستە و سەبارەت بەم ئەندێشە و تێفکرینە وەسف دەکرێن.

لەم دۆخەدا، چیرۆکەکانی کافکا نەزیلەیەك زیاتر نین" دەسا داستانەکانی ئەو نەك هەر داخوازی لێکدانەوەن، بەڵکوو ئاکامی لێکدانەوەکە دارمانـدن و کاول کردنی ئەو جیهانە بەر هەستەیە کە هەمان تانوپۆی چیرۆکەکانی ئەوە. بێج لەمانەش، ئەدەب هەمیشە و بەوردی دەبێتە قسەکردن لە شتەکانی دیکە. دوو جیهانمان دەبیّ: جیهانێکی کە هەیە و جیهانی راستەقینە. جیهانێکی کە هەیە شیاو و قابیلی بینین و جیهانی راستەقینە دەبێتە تەنیا جیهانی گرینگ و ئەوتۆ و لەم بەینەدا، چیرۆکنووس لە دەوری شەفاعەتخواز و نێوبژیکەرەوەدا قوت دەبێتەوە: چیرۆکنووس بە وەسفی درۆیینی دیمەنە بیّکەڵکە و بیّ بایەخەکان، »راستەقینە«ی پشت شتەکان ئاشکرا دەکات. لە حاڵێکدا وانیە. خوێنەر دەبیّ بەبیّ ڕابیّ و لەم چەشنە راڤانە ئەگادار نەبیّ. خوێنەرێکی ئاوا پێمل دەبیّ کە کافکا راستەقینەی رەهای شتەکان وەسف دەکات. دونیای شیاوی دیتنی چیرۆکەکانی ئەو، هەمان دۆنیای راستەقینەی ئەوە، ئەوشتەش وا نەهێنی یە، »چما نەهێنی

بـووبیٚ« لـە هەمبـەری ئـاشـکـرایـی و روكوڕاسـتی شـتەكان و جووڵانـەوەی ئەندامەكانی ئینسان و وتەكانی ئەودا، بەبیٚ قەدر و قیمەت و بیٚبایـەخ دیٚتـە بەرنەزەر.

كارتیٚكردن و رەنگدانەوەی گومانكردن »هالوسیناسیۆن« لەبەر ئاشـكرابوون و روك و راستی لە رادەبەدەری شتەكانە، نەك لەبەر شەپۆلان و تەم و مژاوی بوونی هەڵم و موخارەكان. لە راستیدا، هیچ شتیٚ خەیاڵیتر و گومانسازتر لە روك و راستینیە. بەڵكەم پلیكانەكانی كافكا بگەنـە شـویٚنیٚكی دیكـە، بـەڵام ئـەم پلیكانانــە هــەبوونیان هەیــە، دەشــكریٚ پلیكــان بــە پلیكــان و ویٚــڕای لیٚكۆڵینەوە لە پاژەكانی نەردە ومحەجەرییەكان، تەماشایان بكەین. رەنگبیٚ لە پشت دیوارە بۆرەكانی ئەودا شتیٚك حەشار درابیٚ، بـەڵام زەیـنی ئینـسان بـەرەو لای ئـەوان، بـەرە و تویٚـژی قەڵـشیو رەنگـی ئـەوان و قەڵیـشتی ئـەو دیوارانە سەیر دەكا و رادەویٚستیٚ. تەنانەت ئەو شـتەی وا قارەمـانی چـیرۆك بە شـویٚن ئـەودا دەگـەڕیٚ، لـە هەمبـەری بـە شـویٚندا گـەڕانی پیٚداگرانـە، لـە هەمبەری ریٚگەكان و جووڵانەوەكانی ئەودا كە تەنیا شتی بەرهەست و تـەنیا راسـتەقینەی بەراسـتین، ون دەبـن. لـە تـەواوەتی ئـەو دەقـەدا، پیٚوەنـدی ئینـسان دەگـەڵ جیهانـدا راسـتەوخۆ و بـەبیٚ نیٚوبـژی دیترانـە، نەهیٚمایـەكی تیٚدایە و نەنیـشانەیەك! شـیٚوازی كـاری واتاقووڵـەكانی میٚتـافیزیكی، راسـت وەكـوو واتـا رامیارییــەكان، رۆحـی و ئاكارییـە.سـەلماندن وهەڵبـژاردنی واتـا دیوناسەكان بۆ دەربڕین، راست بە پیٚچەوانەی چاوەڕوانی و مەبەستی گشتی ئەدەبە. هەرە ئاقڵانە و »لە عەینی حاڵدا هەرە راست و پسپۆڕانە«تـرین كـار ئەمەیە كە لەمڕۆدا بە خەیاڵی واتاكانی داهاتوو نەبین، یانی ئەو واتایانـەی وا لە داهاتوودا بە یارمەتی چیرۆك دیٚتە نیٚو جیهانی هەبوونەوە. بیـست سـاڵیٚك

دەبێ کە ئێمە شاهیدی کاری موریدانی کافکاین، لە بەرهەمی ئەم موریدە داواکارانەدا هیچ شتی بیج لە لاسایی کردنەوەی ناوەرۆکی فەلسەفی کاری »مامۆستا« هەبوونی نیە. ئەم داواکارانە، راستەقینەخوازی مورادەکەی خۆیان لە یاد بردۆتەوە.

دەمێنێتەوە هەمان واتای راستە و خۆی شتەکان: واتای وەسفکردن، پاژبەپاژ و هەمیشەلە هەمبەری چۆن و بۆچیدا. واتایەکی ئاوا لەم بەری چیرۆك و رووداوەی بەر هەمەکەدایە، هەر وەکوو واتا قوولەکان لەو بەری کتێبەکەدان. لەمەوبەدووا، رەنجی تۆێژینەوە و تەقالای خولقاندن و ئافراندن خەرجی ئەم واتا راستەو خۆ و بێواسیتەیە دەکرێ. لەبەر ئەوەی ناتوانین ئەم بەرپرسیایەتییە لە بەر چاو نەگرین، مەگەم ببینە شایەتمانی سەرکەوتن و سەرکەوتوویی رووداوە و داستانی چیرۆك، یا تەنانەت ببینە بینەری وەسەرکەوتنی چیرۆك. ————————

»فەلسەفەی ئەوپەڕی جیهانی }مێتافیزیك{« بۆشایی خۆش دەوێ و، وەکوو دووکەڵی ناو قۆڵەکوورە، دەچێتە ناویەوە" لەبەر ئەوەی لە ئەمبەری واتای بەبێ نێوبژی شتەکان، سەروکارمان دەگەڵ »پووچی«دا دەبێ.

»پووچی« لە باری تیئۆرەی ئەدەبەوە، لە جێگەو شوێنی هیچدایە، بەڵام لە کردەوەدا، لە رێگەی دۆزینەوەی ناسینەوەییەوە، رێنوێنی جیهانێکی بەرزترمان دەکات. شیکردنەوەی بێنیهایەتی واتا، کۆیەك و یەکیەتی یەکی تازە دادەمەزرینێ، کە بە هەمان ئەندازە مەترسی هێنەر و بەبێ کەڵکەیە. لەم بەردا، چ شتێ بێج لە هەرا و هوریای وشەکان نامێنێتەوە. بەڵام لایەنە جیاوازەکانی واتای زبان، کە لە سەرەوە ئاماژەمان پێکرد، خاوەنی

پێوەندی هەمبەری بێ ئەژمار و لە ڕادەبەدەرن. گومان بۆی دەچێ راستەقینەخوازی نۆی برێك لەم هەمبەرە تیئۆرەییانە تێكبدات و كاولی كات. ژینی ئەمرۆیی و زانستی نوێ دووربوونەوە لە جیاوازییە توندە مەڕامییەكانی زۆر شتانی، كە بەرهەمی عەقڵخوازی »راسیۆنالیزم« سەدەی رابردوون، شیاوی چارەسەربوون كردووە. تەبعەن چیرۆكیش كە وەكی هەر هونەرێكی دیكە داواكاری سەرقافڵەیی نەریتی ئەندێشەكانەو نەك پاشڕۆی ئەوان- هەر لە ئێستاوە ئەم لایەنە جیاوازانە جووتگەلی دیكە و وشەگەلێكی دژواز پێكەوە دەلكێنێ: ئەم ئاوێتە بووانە روخسار و فۆڕم و ناوەرۆك و عەینیەن و زەینیەت، واتا، پووچی، بینا، وێرانبوون، بیرگە، دۆخ و خەیاڵ و راستەقینە و... شتی دیكەن.

له راستی توندڕۆوە هەتا چەپی توندڕۆ هەمووان دووپاتی دەكەنەوە كە هونەری نوێ ناساخە، لاڕێیە، رەش و زایە و دژی ئینسانییە. بەڵام ساخبوونی دڵخوای ئەم چەشنە دادوەرانە یانی دەواودەرمانكراوی دژ بە میكرۆب، یانی چاو قووچاندن و نەدیتن" ساخ و سلامەتی دڵخوازی ئەمانە ساخ و سلامەتی مەرگ و مردنە. ئینسان هەمیشە سەبارەت بە ئامێرو كەرەسەی رابردوو لاڕێیە: چیمەنتۆ سەبارەت بە بەرد، سۆشیالیزم سەبارەت بە حوكماتی كەمایەتی و تاك، پرووست سەبارەت بە بەلزاك، پێك هێنانی ژیانی نوێ بۆ بەختەوەری مرۆكارێكی دژبە بەشەرییەت نیە. ئەم ژین و ژیانە تازەیە رەش نایەتە بەر نەزەر، مەگەم هەمیشە لە دووری رەنگە كۆنەكاندا بگریین و بە تەمای بینینی جوانییە تازەكان كە رۆشن كەرەوەی ئەوشتەن، نەبین. ئەو شتەی كە هونەری ئەمرۆیی بۆ خوێنەر و بینەری پێشنیار دەكات، لە هەر دۆخێكدا چەشنێك ژین و ژیان لە جیهانی ئێستادا،

بەشداری کردنیش لە ئافراندنی هەمیشەیی جیهانی سبەینێیە. چیرۆکی نوێ، بۆ سەرکەوتن لەم کارەدا، لە خوێنەرانی خۆی دەخوازێ دیسانەکەش بڕوا بە هێزوتوانای ئەدەب بکەن، لە چیرۆکنووسانیشی دەوێ ئیدی شەرمەزاری ئەوەنەبن کە سەرقاڵی ئەدەبی رەهان. ئەو بیرو بڕوایەی وا سەبارەت بە چیرۆکی نوێ باوە- ئەم بڕوایەش لەو کاتەوە باو بووە کە وتار گەلێکی زۆر تەرخانی ئەو چیرۆکانە کراون- بە پێی ئەو بڕوایە دەڵێن: چیرۆکی نوێش، تازەخوازییەکە، ئەمەش دەڕوا! لەگەڵکوو بڕێك لەم قسە وردبینەوە، بە دوو هۆوە سەرسووڕهێنەرە. تەنانەت چما بشکرێ فڵانەشێوازی نووسین یا بێهمان دارشتنی نووسین بە نوێخوازی بچوێنین (لە راستیدا هەمیشە تاقمێکی لاسایی کەرەوە زووتر لە دیتران سەر لە کاران دەردێنن و لاسایی روخسار و فۆرمە تازەکان دەکەنەوە. ئەم لاسایی کەرانە پێویستی کاری خۆیان هەست ناکەن و تەنانەت لە رەنگدانەوەکەشی شتێك حاڵی نین. ئەمانە سەرەندەری ئەوە ناکەن لاسایی کردنەوەش پێویستی بە تەقالا هەیە.) چیرۆکی نوێ، لە خەرابترین واتای خۆیشیدا، دیسانەکەش بزاوێکە لە داهێنانی نوێ خوازیدا. تایبەتمەندی بزاڤەنوێ خوازەکان ئەمەیە کە وردە وردە تێدا دەچن هەتاکوو کات بە کات جێ و شوێنی خۆیان بدەنە نوێخوازییەکی دیکە. ئەزقەزا تەواوەتی قسەی چیرۆکی نوێش هەر ئەمەیە: روخسار و فۆرمەکانی دەربڕین کۆن دەبن.

وتەگەلێك وەکوو »کۆن بوونی تازەکان« و »سەرکوت کردنی هونەرمەندانی شۆڕشی وسەربەخۆ«، »گەڕانەوە بۆ نەریتی ساخ« قۆرپیاتێکی دیکەش، لە رێزەی ئەو کردەوە گەمژانە و کۆنانەن کە هەمیشەیی و بەبێ هیوایانە لە حەولی سەلماندنی ئەوەدان: »لە راستیدا هیچ شتێ ناگۆڕدرێ«، یا »ببڕابڕ

لە جیهاندا شتێکی تازە ناقەومێ«. کەچی لە راستیدا هەموو شتێ هەر لە ئاڵوگۆڕدایە و هەمیشە خەریکە کارێکی تازە دەقەومێ.
رەخنەی سەلەفی تەنانەت دەیهەوێ بۆ خوێنەران بسەلمێنێ تەنیا تەکنیکی تازە ئەوەیە ببنە گێرۆدەی »چیرۆکی هەمیشەیی«، یان سەرقاڵی راستکردنەوەی تایبەتمەندی پاڵەوانی چیرۆکی بەلێزاك ئاسابن و بیچم و پیلانی زەمانی و بەشەردۆستی‌یەکی بەرزتر وەدەرخەن.
دەکرێ لە راستیدا رۆژێکی ئاوا بگاتێ و تەنانەت زووتریش بگاتێ“ بەڵام ئەو رۆژە کاتێ دەگاتێ کە چیرۆکی نوێ سەرقاڵی کارێکی بێج لە ئەدەب ببێ: چ ئەوکارە شیکردنەوەی رۆح »دەروون« بێ یان خزمەت کردن بە ئایین، یان پێشکەشکردنی راستەقینەی سۆشیالیستی، جیاوازی نیە. ئەم خاڵە لە نیگاو بۆچوونی داهێنەرانی چیرۆکی نوێ وە نیشانەی ئەوە دەبێ کە »چیرۆکی نوێ«یەکی تازە خەریکە دەست پێدەکا. لەوکاتەدا هێشتا ناتوانرێ بۆترێ ئەم چیرۆکە تازەیە بێج لە خزمەتی ئەدەب، چی دیکە دەتوانێ بکات.
»فەلسەفەی ئەوپەڕی جیهانی مێتافیزیك« بۆشایی خۆش دەوێ و، وەکوو دووکەڵی ناو قۆڵەکوورە، دەچێتە ناویەوە“ لەبەر ئەوەی لە ئەمبەری واتای بەبێ نێوبژی شتەکان، سەروکارمان دەگەڵ »پووچی«دا دەبێ.
»پووچی« لە باری تیئورەی ئەدەبەوە، لە جێگەو شوێنی هیچدایە، بەڵام لە کردەوەدا، لە رێگەی دۆزینەوەی ناسینەوەیی‌یەوە، رێنوێنی جیهانێکی بەرزترمان دەکات. شکردنەوەی بێنیهایەتی واتا، کۆیەك و یەکیەتی یەکی تازە دادەمەزرینێ، کە بە هەمان ئەندازە مەترسی هێنەر و بەبێ کەڵکەیە. لەم بەردا، چ شتێ بێج لە هەرا و هوریای وشەکان نامێنێتەوە. بەڵام لایەنە

جیاوازەکـانی واتـای زبـان، کـه لـه سـەرەوە ئاماژەمـان پێکـرد، خـاوەنی پێوەنـدی هەمبـەری بـێ ئـەژمار و لـه ڕادەبـەدەرن. گۆمـان بـۆی دەچـێ راستەقینەخوازی نـۆی برێـك لـەم هەمبـەرە تیئورەییانـە تێکبـدات و کـاولی کـات. ژیـنی ئـەمڕۆیی و زانـستی نـوێ دووربوونـەوە لـه جیاوازییـە تووندە مەڕامییەکانی زۆر شتانی، که بەرهەمی عەقڵخوازی »راسیۆناڵیزم« سـەدەی رابردوون، شیاوی چارەسەربوون کردووە. تەبعە چـیرۆکیش کـه وەکـی هـەر هونەرێکی دیکە خوازیاری سەرقافڵەیی نەریتی ئەندێشەکانەو نـەك پاشـڕۆی ئەوان. هەر له ئێستاوە ئەم لایەنە جیاوازانە جووتگەلی دیکە و وشـەگەلێکی دژواز پێکەوە دەلکێنێ: ئـەم ئاوێتـە بووانـە روخـسار و فـۆرم و نـاوەرۆك و عهینیەم و زەینیەت، واتا، پووچی، بینا، وێرانبوون، حافیزە، دۆخ و خـەیاڵ و راستەقینە و... شتی دیکەن.

له راستی توندڕۆوە هەتا چـەپی تونـدڕۆ هـەمووان دووپـاتی دەکەینـەوە کـه هونـەری نـوێ ناسـاخە، لاڕێیـە، رەش زایـە و دژی ئینـسانییـە. بـەڵام سـاخبوونی دڵخـوای ئـەم چەشـنە دادوەرانـە یـانی دەواودەرمـانکراوی دژ میکرۆب، یانی چاو قووچاندن و نـەدیتن" سـاخ و سـڵامەتی دڵخـوازی ئەمانـە سـاخ و سـڵامەتی مـەرگ و مردنـە. ئینـسان هەمیـشە سـەبارەت بـە ئـامێرو کەرەسـەی رابـردوو لاڕێیـە: چـیمەنتۆ سـەبارەت بـە بـەرد، سۆشـیالیزم سەبارەت بـە حوکمـاتی کەمایـەتی و تـاك، پڕووسـت سـەبارەت بـە بـەلزاك، پێکهێنانی ژیانی نوێ بۆ بەختەوەری مرۆکارێکی دژبە بەشەرییەت نیە. ئـەم ژین و ژیانە تازەیە رەش نایەتە بەر نەزەر، مەگەم هەمیشە له دووری رەنگە کۆنەکاندا بگریین و به تەمای بیننی جوانییە تازەکـان کـه رۆشـن کـەرەوەی ئەوشتەن، نەبین. ئـەو شـتەی کـه هونـەری ئـەمڕۆیی بـۆ خوێنـەر و بینـەری

پێشنیار دەکات، لە هەر دۆخێکدا چەشنێك ژین و ژیان لە جیهانی ئێستادا، بەشداری کردنیش لە ئافراندنی هەمیشەیی جیهانی سبەینێیە. چیرۆکی وێ، بۆ سەرکەوتن لەم کارەدا، لە خوێنەرانی خۆی دەخوازێ دیسانەکەش بڕوا بە هێزوتوانای ئەدەب بکەن، لە چیرۆکنووسانیشی دەوێ ئیدی شەرمەزاری ئەوەنەبن کە سەرقاڵی ئەدەبی رەهان. ئەو بیرو بڕوایەی وا سەبارەتبە چیرۆکی نوێ باوە- ئەم بڕوایەش لەو کاتەوە باو بووە کە وتار گەلێکی زۆر تەرخانی ئەو چیرۆکانە کراون- بە پێی ئەو بڕوایە دەڵێن: چیرۆکی نوێش، تازەخوازییەکە، ئەمەش دەڕوا! لەگەڵکوو بڕێك لەم قسە وردبینەوە، بە دوو هۆوە سەرسوورهێنەرە. تەنانەت چما بشکرێ فلانەشێوازی نووسین یا بێهمان دارشتنی نووسین بە تازەخوازی بچوێنین (لە راستیدا هەمیشە تاقمێکی لاسایی کەرەوە زووتر لە دیتران سەر لە کاران دەردێنن و لاسایی روخسار و فۆڕمە تازەکان دەکەنەوە. ئەم لاسایی کەرانە پێویستی کاری خۆیان هەست ناکەن و تەنانەت لە رەنگدانەوەکەشی شتێك حاڵی نین. ئەمانە سەرەندەری ئەوە ناکەن لاسایی کردنەوەش پێویستی بە تەقالا هەیە.) چیرۆکی نوێ، لە خەرابترین واتای واتای خۆیشیدا، دیسانەکەش بزاوێکە لە داهێنانی نوێ خوازیدا. تایبەتمەندی بزاڤەتازە خوازەکان ئەمەیە کە وردە وردە تێدا دەچن هەتاکوو کات بە کات جێ و شوێنی خۆیان بدەنە تازەخوازییەکی دیکە. ئەزقەزا تەواوەتی قسەی چیرۆکی نوێش هەر ئەمەیە: روخسار و فۆڕمەکانی دەربڕین کۆن دەبن.

وتەگەلێك وەکوو »کۆن بوونی تازەکان« و »سەرکوت کردنی هونەرمەندانی شۆڕشی وسەربەخۆ«، »گەڕانەوە بۆ نەریتی ساخ« قۆڕیاتێکی دیکەش، لە رێزەی ئەو کردەوە گەمژانە و کۆنانەن مە هەمیشەیی و بەبێ هیوایانە لە

حەولی سەلماندنی ئەوەدان: »لە راستیدا هیچ شتێ ناگۆڕدرێ«، یا »بڕابڕ لە جیهاندا شتێکی تازە ناقەومێ«. کەچی لە راستیدا هەموو شتێ هەر لە ئاڵوگۆڕدایە و هەمیشە خەریکە کارێکی تازە دەقەومێ.

رەخنەی سەلەفی تەنانەت دەیهەوێ بۆ خوێنەران بسەلمێنێ تەنیا تەکنیکی تازە ئەوەیە ببنە گێرۆدەی »چیرۆکی هەمیشەیی«، یان سەرقاڵی راستکردنەوەی تایبەتمەندی پاڵەوانی چیرۆکی بەلژاك ئاسابن و بیچم و پیلانی زەمانی و بەشەردۆستی‌یەکی بەرزتر وەدەرخەن.

دەکرێ لە راستیدا رۆژێکی ئاوا بگاتێ و تەنانەت زووتریش بگاتێ" بەڵام ئەو رۆژە کاتێ دەگاتێ کە چیرۆکی نوێ سەرقاڵی کارێکی بێج لە ئەدەب ببێ: چا ئەوکارە شیکردنەوەی رۆح بێ یان خزمەت کردن بە ئایین، یان پێشکەشکردنی راستەقینەی سۆشیالیستی، جیاوازی نیە. ئەم خاڵە لە نیگاو بۆچوونی داهێنەرانی چیرۆکی نوێ وە نیشانەی ئەوە دەبێ کە »چیرۆکی نوێ«یەکی تازە خەریکە دەست پێدەکا. لەوکاتەدا هێشتا ناتوانرێ بۆترێ ئەم چیرۆکە تازەیە لە خزمەتی ئەدەب، چی دیکە دەتوانێ بکات.

داهاتوویەك بۆ رۆمان

لە یەکەم نیگادا، زۆر چاوەنواڕییەکی دوورەکەرۆژێك ـ بۆ وێنە هەرلەم سەردەم و زەمانەی خۆماندا ـ بینەری سەرهەڵدانی چەشنێکی تەواوەن نوێی ئەدەب بین. ئەو تێکوشانە جۆراوجۆرانەی لەم سی ساڵەی دواییدا بۆ کۆتایی پێدانی کۆنەیی و چەندیات بوونەوەی ئەدەبی چیرۆکی کراوە، لەباشترین دۆخی خۆیدا هەر توانای ئافراندنی برێ بەرهەمی بڵاوبڵاوی بووە و زۆر دەیبیستین وا هیچکام لەم بەرهەمانە ـ بەپێچەوانەی ئەو هەموو

سـەرنجەی رایکێـشاوە ــ بـە قـەرایی رۆمانـە بۆرژواییـەکان پێـشوازی گـشتی لێنەکراوە. لە راسـتیدا، هێـشتاکەش تـاك هـەمان بۆچـوونێکـە (بـەلزاك) لـە رۆمانی بوو، باوە و برەوی هەیە. یان بۆ چوونی خاتوو »لافیت«رۆماننووسی فەرنسی ١٨٥٠ ـ١٧٩٩ شیکردنەوەی دەروون ناسەنە کە لە سەردەمی ئـەودا پلەوپایەیەکی بەرزی هەبوو، بنەمای پەخشانە جۆراوجۆرەکـان دەژمێـردرا و ئافرانـدنی هـەر رۆمانێـك، وەسـفی کەسـێتی‌یـەکان و بەرەوپێـشەوە چـوونی رووداوەکانی ئەوی دابین دەکرد لەو سەردەمەوە هەتا ئێـستا، رۆمـانی بـاش یانی تۆژینەوەیێ لە سەر هەستە بەسۆزەکان ـ یان ململانێ یەك لە نێوان ئەم هەستانەدا، یان نەبوونی ئەوان ـ لە کۆمەڵگایەکی فـەرز کـراودا زۆربـەی ئـەو رۆماننووسە هاوچەرخانەی داستانەکانیان بە شێوازی سەلەف دەنووسن ـ بـە زبانێکی دیکە، ئەو نووسەرانەی پەسندی لای خوێنەرانیانن ــ دەتـوانن چـەند بەشی دوور و درێژ لە رۆمـانی خاتووشـازادی کلـووی خاتوولافیـت یـان بابـە گۆریـۆی بـەلزاك لــە بەرهەمــەکانی خۆیانـدا بنووسـنەوە بـە بـێئـەوەی ئەوخۆێنــەرە زۆرانــە کــە هــەموو بەرهەمــەکانی ئــەوان بــە ئێــشتیاوە دەخوێنینەوە لەم بابەتە ئاگادار ببنەوە. هەر ئەوەندە بەسە کە لێرەو لەوێ کۆپلەیێ بگۆرن، برێ وشەوزاراوە بەچەشنێکی ساناتر بنووسنەوە و جاروبار بەوشەیێ، یان وێنەیەکی تازە، یان رەسـتەیەکی خـاوەن ریتمـی مۆسـیقایی و... برێ لە، چەشنی نووسینی خۆیان پـێنیـشان بـدەن. بـەڵام ئـەم رۆمـان نووسـانە هـەموویان دەیسەلمێنن کـە روانگـەی بینـینی ئـەوان مێژینەیـەکی چەند سەدساڵەی هەیە و ئەم بابەتـە بـە هـیچ لـەونێك مایـەی سەرسـوڕمانی ئەوان نیە.

بەڵام دەبا بزانین بۆچی ئەم بابەتە سەر سوورهێنەرە؟ زبانی فەرەنسی کە دەورێکی وەکی هەوێنی خاوی چیرۆکنووسی هەیە، لەم سێسەد ساڵەی دووایییدا تاك ئالوگۆری زۆر چکۆلەی بەسەردا هاتووە و بە پێچەوانەی پێشکەوتی بەردەوامی کۆمەڵگا پێشکەوتی سەرنجڕا کێشەری تەکنیك، شارستانیەتی فیکری ئێمە کەم و زۆر بە بێ ئاڵوگۆر ماوەتەوە. مەیل کردن و بێمەیلی ئێمە- چ لەو خواردە مەنیانەدا کە دەیخۆین و چ لە بەستینی کێشەی ئاکاری و ئایینی و جینسی و پاك و خاوێنی لە بناغەدا هەروەکوو رابردوو وایە. بێج لەمانە »دڵ«ی ئینسان و هەستەکانی ئەو کە هەموومان دەزانین لە سەرەتاوە پێكهێنەری ئەو بووە، بە بێ ئالوگۆر ماوەتەوە. کورتی ببڕینەوە لە جیهانی ئێمەدا، هیشتێکی تازە هەبوونی نیە، هەموو قسەکان لە بەرهەمی ئەدەبی رابردوودا وتراوە، ئێمە درەنگمان دەست بە چیرۆکنووسین کردووەو، هتد...

چما زات بکەین و داواکاری ئەوەبین کە نووسینی ئاوەها ئەدەبێك نەك هەر لە داهاتوودا دەکرێ، بەڵکوو لەمەوبەرەوە دەستی پێکردووە و پشکووتنی وی پێ نیشاندەری شۆڕشێکی هەمەلایەنەتر لەو شۆڕشانە دەبێ وا لە رابردوودا پێکهینەری قوتابخانەگەلێ وەکو رۆمانتیزم و ناتۆڕالیزم بووە، لەوکاتەدا زیاتر لەگەڵ ئێمەدا دژایەتی دەکردرێ.

هەڵبەت ئەم وادەیەی کە »لەمەو دووا بارودۆخ دەگۆڕدرێ!« برێ جێگەی پێکەنینە. بارودۆخ لەچ بارێکەوە دەگۆڕدرێ؟ لایەن و بەرەی ئەم گۆڕانە چییە؟ لە هەموو شتێکیش گرینگتر، بۆچی ئێستا بارووداخ خەریکە دەگۆڕدرێ؟

دەسا، هونەری ڕۆماننووسین بەتوندی ئەسیری قەیران بووە و هەموو ڕەخنەگرانی ئەدەب پێ بەم قەیرانەدا دەنێن و لەم بابەتەوە باس و خواسیان کردووە. بارودۆخەکە جۆریکە زۆر دژوارە پێشبینی بکردرێ ئەم هونەرە بەبێ گۆڕانێك لەرەگ و ریشەوە بتوانێ ماوەیەکی زۆر بەردەوام بێ. ئەم وەزیعەتە، بە تەواوی ئاشکرایە: یانی بە هۆی مەیسوور نەبوونی ئەم گۆڕانکارییەوە، هونەری ڕۆمان خەریکە دەمرێ. بەڵام ئاوەها چارەنووسێ بەگومانی من حەتمەن و بڕاوەنیە. مێژوو تاکوو چەند دەهەیەکی دیکە پێنیشانی ئەدا ئەم تێکۆشان و تەقایانە، نیشانەی قەیران و مردنن یان نیشانەی لە دایك بوونێکی دیکەن. بەڵام ئەو دژوارییە گەورانەی وا لە سەرەڕێی ئاڵوگۆڕێکی ئاوا گەورەن نابێ لەبەرچاونەگرین و بەکەم دابندرێن.

هەموو زەنجیرە پلەوپایەی تاقمی ئەدەبی ئێمە (هەر لە بڵاوەکەرەوەوە بیگرە تاکوو خاکینەوخۆڵینەترین خوێنەر، هەروەها هەمووکتێبفرۆشان و ڕەخنەگران) بە ناچاری لەگەڵ قەوارەی تازە و بەبێ پێشینەی ئەدەبدا کە تێدەکۆشێ خۆی قایم کات، دژایەتی دەکەن. ئەو زەینانەی پێویست بوونی ئەم گۆڕانەیان لێحاڵی بووە، ئەو کەسانەی والەگەڵ تازەگەری لە ئەدەبدان و تەنانەت پێشوازیشی لێدەکەن" بەم حاڵەشەوە میرات بەرانی دۆخی سەلەفین. قەوارە تازە ئەدەبیەکان هەمیشە بەبێ هەرجۆرە قاڵبێکی ئەدەبی دادەندرێن چوونکە ئێمە لە خۆڕا نەزانانە قاڵبە سەلەفیە پیرۆزکراوەکان پێوانەی دادەوەری بەسەر ئەواندا دادەنێن. لە یەکێ لە بەناوبانگترین کتێبە سەرچاوەکانی فەڕەنسیدا، لە وتارێکدا ئاوا سەبارەت بە شۆنبێرگ *** دەخوێنینەوە: دانەری بەرهەم گەلێکی گۆستاخانە کە بەبێ لەبەرچاوگرتنی هیچ جۆرە یاسایێ بەرهەمەکانی دەخولقاند. »ئەم دادوەریە

کورتــە لەســەرەتایەکی مۆســیقاڕیدا و بەڕواڵــەت بــە قەڵــەمی کارناســێك نووسراوە.

ئاوەها بەرهەمێك ـ لـەجێی زارۆیەکـە وا هێشتا زبـانی نـەگرتوە ـ تەنانـەت ئەوکەسـانەش کـە گـیرۆدەی کـاری تـازە لـە ئەدەبـدان، بـەدونیاهاتووانێکی سـەیر و سـەمەرەن و بەناشـیرین و ناحـەزیان دادەنـێن. هەڵبـەت تاقمێـك بەپرسـیار بـوون لـە خۆیانـەوە وا دەنـوێنن و تـاقمێکی دیکـەش وادەنـوێنن دڵیان بەم جۆرە بەرهەمانەوەیە، لەبەر ئەوەی دائیمـە کەسـانێك لـە فیکـری داهاتوو و دوانەکەوتن لە کاروانن. تاقمێگـی دیکەش زبـانی پێـدا هـەڵگوتن دەخەنەگـەڕ، بـاوەکوو ئـەو بەشـەی پێـدا هەڵوتنەکـەیان وا لەدڵەوەیـە لـە راسـتیدا بـە سـۆنگەی هـەبوون. و مانـەوەی ئـەدەبی پێـشوو و دیونـاس لـە بەرهەمی نۆیدایە، یانی بەهۆی تەواوی ئـەوکۆت و بەندانـەوە کـە هێـشتاش قورسایی بە سەر لەشی بەرهـەمی نوێـوە ماوەتـەوە و سـەربڕدراوانە حـەول ئەدەن ئەوانە هەر لەبەندی رابردوودا ڕاگرن.

لەبـەر ئـەوەی چـما ئـەو پێوانەیانـەی زەمـانی رابـردوو بەشـی زەمـانی ئێستاش بکەن، ئەوا پێکهێنەری زەمانی ئێستاشن. نووسـەر بـە پێـچەوانەی مەیلی خۆی بۆ سەر بەخۆیی، لە چوارچێوەی فەرهەنگ و ئەدەبی رابـردوودا بەرهەمــەکانی دەخــولقێنێ و توانــای نیــە خــۆی لەوشـێوازە سـەلەفیانەی بەرهەمی ئەوە بەتەواوی رزگار بکات.

جـار و بـار وادێتـە بـەرنیگا بـەوردی هـەمان ئـەو توخمانـەی ئـەو سـەخت دژایەتی لەگەڵیاندا هەیە لەهەمان بەرهەمدا گـە هیوای لە ناوبردنیـانی بـوو، بە هێزتر لە هەرکاتێکی دیکە ژیان رادەبوێرن و هەڵبـەت لایـانگرانی ئـەدەبی

رابردوو بە خاترجەمی‌یەوە پیرۆزبایی پێدەڵێن کە ئاوەها ئەویندارانە ئەو شێوازە سەلەفیانە بڵاو دەکاتەوە.

بەم پێیە، کۆتایی پێهێنان بەیەك کەش و هەوابوونی رۆمان، زێدە لە هەمووان بۆ کارناسانی ئەم کارە (یانی رۆماننووسان، رەخنەگران و خوێنەرانی وردبین) دژوار دەبێ.

تەنانەت ئەو بینەرەش کە هەتا کەمترین ئاست خووی بە جیهانی دەوروبەری خۆیەوە گرتووە ناتوانێ رووداوەکانی ئەوێ بە چاوانێکی تەواوەن بێلایەنەوە تەماشا بکات. هەڵبەت مەبەستی من ئەو راستەقینە خوازییە ساویلکانەیە نیە کە لەکاری شیکارانی رۆحدا (کە لایەنێکی تەواوەن زەینی هەیە) زۆر گاڵتەجاڕ دەژمێردرێ. تەواوەن ئاشکرایەکە راستەقینە بەمانای ئاسایی وشە -یانی بینینێکی بەبێ هیچ ڕایەکی تایبەتی- خەیاڵێ زیاتر نیە. بەڵام دەبێ لە بینیندا دەستەڵاتمان هەبێ، لە حاڵێکدا لە راستیدا کارەکە لەمە جیاوازە.

لە هەرکات و ساتێکی پرۆسەی بینیندا، توخمەکانی دەوروبەری فەرهەنگ وەکوو: (رەوانناسی ئاکاریگەری، فەلسەفەی مێتافیزیك و...) دائیمەن لەو شتانەدا دەیان بینین خۆ تێ هەڵدەقورتێنن و ئەوان دیوناستر و شیاوی فام کردنتر و متمانە بەخشتر دەکەن بڕێ جاریش ئەم پەردەی حەشاردانە راپۆشەیەکی زیاتری هەیە: هێما و ئاماژە لە زەینی ئێمەدا جێگەی خۆیان ئەدەنە ئەو سۆزانەی ئەوانی خولقاندوە و دیمەنێك بە ئاوەڵناوی »ئیشك وبەتاڵ« یان »هێدی و هێمن« وە یادمان دەهێنێتەوە بەبێ ئەوەی بتوانین بیچمێکی گشتی‌یان یەکێ لە ئەندامە گرینگەکانی ئەو دیمەنە لە زەینی خۆماندا سازکەینەوە. بێتوو بێوەستان فیکر بکەینەوە، »ئەمە وەسفێکی

ئەدەبیانەیە« نامانەوێ ئەم فیکرە رەفز کەینەوە. دەیسەلمێنن کە وەسفی« ئەدەبیانە (ئەم وشەیە، بە کار هێنانێکی سووك و چروکی بەسەرهاتووە) وەکوو تۆڕ، یان پەردەیەکی کە بەلەتکی چکۆلەی شووشەیەکی رەنگاوڕەنگ رازاندارابێتەوە و دەبێتە هۆی تێشکانی مەیدانی بینینی ئێمە لە چەشنی تەختانێکی چگۆڵە و وەکی‌یەکدا.

بێتوو توخمێ لە هەمبەری ئەم لایەنگریە یاسامەندە بۆ پرۆسەی (بینین)پێداگری بکات، چما هۆیەك لە جیهاندا بینینی ئاسایی ئێمە تیك بشێوێنێ و لە ڕاڤەی ئەو بێتوانابین، دائێمە دەتوانین بەسانایی لە چەمکی »پووچ و پووچ خوازی« بۆ مەبەستی سڕینەوەی ئەمجۆرە شتە عاجباتیانە کەڵك وەرگرین.

بەڵام جیهان نەواتادارە و نە»پووچ«ە، بەڵکوو هەر هەبوونی هەیە. سەرنج راکێش‌ترین تایبەتمەندی جیهانیش هەر ئەو (هەبوون)ەی ئەوە. ئەم بابەتە، لە گەڵکۆ سەبارەت بەوەی فیکر بکردرێتەوە، وەها ئاشکرا دەنوێنێ کە هیچ چارەیەکمان بێچ لەوەی بیسەلمێنین نامێنی. لەوکاتەدا تەواوی خەیاڵەکانی پێشووی ئێمە وەك بینایەکی شکۆدار بە جارێك تێك دەڕووخێ. کرانەوەی بە بێچاوەنواڕی چاوەکانمان بەرەو ئەو راستەقینە گیان سەختەی کە وامان دەنواند بە سەریدا زاڵ بووین، زەبرێکی سەرسام هێنەرە. شتەکانی دەورو بەرمان، بە بێ بایەخدانان بۆ ئێمە و ئەوگشتە ئاوەڵناوانەی بۆی دا دەنێین، هەبوونیان هەیە. پانتایی‌یە ئاشکراو ساف و دەست لێ نەدراوەکەیان، نە بەجۆرێکی گومان‌ساز لە خۆیەوە نوور ئەداتە دەرێ و نە نوور بە خۆیدا تێپەر دەکات. ئەدەبی ئێمە ببڕابڕ نەیتوانیوە تەنانەت سووچێکی چکۆڵەی تەختی ئەوان لە نێو بەرێ و یان چکۆلەترین

داواکاریـەکان راسـتوسـاخ کاتـەوە. فـیلم گـەلێکی بێئـەژمار کـە لـەڕووی ڕۆمانەوە سازکراون و لەسـەر پـەردەی سـینەما گـەلێکی زۆر نیـشان دراون، توانای دووپات و چەند پاتکردنەوەی ئەم ئەزموونە سەیرو سەمەرەیەیان بۆ چەندان کەڕەت کە پێمـان خـۆش بـێ جـێ بـەجێ کـردووە. سـینەما کـە لـە مـیرات بـەرانی شـێوازە سـەلەفیەکانی دەروونزانـستی و سروشـت خوازییـە »ناتۆڕالیزم« بە گشتی ئامانجێکی نیە بێچ لەوەی چـیرۆکیك بکاتـە رەسـم و وێنە. بەبارێکیتردا لە فیلمی سینەمایی‌دا هەر دووای ئەم مەبەستە دەکـەون کە ئەو واتایانەی رستەکانی رۆمان لەرێگـەی تایبـەتی خۆیـەوە بەخۆێنـەری دەووت، سـینەما بـە هـۆی وێنـەی هەڵبـژاردە و تایبـەت بیخاتـە زەیـنی بینـەرەوە. بـەڵام جیـاوازی نێـوان فـیلم و نێوەرۆکەکـەی -چ رۆمـان و چ فیلمنامــەــ لەوەدایـە کەگێڕانـەوەی فـیلم هـەرکاتێ دەتوانـێ هێمنایـەتی ناوەوەی ئێمە تێکدا و بەزۆر بمانکێشێتە جیهانی رەسم و وێنەوە. هـەمووان دەزانن چ ئاڵووگۆڕێك بۆ گۆڕانکـاری رۆمـان بـۆ فـیلم پێـك دێ. ئـەو شـتانەو هێما و ئاماژەکان کە بیچمی رۆمان گیاندار دەکەن، بەجارێ حەوا دەدرێـن و هەر دەلالەتەکان دەمێننەوە. کورسی بەتاڵ ئاماژەیە بۆ نەبوونی کەسێیـان چـاوەنواڕی، دەسـتی کەسـێتی یـەك کـە لەسـەر شـانی کەسـێتیەکی دیکەبێ،نیشانەی هەستی دۆستانەیە و نەردەی پەنجەرە بە واتای نەگونجان تەرك کردنی شوێنێکە...

بەڵام لە فیلمی سینەماییدا، ئەوکورسییە، و بزوتنەوەی دەست و قەوارەی نەردەی پەنجەرەکە دەبیـنین. دەلالەتـەکانی ئـەوان هـەروەها ڕوونـە، بـەڵام ئەم دەلالەتانە ئیدی تەواوی سەرنجی ئێمە بەرەو خۆیان ڕاناکێشن، بـەڵکوو دەبنـە شـتێکی دیکـەش زێـاتر لەبـەر ئـەوەی ئـەو شـتەی شـوێن پـێ و

کارتێکردنی بەسەر ئێمەدا هەیە، ئەو شتەی لە زەینی ئێمەدا سەقامگیر دەبێ، ئەوشتەی ناسنامەیەو وادێتە بەر نەزەر بۆ چمکە تاریکەکانی عەقڵانی کەم ناکات و لە ڕاستیدا هەمان هێماو و ئاشێرانەیە و هەمان شت و جۆڵانەوەکانن کەوێنەکانی فیلم لە کات و ساتێکدا (نابەدڵی ئێمەیان بێخواستی ئێمە) ڕاستییەکانی ئەدەنەوە.ڕەنگبێ بەلامانەوە سەیربێ کە ئەم جۆرە ڕاستەقینە ڕووت و قووتانە- کە گێڕانەوەی کراوە بە فیلم چارێکی بۆ نۆمایش نەدانیان نیە، زۆر شیاوی لەمس و زیندوو دێنە بەر نەزەر، لە حاڵێکدا شانۆی ئاوەها لە ژینی ڕاستەقینەدا ناتوانن چاوی ئێمە بەرەو ڕاستەقینەکان بکەنەوە. دەڵێی لە ڕاستیدا شێوازەکان و گێرەوکێشمەکانی فیلم »وەکوو نومایشی دوو ڕەهەندی، وێنەی ڕەشوسپی، کادری پەردەی سینەما، جیاوازی نێوان ئەندازەکانی شانۆ جیاوازەکان« یارمەتیان ئەدەن تاکوو خۆمان لەرەوشت و کێشمەکێشمەکانی خۆمان ڕزگارکەین. لە عەینی حاڵدا، لایەنیکەم و زۆر »ناسروشتی« ئەم جیهانە دیسانساز کراوەیە، خووخدەی نائاسایی جیهانی دەوروبەری ئێمە ئاشکرا دەکات: جیهانی ڕاستەقینەش چونکە لەگەڵ ڕەوتی حاڵیبوون و نیزامی پۆلێن کردنی چەمکەکان لە لایان ئێمەوە نایخوێنێتەوە، نائاساییە.

دەسا، دەبێ حەول بدرێ لە جیاتی ئەم جیهانی »دەلالەتە« (چ دەلالەتی دەروون زانستی، چ کۆمەڵایەتییان کردەوەیی)، جیهانێکی بەردەوامتر و ڕاستەوخۆتر سازکرێ. بەشکەم بتوانین هەبوونی شتەکان و هێما و ئامارژەکان لە یەکەم پلەدا بە هۆی هەبوونی ئەوانەوە بە بوودەی یەقین دابنێین، دیسانەکە بەڵکوو ئەم بوودەیە هەروەها بەسەر هەر جۆرە تیۆرەیەکی ڕاڤەییدا کە حەولی گەمارۆدانی ئەوی لە یاساو نەریتی

حەواڵەکردنەکاندا هەیە سەرکەوتوو بێ »جائەم حەواڵـە کردنـە عـاتیفی بـێ، کۆمـەڵ زانـستی بـێ، فرۆیـدیـیـان میتـافیزیکی بـێ«. لـە جیهـانیداهـاتووی ڕۆمانـــدا، هـــەبوونی شـــتەکان و هێمـــا و ئاماژەکـــان فـــەخریان بەســـەر دەلالەتـــەکانی خۆیانـــدا دەبـــێ، هـــەبوونیان هـــەروەها بـــەردەوام دەبـــێ، هەبوونێکی ڕەسەن، بەبێ ئاڵووگۆڕ و دائیمە حازر کـە گاڵتـە بـە »واتاکـان« دەکا، هەمان واتایەك وا بە خۆڕایی تێدەکۆشـێ ئەوانـە تـا ڕادەی ئـامێرێکی عەجالـەتی »کـاتی« ڕاکێـشێتە خـوارێ کـە هـەوێنی بیدەوامـەیی و مایـەی شەرمەزاری ئەوە، بە تەنیا و بە ـ ئەنقەستە- ڕاستینەی عالیتری ئینسانەتی لەودا وادەرکەوتوو هەر لەودا وادەرکەوتوو هەر لەودا تێکەڵ بـوو تـاکوو ئـەم زیادینە نەحاواوەیە، حەواداتە فەرامۆشی وتاریکـانی ئانییـەوە. لەمەوبـەدوا، بەپێچەوانەی ڕابردوو، شتەکان وردەوردە لایەنی بە بێدەوامە و تەم و مژاوی خۆیان لە کیس ئەدەن، بـە زبـانێکی دیکـە، نهـێنیـیـە دروێینـەکان یـان ئـەو هەبوونە دەروونیە جێیگومانەی وا ڕۆڵان بارت (فەیلـسوف فەڕنـسی(١٩٨٠– ١٩١٥)، ناخی ڕۆمانسی شتەکانی، ناو لێناوە، حەوائەدرێتە لاوە. شـتەکانی دیکە هـەر ڕەنگدانەوەیـەکی لێڵـی ڕۆحـی تـەومـژاوی پاڵـەوانی ڕۆمـان یـان ئاماژەیێ لە ئەو ئەشکەنجە و ئازارانەی دەیکێشێ یـان سـێبەری ئاواتـەکانی ئـەو نـابێ. لـە ڕاسـتیدا، بێتـوو شـتەکان بۆکـات و سـاتێکش نیـشاندەری هەستەکانی ئینسان بن، ئەم کارە هـەر لایـەنی کـاتی هەیـە و شـتەکان هـەر بەڕواڵەت ـ دەکـرێ بـوترێ گاڵتـە جاڕانـە- زاڵبـوونی زاڵمانـەی دەلالەتـەکان قەبووڵ دەکەن تـاکوو لـەم ڕێگـەوە نـامۆ بـوونی خۆیـان لـە ئینـسان باشـتر نومایش بدەن.

پێرسۆناژەکانی »کەسێتی‌یەکانی« رۆمانی داهاتووش جورێك دەبن کە دەکرێ ئەوان بەچەند لەونی جیاواز لێکدەینەوە. بە سۆنگەی سەرقاڵبوونی ئەم کەسێتی‌یانەوە، لەهەر لایەنێکەوە دەکرێ ئەوان لێکدەینەوە (وەکی لایەنی دەروون زانستی، دەروون شیکاری، ئاینی یان رامیاریگەری)، بەڵام گرینگی نەدانی ئەوان بە ئاوەها »دەلاتگەلی زاتی« زۆر زوو ئاشکرا دەبێ. بە پێچەوانەی پاڵەوانی سەلەفی کە بەم لێکدانەوەیانە سەبارەت بەمەبەستی نووسەر، دائێمە فریو دەخوا، دەکەوێتە تۆڕەوە و زایە دەبێ، بەردەوام حەواڵەی کوێندەر ـ کوێیەکی غەیری ماددی و بە بێدەوامە دەکرێ و هەمیشە بەدوور لە دەست پێگەیشتن و تەماوی دەنوێنی، پاڵەوانی داهاتوو هەبوونێکی بەرهەستی دەبێ. ئەم جۆرە راڤەکردنانە لە هەمبەری هەبوونی حاشا هەڵنەگریی پێرسۆناژەکانی رۆماندا، بێکەڵکە و زیادی و تەنانەت ناشیاویش دێنە بەرنیگا و بەم لەونە، لەکوێندەرکوێدا بەحاڵی خۆیاندا فڕێ ئەدرێن. بەڵگەی ئەسپاردراوی چیرۆکی پۆلیسی، بەجۆرێکی دژواز نوێنانە وێنەیەکی روونـاك لەمدۆخەمان ئەداتە دەست. لە یەکەم نیگادا وا دێتە بەرچاو ئەو شایەتمانانەی بازڕەسەگـان وەچنگیان کەوتووە (وەکوو ئەو شتەی لە شوێنی جینایەتدا بە جێماوە، جووڵانەوەیێ والەکاتی خۆیدا وێنەی لێهەڵگیراوەیان رستەیێ وا لە شایەدانی چیرۆك بە هەڵکەوت بیستوویەتی ئەمانە دەبێ تەوجیە بکرێن، یان بە چەشنێکی دیکە، دەبێ هەبوونیان لەگەڵ دەوری ئەوان لەو بەستێنەدا وا تێیدان، پێکەوە بلکێنەوە. ئێستاش ئیدی بەرەبەرە گومانەدانراوەکان قەوارە دەگرن: قازی دادگا تێدەکۆشێ پێوەندی یەکی لۆژیکی و پێویست لە نێوان ئەم بەڵگانەدا پێك بێنێ. وادێتە بەرنیگا کە دەتوانین گشت نهێنی‌یەکان بە شێوازی ئاسایی و

بەیارمـەتی کۆمەڵـەیێ هـۆو سـۆنگەی تـەماکان و هاوکـاتی رووداوەکـان و... بسڕێنەوە.

لەلایـەکی دیکـەوە، چـیرۆکیش بـەجـۆرێکی پەرێـشانکەرەوە بـەربڵاو دەبێتەوە، شایەتمانەکان قسەکانی یەکدی دەشـکێنێتەوە، بۆختـان بـۆکراو چەند هۆی جۆراوجۆر بۆ سەلماندنی ئەوەی لە شوێنی جینایەتەکـەدا نـەبوو دەگێڕێتـەوە، چـەند بەڵگـەی تـازە وەدەسـت دەکـەون کـە پێـشتر لەبـەر چـاونەگیرابوون... ئێمـەش هـەروەها دەگەڕێینـەوە سـەر ئـەو بەڵگانـەی لـە دەوەسـیەدا تۆمـار کـراون: کـەلوپەلەکـە و شـوێنی وردی دانانەکـەیان لـەو ژوورەدا، قاڵبی جێ پەنجەیەك، چەندکەرەت ئەمە دووپات بۆتەوەو ئەو وشە نادەقیقانەی کوژراوەکە لە کاتی مردندا نووسیویەتی وردە وردە ئەم هەستە لە ئێمەدا بە هێز دەبێ کە: چ شتێکی دیکە بەڕاستی نیە.

ئەو توخمانەی گاڵتە بە دام و دەزگا فیکرییەکان دەکەن، باوەکوو دەلـوێ نهێنییەك ئاشکرابکەن یان بیـشارنەوە بـەڵام تاقـەخاوەنی تایبەتمەندییـەکی هەژڵێ[1] و ئاشکران و ئەویش هەبوونی هەست پێکراوی ئەوانـە. ئـەم بابەتـە، تەواو جیهانی دەورووبەری ئێمەش دەگرێتەوە. وامان‌دا دەنا کەواتادانان بـۆ جیهـانی هەسـتی، بەسـەرجیهاندا زاڵمـان دەکـات و ئاوەهـا دەهاتـە بـەرنیگا کەبەتایبەت هونەری رۆمان تەواوەن تایبەتی ئەم کارەگرینگەیـە. لەحاڵێکـدا ئـەم بۆچـوونە تاقەسـادەکردنەوەیەکی تەماوییـە و جیهـانی هەسـتیش لـە جیاتی ئەوەی بەبێ گرێ و گۆڵتربێ و بکەوێتە پێوەندییەکی چڕوپڕتر لەتەك ئینساندا، ئیدی هیچ گیانێکی نامێنێ بەوەیدا کـە راسـتەقینە بـوونی جیهـان

---

[1] هەژڵێ= جیددی

بەگشتی لە هەبوونی ئەودا خۆی نیشان ئـەدات ئـەرکی ئێمـە لـەم ئاسـتەی ئێستادا،پێکهێنانی ئەدەبێکە وا ئەم هەبوونە لەبەر چاوبگرێ.

چـما پێوەنـدی بەشـەر لەگـەڵ جیهـانی هەبوونـدا لـە ئاسـتی ئـاڵووگۆڕدا نەبایـە(ئـەویش ئـاڵووگۆڕێکی هەمەلایەنــە و حــەتمی)، ئــەم قــسانە زۆر تیۆرئاساو تەم و مژاوی دەهاتە بەرچاو. هەربـەم هۆیـەوە بەرەبـەرە وڵـامی ئەم پرسیارە تەوساویەمان لێ‌روون دەبێتەوە:»بۆچی ئێستا؟«.

لە راستیدا ئەمڕۆکە هۆیـەکی تازەبۆتـە سـۆنگەی جیابوونـەوەی بنـەڕەتی سەردەم و زەمانەی ئێمە لەگەڵ سەردەمی بەلزاك یان ژیدا (ئاندرێ ١٩٥١ـ ١٨٦٩ رۆماننووس و رەخنەگری فەڕەنسی) یان لەگەڵ لافیتـدا، ئـەویش بـێ بایخ بوونی ئۆستوورە قەدیمیەکانی »نـاخ«ە. دەزانـین کـە بەگـشتی رۆمـان لەسەر ئەم ئۆستوورانەـ لە راستیشدا تاك هەر لەسەر ئەم ئوستوورانەـ بووە. بەداب و نەریت وا دا دەندرا کـە دەوری نووسـەر، لێکۆڵینـەوە لـە سروشـتەو دەبێ ئەوەندە رەهۆڵە لە دڵیدا هەڵکۆڵێ تاکوو دەگاتە هـەرەقووڵایی نـاخی لایەنـــەکانی سروشـــت و وردکـــە و پردکـــە و پاژەکـــانی نهـــێنی یـــەکی سەیروســـەمەرە بدۆزێتـــەوە. رۆمـــاننووس لەپاشـــی رۆچـــوونە نـــاو قووڵـــایی هەستی ئینسانەوە، پەیامی سەرکەوتوانە بۆ جیهانی بـێ‌کەڵکەڵـەی »دنیـای ئەوپەڕی هەستەکانی ئینسان« دەنێرێ و لەو پەیامەدا وەسـفی ئـەو دیـاردە تـەم و مژاوییانـە دەکـات کـە بـە دەسـتەکانی خـۆی لەمـسی کـردوون. ئـەو سەرگێژە بەهەشتی‌یەی لەو کاتەدا خوێنەر هەستی پێ دەکات، نابێتـە هـۆی هیچ جۆرە حاڵەتێکی نیگەرانی یا ڕشانەوە لەودا، بـەڵکوو متمانـە ئـەدا بـەو کە هێزی زاڵبوون بەسەر جیهانی هەستیدا هەیە.

حەتمــەن رەهۆڵەگــەلێکی زۆر قــووڵ هــەبووە، بــەڵام لەبەرەکــەتی ئــەم ئەشکەوتناســە ئازایانــەوە قووڵــایی ئــەو رەهۆڵانــە ئەنـدازەگیری کـراوە.لـە ئاوەها دۆخێکدا، جێگەی سەرسوڕمان نیە چما دیاردەی ئەدەبیی هەڵکەوتە هــەڵقوڵیوی ئاوەڵنــاوی گشتی و بــێ وێنەیــەك بــێ کــە حــەولی داوە تــەواوی تایبەتمەندیەکانی ناوەوە، تەواوی رۆحی حەشار دراوی شـتەکان بەیەکیـەتی بگەیەنێ. بەم پێیە، وشە لە حوکمی تەڵەیەکدا بوو کە نووسـەر بـەو تەڵەیـە تــەواوی کائینــاتی دەخــستە داوەوە تــاکوو بیداتــە دەســت کۆمــەڵگا. ئــەو شۆڕشەی رووی داوە، شۆڕشێکی چۆنچۆنییە: نەگ هەر ئەم جیهانـە بـە ئـی خۆی و ملکی تایبەتی خۆی نازانێ کە دەتوانێ حـەوجێکانی خـۆی لـە رێـی ئـەوەوە چـارە سـەربکات و بەسـانایی بەسـەریدا زاڵ بـێ، بـەڵکوو تەنانـەت ئیمانی بە »قووڵایی« ئەویش نەماوە.

لە کاتی تێدا چوونی ئایدیالۆژییە واتا خوازەکاندا سەبارەت بـە ئینـسان و لەوکاتەوە کە چەمکی »بارودۆخ« بۆتە جێگرێ »سروشـت« ئیـدی رووالــەتی سەرەوەی شتەکان وەك دەمامکی ناوەوەی ئەوان دانانێین (ئەمـەش هـەمان ئەو نیگایەیە کە بۆتەهۆی هەموو چەشنە هەڵچوونێکی مێتافیزیکی).

دەسا بەم پێیە، تەواوی زبانی ئەدەب دەبێ ئاڵووگۆڕی بەسەردا بێ (هـەر وەکوو ئەوەتانێ ئەم ئاڵووگۆڕە دەسـتی پێکـردوە). هـەر رۆژێـك کـە تێپـەڕ دەبـێ زیـاتر شـایەدی بێـزار بـوون و بێزرانـی مـرۆ لـەو وشـانە دەبـین کـە خووخدەیەکی غەریزی، قیاسی (بەراورد کردن) یان ئەفسووناوییان هەیە.

لەلایەکی ترەوە ئاوەڵناوی بیتنین (بصری)یان وەسفی، ئـەو وشـەیەی کـە لە سەر ئەندازە گرتن، دابـین کردنـی شـوێن، سـنووردار کـردن و مـەعلووم و ئاشکراو عەینی کردن قنیات دەکات، دەربڕینی رێگەیـەکی دژوار و چـەتوونە

بـو پێداڕۆشـتن، بـەڵام زۆر شـیاوی دەسـت پێگەیـشتن بـۆ هونـەری تـازەی رۆمانە.

سەرچـاوە: وتـاری داهاتوویـەك بـو رۆمـان، كتـێبی »نظريـەي رمـان« نووسەر ئالێن رۆبگریێ لاپەڕەی٢١١ـ٢٠١

تێبینی: بۆئاسانكردنەوەی كاری خوێنەر ناساندن و ساڵی لـە دایكبـوون و مردنی ئەو هونەرمەندانەی لە نێو وتارەكەدا باسیان كراوە، هەرلە بەرانبەری خۆیاندا و لە نێوكەواندا نووسیمان.

PP **كوێندەركوێ= ناكجاآباد**

PPP **شـۆنبێرگ = ئانـدرێ شـۆنبێرگ بەرەگـەز خـەڵكی ئـۆتریش »ئەمسا« بوو، بەڵام لە پاشان خۆی كردە ئەمیریكی. مۆسیقارێكی نوێ كارو سەلەفشكێن بوو لە ساڵانی »١٨٧٤ـ١٩٥١«دا دەژیا.**